

AUKE PATTIST EN DIRK HOOGENDAM: OORLOGSMISDADIGERS ZWARTBOEK

Albert Metselaar

(Een samenvatting uit een reeds in 1994 gepubliceerde studie aangevuld met enige recente gegevens.)

2002

INLEIDING

Deze studie heeft een opvallende voorgeschiedenis. Deze begint eigenlijk al eind 1983 of in de loop van 1984, als in het tijdschrift *Aktueel* een interview wordt afgedrukt met de Nederlandse oorlogsmisdadiger Auke Pattist. Hieruit valt grotendeels zijn adres af te leiden. Ik krijg deze tekst al vrij vlug onder ogen, en neem me voor 'eens' contact op te nemen. In het begin van de 90'er jaren van die eeuw verzamel ik informatie in Hollandscheveld en omstreken, zoals deze tot mij komt via de weinige archieven rondom de Tweede Wereldoorlog en de vele ooggetuigen die dan nog leven. Het zijn deze mensen aan wie ik dankbaarheid verschuldigd ben, want zonder hen had ik deze studie nooit kunnen afronden. Aan de andere kant hebben ze ook voor zichzelf goed werk gedaan: door hun verhaal te vertellen, werd de last van het verleden over het algemeen beter te dragen. De vertellers hebben gezamenlijk een dusdanig uitgebreid beeld geschetst van een periode, dat deze jaren ook voor hun nageslacht keer op keer tot leven gebracht kunnen worden. Omdat ik mijn verhaal toch niet goed rond kon krijgen, want mij ontbrak informatie ten aanzien van het begin van de terreur in oktober 1944 in Hollandscheveld, besloot ik dat het moment aangebroken was om contact op te nemen met Auke Pattist. Als dat mogelijk was. Mijn eerste brief aan hem was gedateerd 3 juni 1994. De brief kwam aan, ondanks dat Pattist op een ander adres woonde.

Als men later in de kranten schrijft dat ik Pattist heb 'gevonden', klopt dat dus niet. Eén adres haalde ik gewoon uit de krant, een ander adres werd gevonden door een vriendelijke Spaanse postbode, die de brief ter plaatse bezorgde waar hij zijn moest. Pattist is op dat moment gevoelig voor contact. Hij heeft een conflict met zijn zoon, en voelt behoefte om zijn leven te evalueren en ten aanzien van zijn verleden duidelijkheid te scheppen. Wat dan gebeurt is uniek: een oorlogsmisdadiger correspondeert over zijn eigen misdadige gedrag. Zelf zei hij daarvan: *"Dat ik u teruggeschreven heb, was*

enkel om mij te rechtvaardigen tegen al die fantasie-smaad die mij in mijn schoenen geschoven werd. Maar ik kom er langzamerhand wel achter dat dat een tegen de bierkaai vechten is, of proberen koelkasten aan de Noordpool te verkopen.” De briefwisseling verliep voor mij bevredigend, voor Auke Pattist dus niet. Auke Pattist’s laatste brief aan mij is gedateerd 30 maart 1995. Dan zwijgt hij verder. In de nu volgende tekst zal ik hem regelmatig sprekend invoeren. Het zijn citaten uit zijn brieven. Overigens kloppen evenmin de latere opmerkingen in kranten dat journalisten van de Telegraaf Dirk Hoogendam gevonden zouden hebben. Er was niets te ‘vinden’, hij werd in april 2001 aangeboden op een presenteerblaadje. Toen Pattist overleden was, werd het verdwijnen van Dirk Hoogendam aangehaald in een artikel in de Telegraaf. Een citaat uit mijn mond. Vervolgens werd het adres van Dirk Hoogendam aan de Telegraaf gemeld door een familielid.....

Op 22 januari 2002 werd de status van de verzamelde informatie fundamenteel anders dan daarvoor het geval was. Over Auke Pattist, Dirk Hoogendam en Martinus Johannes van Oort – het trio SS’ers dat Hollandscheveld terroriseerde – werd steeds gesproken onder de noemer ‘oorlogsmisdadigers’. Formeel juridisch bleken ze dat niet te zijn, omdat de daden waarvoor ze veroordeeld waren niet onder de oorlogsmisdaden vielen. Als Officier van Justitie mevrouw De Roos op 22 januari 2002 in Assen tracht de aanklacht tegen Dirk Hoogendam te verzwaren, en er alsnog formeel een oorlogsmisdadiger van tracht te maken, blijkt dit niet te kunnen binnen de lopende procedure, op basis van de dagvaarding uit 1950. In het juridische dossier van Dirk Hoogendam was voldoende informatie voor handen om deze verzwaring wel hard te maken, en ook het vonnis was voldoende duidelijk, maar binnen de procedure kon alleen over de dagvaarding gesproken worden.

Het nu volgende verhaal van de gebeurtenissen in Hollandscheveld tussen begin oktober 1944 en eind januari 1945 bevat getuigenverslagen. De vraag die we ons op basis van deze getuigenverslagen kunnen stellen is of die de ‘Drie van Hollandscheveld’ (Pattist, Hoogendam, Van Oort) voldoen aan de term ‘oorlogsmisdadigers’, en of hun daden vallen onder de misdaden die nooit verjaren, omdat ze vallen binnen Artikel 6b van het handvest, behorende bij de Overeenkomsten van Londen van 8 augustus 1945, waarin we lezen over:

“Oorlogsmisdrijven: namelijk schendingen van de wetten of gebruiken van den oorlog. Zoodanige schendingen zullen omvatten, doch niet beperkt zijn tot moord, mishandeling of deportatie, met het oog op slavenarbeid of voor eenig ander doel, van de burgerbevolking van of in bezet grondgebied, moord of mishandeling van krijgsgevangenen of van personen op zee, het doden van

gijzelaars, plunderen van openbaren of particulieren eigendom, willekeurige, welke niet voor militaire noodzaak gerechtvaardigd was;”

We spreken hier kortweg over misdaden tegen de menselijkheid. Deze hoofdvraag zal op het eind van deze studie beantwoord worden.

De laatste tijd is vaak de vraag gesteld waarom in 1950 bij het proces tegen Dirk Hoogendam geen sprake was van beschuldiging van oorlogsmisdaden. Dit wordt denk ik begrijpelijk als we zien op basis van welke informatie de voorzitter van de rechtbank, Mr.H.J.H.Nauta, op 22 juni 1950 tot een eindoordeel kwam. Nauta en collegae oordeelden hoofdzakelijk op basis van een proces verbaal, afgerond op 12 juli 1946, en opgesteld door I.Offeringa, wachtmeester van de Rijkspolitie en afkomstig uit Hollandscheveld, en Arend Blokzijl, van de Politieke Opsporingsdienst te Hoogeveen. Offeringa was hoofd van de POD, Blokzijl was er rechercheur. Twee gewone mensen, met kennis van zaken van wat er in de Tweede Wereldoorlog in Hoogeveen en omstreken was gebeurd, maar geen juristen. Toen ze in de zomer van '45 Pattist en Hoogendam verhoorden, verzamelden ze die informatie waarvan zij dachten dat ze deze nodig hadden om tot een veroordeling te komen. We kunnen ervan uitgaan dat ze geen weet hadden van het Verdrag van Londen, wat betreft de exacte toepassing daarvan. Daar had je juristen voor nodig. Het proces verbaal van 12 juli 1946 werd overgedragen aan Officier van Justitie.

Als in 1950 het proces tegen Dirk Hoogendam wordt afgerond, vindt de Officier van Justitie het niet nodig om alsnog diepgaander onderzoek in te laten stellen, of hij was niet voldoende op de hoogte van de feiten. Beide is mogelijk. Wat het laatste betreft: er speelden een paar honderdduizend grote en kleinere zaken ten aanzien van ‘foute’ Nederlanders, zodat het voorstelbaar is dat er iets tussendoor geglipt is. Wat het eerste betreft: De Officier van Justitie kan ook geredeneerd hebben dat je maar één keer iemand dood kon schieten. Op basis van de door Offeringa en Blokzijl aangeleverde informatie vroeg hij de doodstraf voor zowel Auke Pattist als Dirk Hoogendam, en hij kreeg die toegewezen. Als hij alsnog een beroep zou willen doen op artikel 6b van het Verdrag van Londen, zou er een langer proces nodig zijn, zouden er meer kosten gemaakt moeten worden, en zouden toch al flink belaste medewerkers nog meer werk moeten verzetten. Uiteindelijk zou het niets extra's opleveren, in de optiek van 1950, want meer dan de gevraagde en uitgesproken doodstraf was toch niet te halen. Dat wij nu in 2002 zouden komen te zitten met een stukgelopen proces, over een achteraf gezien onvolledig half A4'tje van een uiterst beknopte dagvaarding, waarin we uitsluitend zaken vinden die – bij verzet tegen het vonnis – verjaard blijken te zijn, was in 1950 niet te voorzien. Het vonnis van 22 juni

1950 van rechter Nauta bevat hoofdzakelijk het procesverbaal van Offeringa en Blokzijl van 12 juli 1946. Tussentijds is er dus niets extra's gedaan aan deze zaak. En zo komen we de wrange situatie waarin we nu verkeren, nu dit niet meer voldoende blijkt te zijn om Dirk Hoogendam alsnog te vervolgen, tenzij er een nieuw proces komt.

Deze studie wil een aanvulling zijn op het procesverbaal van Offeringa en Blokzijl. Dit keer is het onderzoek weer gedaan door een van die gewone mensen uit de gemeente Hoogeveen, daarbij geholpen door een flinke schare andere gewone mensen, die het nodig vinden dat duidelijk wordt wat er gebeurd is in Hollandscheveld en omstreken, in de periode oktober 1944-januari 1945. Om het beeld van de betreffende periode volledig te krijgen, zal tevens aandacht worden besteed aan de verrichtingen van Karel Robbertsen, een vierde SS'er die de bevolking terroriseerde. Het is dit viertal dat Hollandscheveld een van de moeilijkste perioden in haar geschiedenis bracht. Het dorp verkeerde, zoals het door de godsdienstige bevolking werd beleefd: op de drempel van de hel.

Albert Metselaar, 12 februari 2002.

DIRECT DOOR NAAR DE AFRONDING VAN DE STUDIE **MET EEN SAMENVATTING, CONCLUSIES EN EEN DODENLIJST**

DE LANDSTORM

De Nederlandse soldaten in Duitse krijgsdienst, die in het najaar van 1944 de bevolking van de velden terroriseerden, maakten deel uit van de Landstorm Nederland. Wat was de Landstorm? De Duitsers stimuleerden hun sympathisanten onder de Nederlandse bevolking om dienst te nemen in hun krijgsmacht. Voor diegenen die de stap naar de Waffen-SS nog niet konden of wilden nemen, was er een alternatief. In december 1942 besloten de Duitsers tot de oprichting van een gewapend korps van Nederlandse vrijwilligers, dat uitsluitend in Nederland zelf dienst zou doen, en de naam "Landwacht Nederland" kreeg. Deze naam werd in oktober 1943 veranderd in "Landstorm Nederland", nadat onder de naam "Landwacht" de hulppolitie-organisatie van de NSB in het leven was geroepen. De Landstorm was, volgens de basisverordening van 12 maart 1943, "een territoriale organisatie voor de landsverdediging, welke bestemd is voor de afweer van buitenlandse of binnenlandse vijanden binnen Nederland". Kortom, de Landstorm zou strijd moeten leveren met verzetslieden en geallieerde troepen.

De Landstormer was onderworpen aan de krijgstucht van de Waffen-SS en de jurisdictie van het SS und Polizeigericht. Aanvankelijk kreeg hij een

opleiding van drie maanden, later werden het er vier. Dan kon hij naar huis. Als de omstandigheden er naar waren, kon hij weer gemobiliseerd worden. De Landstormer legde de eed af op Hitler, als Germaans Führer. Het enige verschil met de SS-eeed was de toevoeging "als lid van de Landstorm Nederland". Van één veldeling, een inwoner van de Wolfsbos, is bekend dat hij vrijwillig toetrad tot deze organisatie. De organisatie zou pas een rol gaan spelen voor de veldelingen in de dagen dat de opleiding van Landstormers onder meer in het Hollandscheveld gestationeerd was.

Volgens een opgave van burgemester Tjalma, kwam 22 juni 1944 het 3de Grenadiers Regiment 1 Landstorm Nederland naar Hoogeveen. Het regiment vestigde zich in Hoogeveen zelf en bleef er tot april 1945. De meeste vrijwilligers waren NSB'ers, die de Landstorm prefereerden boven de Waffen-SS en vechten aan het oostfront. Aanvankelijk verliep de werving van vrijwilligers vrij vlot, maar in de eerste helft van 1944 was het enthousiasme er af. Dit mede doordat tal van NSB'ers in de Landwacht terechtkwamen. Na de stormachtige dagen van begin september 1944, onderging de Landstorm een flinke uitbreiding. Tal van NSB'ers werden min of meer verplicht toe te treden. De leden van de Germaanse SS de politieke en burgerlijke tak van de SS kregen een opkomstbevel in de brievenbus, dat hen verplichtte zich te melden bij de Landstorm. Met een mondvoorraad voor twee dagen, toiletartikelen, schoenpoetsgerei, een klerenhanger en een klerenborstel, een pyjama, drie zakdoeken en twee paar wollen sokken als bagage, meldden zich in oktober 1944 de eerste Landstormers in Hollandscheveld. Weigeren was onmogelijk. Onderduiken kon nog wel, zoals een Germaanse SS'er uit het Kraakeel deed, maar velen kozen ervoor dit niet te doen. Anderszins kunnen we deze mensen niet zien als gemotiveerde soldaten. Als ze gewild hadden, waren er kansen genoeg geweest om voordien het uniform aan te trekken.

Onder leiding van enkele fanatieke Waffen-SS'ers zouden deze ongemotiveerde Landstormers uitgroeien tot een gevreesde terreurorganisatie. Vanaf oktober waren ze ondergebracht in de openbare lagere school naast de Hervormde Kerk van Hollandscheveld. De namen van de met hen verbonden Nederlandse leidinggevenden, deden 50 jaar na dato de koude rillingen nog over vele ruggen gaan: Van Oort, Pattist, en Hoogendam, en de met hen samenwerkende Robbertsen. Zij en hun soldaten werden door de bevolking veelal kortweg "de SS'ers" genoemd, soms zelfs "de Duitsers". Het ging daarbij in alle gevallen om Nederlanders, die tijdens de bezetting de nationaliteit van de bezetters hadden overgenomen, of mensen met de Nederlandse nationaliteit, die de bezetters gewapend steunden. Van de Duitsers hebben de inwoners van Hollandscheveld in de oorlog weinig last gehad. In de herinneringen van de bewoners van het

Hollandscheveld, zoals we deze verwerkt vinden in deze studie, vinden we vaak maar één persoon met naam genoemd. Vaak wist men iet precies wie wie was. In de praktijk was het echter zo dat waar Auke Pattist tijdens een actie tegen de bevolking optrad, ook Van Oort of Hoogendam aanwezig was, en waar Hoogendam de gevangenen sloeg tijdens een verhoor Pattist en of Van Oort toekeken en vragen stelden aan de betreffende gevangene. Ze vormden een collectief, dat gezamenlijk acties en werkwijzen afsprak, en daarmee voor alle hierna genoemde feiten en misdragingen gezamenlijk verantwoordelijk gesteld kan worden.

KAREL ROBBERTSEN

De eerste Landstormer die zijn stempel op de velden drukte was Karel Robbertsen. De Arnhemse chauffeur Karel Robbertsen (geboren 21 april 1901 te Ede) noemde zich in oorlogstijd Robertson. Hij was voor mei '40 herhaalde malen met de strafrechter in aanraking geweest en verbleef eveneens enige tijd in een psychiatrische inrichting. Zijn geest was zo ondoorgrondelijk, dat tijdens zijn proces de ene psychiater hem volkomen toerekeningsvatbaar verklaarde en de andere hem als een doorgewinterde psychopaat etaleerde. De rechter ging mee met het laatste, waardoor hij niet de verwachte doodstraf kreeg, maar achttien jaar gevangenisstraf en TBR. In 1942 trad hij toe tot de Waffen-SS. Zijn arbeid voor de Landstorm begon in 1943 te Roermond. Vandaar ging hij naar Vught, met de speciale opdracht om deserteurs te arresteren en diegenen op te pakken die zich als Duits militair schuldig hadden gemaakt aan misdrijven. Daar werd hij Untersturmführer, zo stond na de oorlog in Nederlandse kranten, toen hij veroordeeld werd. Auke Pattist corrigeerde de rang: *“Robbertsen heeft het nooit tot Untersturmführer gebracht, hij was Unterscharführer, dat wil zeggen de laagste onderofficiersrang bij de Waffen-SS”*. Mogelijk dat Robbertsen later in rang gestegen is.

Na Dolle Dinsdag dook hij op in Hoogeveen. Hij had alle reden om zich uit de voeten te maken, want zijn harde aanpak had al sporen achtergelaten. Dit alles onder het motto "bevel is bevel". Karel Robbertsen betrok in september 44 het gevorderde pand Riegshoogtendijk 39, de woning van Fake Metselaar, en was daarmee de eerste Landstormer die zich actief op de buitengebieden van Hoogeveen richtte. De SS'ers in de school bij de kerk kwamen enige weken later. Als Unterscharführer was Karel Robbertsen lager in rang dan Van Oort, de commandant van de Nederlandse SS'ers en Landstormers in de school, maar hij hoorde niet direct bij diens eenheid, zodat hij niet onder diens directe bevel operatief was. Er was echter wel sprake van een vorm van samenwerking, en Robbertsen kon op verzoek gebruik maken van Van Oorts

Landstormers om zijn acties uit te kunnen voeren. Per slot van rekening hoorden ze bij dezelfde overkoepelende legereenheid en kon de leiding in Hoogeveen beslissen dat de Landstormers uit Hollandscheveld hem bij moesten staan. Ook het feit dat Robbertsen niet in de Hervormde pastorie woonde, gaf aan dat hij los stond van de SS'ers en Landstormers uit de openbare lagere school bij de kerk.

Auke Pattist moest van deze Karel Robbertsen niet veel hebben. Auke schreef over hem: *"Robbertsen hoorde niet tot onze compagnie. Hij was voor mij een geheimzinnige en rare figuur. Hij was al in Hollandscheveld voor wij aankwamen. Hij woonde daar met zijn vrouw in een huisje en had niets met ons te doen. Het schijnt mij, dat hij, om voor mij onbekende redenen, uit de actieve Waffen-SS dienst bevrijd was en als een soort van eenzame speurhond onder hogere SS-leiding stond. Hij had niet de minste "Befehlsgewalt" over Landstormers. Hij heeft wel bij enige acties met ons meegewerkt, maar welke precies herinner ik me niet meer. Voor mij was hij een onsympathieke en niet te zeer te vertrouwen verschijning. Een "kontkruiper". Na de oorlog heeft hij dagenlang in Hoogeveen zitten schrijven, om zichzelf schoon te praten, en alle anderen de schuld te geven."*

De acties van de SS'ers uit de openbare lagere school zullen nooit volledig beschreven kunnen worden. Tal van slachtoffers konden het niet navertellen, omdat ze het niet overleefden, of omdat ze geestelijk gebroken uit de oorlog tevoorschijn gekomen waren. Zomaar wat gebeurtenissen waarbij Robbertsen betrokken was: Te Nieuw-Balinge verrichtte Robbertsen huiszoeking bij A. Lowijs, H. Kikkert en G. Dolfing. Dolfing werd door Robbertsen bedreigd met neerschieten, door hem een revolver op de borst te zetten en hem er mee te stompen. Ook greep hij Dolfing bij de keel en drukte hem tegen de muur. Het was de SS begonnen om Dolfings broer Jan. Die had weten te ontvluchten. Lowijs had een Jodenmeisje in huis. Na het bezoek zei Robbertsen: *"Ga nu maar rustig slapen"*. Het gezelschap trok weg, zonder iets of iemand gevonden te hebben.

Acht weken voor de bevrijding van Hoogeveen werd J.G. Dekker uit Hoogeveen door Robbertsen opgepakt. De reden: Hij was 20 jaar lid van de AR en lid van de Gereformeerde Kerk. Aan zijn schoonzoon geboeid werd Dekker naar Hollandscheveld gebracht. Dekkers zoon, aanstaande schoonzoon en diens vader, kwamen om het leven. Als blijk van zijn menslievendheid gaf Robbertsen H. Zomer vrijstelling van de radio en de fiets, zodat hij die niet in hoefde te leveren. In de Wieringermeer arresteerde hij H. Schutrups uit Nieuw-Weerdinge, een gedeserteerde Landstormer, die daar bij zijn moeder ondergedoken zat. Moeder werd bedreigd met doodschieten. Er werd in huis geschoten en het scheelde niet veel of er waren

slachtoffers gevallen. Schutrups ging via Vught naar Duitsland. Andere gebeurtenissen zijn door de beschikbare bronnen of nog levende getuigen zo uitgebreid beschreven, dat ze afzonderlijk behandeld worden. De eerste zaak is tevens de opvallendste: de zaak van raadselachtige Duitse deserteur Karl Wönharth.

KARL WÖNHARTH (KURT LOCKHAUS)

Niemand wist precies waar Karl, een Duitse deserteur, vandaan kwam. Aanvankelijk zat hij ondergedoken bij Jan de Weerd met Diene aan de Coevorderstraatweg. Hij moest daar weg, want mensen in de buurt gaven hem te kennen dat ze hem zouden verraden. Dirk Lichtendonk nam hem mee naar de woning van zijn ouders, in de toenmalige situatie het pand Achterom no. 56. Hij was goed bevriend geraakt met Dirk. In diens ouderlijke woning sliepen ze samen boven. Door zijn innemende karakter werd hij een geziene gast, die met alle gezinsleden goed overweg kon. Tussen hem en Alie Lichtendonk, de zus van Dirk, groeide een liefdesband. "Snuupiesverkering" zou Alie achteraf zeggen, ze was te jong voor serieuzere verkering, maar wel voldoende om een sterke vertrouwensband te laten groeien. Naar haar toe liet hij het scherm dat hij om zich heen gebouwd had steeds verder zakken. Kurt Lockhaus vertelde gedeeltelijk wie hij was en hoe hij tegenover de oorlog stond.

Kurt vertelde dat zijn ware naam Karl Wönharth was. De naam is hier geschreven zoals hij haar die spelde. Hij was afkomstig uit een gezin dat sterk anti-Hitler was, maar meegesleept werd in de oorlog die ze niet gewild hadden. Volgens zijn zeggen was hij 11 september jarig. Hij was vijf jaar ouder dan Alie, die 13 september 1927 geboren was, en zijn geboortjaar moet dan ook 1922 geweest zijn, afgaande op zijn eigen verhaal. Al jong had men hem verplicht om in dienst te gaan. Uiteindelijk kwam hij als soldaat naar Hoogeveen. Op zijn 19-de was hij daar gedeserteerd, vertelde hij, net als zijn halfzuster Gretha Wuft, die in Amsterdam ondergedoken was. Gretha ("Grete") was ingedeeld geweest bij de Luftwaffe. Ze stuurde zo af en toe kleding op voor Alie. Kurt, Karl zo u wilt, sprak gebrekkig Nederlands. Toch had dit Nederland zijn hart gestolen, mede omdat hij zich daar in de toekomst bevrijd achtte van de herinneringen aan de nazi-periode. Als hij zijn bloed zou kunnen veranderen, zo zei hij, werd dat Hollands. Na de oorlog zou hij met Alie naar zijn ouders gaan. Ze zouden ze meenemen om samen een nieuw leven te beginnen in Hoogeveen. Dat de oorlog voor Duitsland verloren was, was voor hem een uitgemaakte zaak. Hij was daar niet rouwig om. Hitler was geen mens, Hitler was een beest! "Ha, Tommies!", riep hij, wijzend op de geallieerde bommenwerpers die richting Duitsland

vlogen. Hij schrok van zijn eigen woorden bij de gedachte dat zijn ouders er ook door bedreigd werden. Over zijn geboorteplaats en zijn verleden als soldaat sprak hij niet of nauwelijks. Dat was te gevaarlijk. Na de oorlog dan zou hij alles vertellen, zei hij. Over Hoogeveen en omgeving was Karl steeds uiterst positief: "De mensen van Hoogeveen hebben me fantastisch geholpen en opgevangen. Ik laat Hoogeveen nooit meer los!"

Jan Lichtendonk, de vader van Alie en Dirk had naar Duitsland gemoeten, maar was daarvoor afgekeurd. Hij hoefde daar dus niet te werken, maar kreeg op een gegeven moment wel bezoek van heren die ander werk voor hem hadden. Hij en één van zijn dochters moesten in de Duitse keuken werken. Aan de Kerkstraat, in de omgeving van de ambachtsschool, was een centrale keuken, waar leden van de Duitse bezettingsmacht kwamen eten. De daarvoor aangewezen dochter zag het werk absoluut niet zitten. Haar moeder kon het niet omdat ze veel ziek was. Alie besloot om haar vader bij te staan, als er dan toch een gezinslid mee moest. Alie gaf haar oren en ogen goed de kost. Tijdens haar werk in de keuken verwierf ze kostbare informatie, die de etende en pratende Duitsers ongemerkt tijdens hun informele samenzijn prijsgeven. Blijkbaar vertrouwden ze het rondlopende personeelslid volkomen. Alie briefde alles door aan Karl. Karl zorgde ervoor dat het weer verder kwam. Naar wie allemaal is onduidelijk. Karl heeft de sluier over zijn ondergrondse werk nooit helemaal weggehaald. Dat hij niet in stilte afwachtte tot de oorlog afgelopen was, was de leden van het gezin waar hij verbleef volkomen duidelijk. Karl was 's avonds en 's nachts nogal eens weg, waarbij hij dan gekleed ging in zijn uniform. Daarnaast zag men hem ook wel in andere uniformen, onder meer in dat van de Grüne Polizei. Als Duitser, in uniform, genoot hij het volledige vertrouwen van diegenen die hem in spertijd aan zouden houden. In die periode werd een pasfoto gemaakt, die voor valse papieren gediend moet hebben.

Wat Karl allemaal gedaan heeft? Een enkele keer gaf hij wat van zijn geheimen prijs. Hij had goede contacten met Duitsers in de school aan het Haagje, via wie hij aan extra distributiekaarten wist te komen, die hij zelf gedeeltelijk weer verder gaf. Hij gaf ze onder meer door aan meester Renema van Noordscheschut, een begrip in de wereld van de onderduikers. Karl liet doorschemeren betrokken geweest te zijn bij executies. Mensen die gevaarlijk waren voor het verzet, zodat besloten was dat ze uit de weg geruimd moesten worden, gingen vol vertrouwen mee als ze door hem aangesproken werden. Per slot van rekening hadden ze de kant van de Duitsers gekozen. En was dat dan geen Duitser die hen meenam? Karl kon ze dan ook zonder problemen neerschieten. Plaatsen en namen, van contacten in het verzet en van zijn slachtoffers, gaf hij niet prijs. In dit verband werd wel weer gesproken van het uniform van de Grüne Polizei dat

hij droeg. Schieten kon Karl als de beste. Hij gaf Alie ooit eens een demonstratie. Hij had een klein damesrevolvertje gekregen van zijn halfzuster, dat onder zijn riem stak. In het Siberische bosje, achter de woningen bij het Achterom, zette hij een lucifersdoosje half open op een paaltje. In een vloeiende armbeweging trok hij het revolvertje en schoot van ± 15 meter afstand door het open gedeelte. Over wapens gesproken: Karl moet ook betrokken geweest zijn bij wapendistributie. Men kon zich herinneren dat er wapens onder vloer verstopt geweest waren.

Doordat Alie tijdens haar werk zoveel informatie verzamelde, was Karl goed op de hoogte van de razzia's. Omdat deze toe bleven nemen werd voor Karl onder de vloer met stro en dekens een slaapplaats ingericht. Ook dit gaf na enige tijd geen veilig gevoel meer. In het Siberische bosje hadden drie broers van het Achterom in een zandwal een hol gegraven. Een goed gecamoufleerd onderduikersadres, met een deur ervoor en een kachel erin. Zo trachtten ze verplicht werken in Duitsland te voorkomen. Dirk had het hol ontdekt. De rook van de kachel had hen verraden. Toen ze op een avond zich weer in hun hol teruggetrokken hadden om daar de nacht door te brengen, kregen ze visite. Dirk bracht Karl bij hen. Karl zou blijven. De eerste ontmoeting met Karl liet een diepe indruk na: Karl verscheen in uniform!

Karl heeft de laatste weken van zijn leven bij hen doorgebracht, waarschijnlijk een week of zes. De broers herinnerden zich Karl als een fantast. Ze vertelden dat hij steeds de meest wonderlijke verhalen had. Ze wantrouwden hem en meenden dat met feiten te kunnen staven. Toen ze hem vroegen naar een litteken (een kuiltje) achter zijn linkeroor, vertelde hij van de gevechten aan het oostfront, waar hij aan deelgenomen had. Hij noemde plaatsen, data en feiten. De broers dachten op basis van hun eigen informatie aan te kunnen geven dat zijn verhaal niet klopte. Of klopte hun eigen informatie niet? Het wantrouwen groeide. Daarnaast herinnerden de broers zich details die weer pasten in het hiervoor geschetste beeld van Karl. Ze spraken van schieten in het bos, en Karl was daarbij betrokken. De schietoefening waar Alie van vertelde? Of een andere schietoefening? Ze herinnerden zich dat Karl en Dirk ooit eens samen in Duitse uniformen naar het dorp gegaan waren. Ze wisten niet wat ze ervan moesten denken. Verder vertelden ze van Karls contacten in de school in het Haagje, van dat Karl altijd precies wist wanneer er razzia's waren en hoe laat ze ophielden, van Karls visie op de voormalige Duitse keizer, die een goede man geweest was ...

Karls geweer werd hem tijdens die weken in het hol afgenomen. Eén van de broers had contacten in het verzet. Het geweer kwam bij hen terecht. Karl liet het geweer afpakken, zeiden ze, maar zou wel beteuterd gekeken hebben. Karl vroeg hen naar hun contacten in het verzet. Omdat ze hem niet

vertrouwden, gaven ze hem geen enkele informatie. Omgekeerd vertrouwde hij hen ook niet erg. Van zijn eigen contacten in de illegaliteit repte hij met geen woord. Ook zijn naam bleef voor hen verborgen. Ze kenden hem uitsluitend als "dat Duitse Koertie". Hun wantrouwen ten opzichte van Karl zagen ze bevestigd in de latere geruchten dat hij door het verzet gedood zou zijn, wat door getuigen tegengesproken wordt. Een feit is en blijft dat hun onderduikershol nooit door de Duitsers gevonden is. Als Karl echt niet te vertrouwen geweest was, was de plaats van het hol en de drie aldaar slapende jongemannen zeker doorgegeven, en waren ze na Karls dood opgepakt.

Vrijdag 20 september 1944 nam Karl 's middags afscheid van Alie. Hij zou zo rond een uur of zes, half zeven, wel weer terug zijn. Karl vertelde dat hij met iets gevaarlijks bezig was. Samen met anderen werkte hij aan een plan om mensen vrij te krijgen uit het Huis van Bewaring in Assen. Wie die anderen waren vertelde hij niet. Bekend is dat er al maanden voor de overval (11 december 1944) inderdaad plannen bestonden, die echter niet tot bevrijdingen geleid hebben. Karl vertelde dat het de bedoeling was dat hij in het uniform van een hoge Duitse officier voor zou rijden, met een Duitse vrachtwagen. Hij zou in het Huis van Bewaring gevangenen opeisen, die zogenaamd op transport moesten. Vloekend en tierend zouden de mensen in de wagen geduwd worden. Als ze eenmaal in het Asser bos waren, zouden de mensen eruit gelaten worden. Na dit verhaal bij het afscheid vertrok Karl op de fiets, in burgerkleding. Het werd zes uur. Het werd half zeven. Het werd later en later. Hij kwam maar niet. Midden in de nacht stormden er soldaten naar binnen. Er moest een lijk geïdentificeerd worden. Dirk werd meegenomen.

Karl was al weer op weg naar zijn onderduikadres toen hij vroeg in de avond van 20 september 1944 op de Coevorderstraatweg door Duitse soldaten aangehouden werd. Karl kon zich niet tot tevredenheid identificeren. Hij hield de soldaten voor dat hij getrouwd was met een Nederlandse vrouw en dat hij zijn Ausweis bij zijn schoonmoeder had laten liggen. Kort daarop werden Karl en een Duits escorte op de 5-de Krakeelse Wijk gesignaleerd. Hij werd begeleid door SS-officier Robertson en waarschijnlijk vier andere soldaten. Het adres waar Karls zogenaamde schoonouders zouden wonen was vanaf de Coevorderstraatweg sneller te bereiken door rechtstreeks oostwaarts te gaan, en via het Fietsepad zuidwaarts te fietsen of te lopen. Maar Karl had hier helemaal geen schoonouders wonen. Hij wilde de soldaten om de tuin leiden en zocht waarschijnlijk mogelijkheden om te vluchten. Afwijken van de Coevorderstraatweg zou hem meer mogelijkheden daartoe geven dan wanneer hij op deze verbindingsweg zou blijven. Ook de 5-de Krakeelse Wijk kwam uit op het Fietsepad, dat ze tot aan de 4-de Krakeelse Wijk noordwaarts volgden. Op die wijk, ten oosten

van het Dwarsgat, stond de woning van Jaap Koster met Jantje. Dit waren volgens Karls verhaal zijn schoonouders. Karl moet de soldaten bewust misleiden hebben, om zijn onderduikadres te beschermen. Van Jaap Koster met Jantje had hij waarschijnlijk wel eens gehoord in zijn kostgezin, aangezien ze familie waren van zijn kostbaas. Aangekomen bij Jaap met Jantje zou hij direct door de mand vallen. Waarschijnlijk heeft hij vanaf het moment van aanhouding uitgezien naar een vluchtmogelijkheid. Dit was zijn enige kans. Zou hij op zijn fiets weg kunnen komen? Zou hij anderszins kunnen vluchten ?

Karl en zijn escorte liepen op de woning van Jaap en Jantje af. De bewoners kwamen verrast naar buiten. Voor hun ogen voltrok zich een drama. Karl zette het plotseling op een lopen. Een schot. Karl viel neer. Een inmiddels geworpen handgranaat reet de linkerkant van zijn gezicht open. Robertson knielde bij hem neer. Zijn oor zocht de lippen van de stervende Karl, die voor de anderen onverstaanbaar zachte woorden mompelde. Voor Robertson waren ze nog net te verstaan. Karls laatste woorden waren: "Dirk, mijn karabijn, Alie, Alie..." Onmiddellijk werd er een onderzoek gestart. Omwonenden werden aangeklampt om het lichaam te identificeren. Niemand had een idee wie hij geweest kon zijn. Ook toen de andere morgen mensen uit de omgeving naar hun werk gingen, werd men gedwongen om het lichaam te zien. Karls identiteit bleef een raadsel. Alleen die laatste woorden zouden een spoor aan kunnen geven. Volgens een in 1948 opgemaakte overlijdensakte stierf Karl om 20.30 uur. Anderen, die in 1990 zich zowel datum als tijd wisten te herinneren, doordat ze toen het gebeurde net op het punt stonden om naar een 25-jarig huwelijksfeest te gaan, gaven aan dat Karl om ongeveer 20.00 uur stierf. Hoe het ook zij, slechts enkele uren later waren de soldaten bij Dirk en Alie aan het Achterom.

Die nacht werd Dirk opgepakt door Robertson. Dirk moest mee voor verhoor. Enerzijds moest hij Karl identificeren. Anderzijds wilde men meer informatie over de laatste woorden van de overledene. Als Dirk een wapen moest geven, moest hij dus bij het verzet zijn, was de logica. Dirks moeder kwam voor hem op. Dirk zou toch wel terugkomen? Robertson vertelde lang niet zo slecht te zijn als men wel dacht. Als Dirk niets gedaan had, was hij de andere dag voor 12.00 uur weer thuis. Omdat Alie nog zo jong was, mocht ze de andere dag komen. Dirk werd weggevoerd. De andere morgen liepen Alie en haar vader naar de begraafplaats te Hoogeveen. Onderweg drukte haar vader haar op het hart nooit toe te geven dat ze Karl kende. Het zou het hele gezin de kop kosten, zo zei hij. Om half 8 zouden ze bij het opbaarhuisje op het oude gedeelte van de Hoogeveense begraafplaats moeten zijn. Karls lichaam was er met paard en wagen naar toegebracht. Enkele bewoners van de omgeving waar hij stierf waren gedwongen om dit vervoer te verzorgen.

Toen Alie en haar vader bij het opbaarhuisje kwamen, zagen ze Dirk bont en blauw geslagen tegen de muur zitten. Hij had de identiteit van de dode niet prijsgegeven. Alie werd naar het lichaam gebracht. Karl lag op de grond. Een hand lag op een borstwond. Hij had het jack van Alie nog aan. Alie hield vol hem niet te kennen. Robertson hitste haar op. Ze moest hem maar kussen. Het was toch haar vriend? Blijkbaar wist hij al meer dan goed was. Uiteindelijk dwong hij haar op de knieën te gaan en kruipend om het lichaam de dode rondom het verminkte gezicht te kussen. De toen 17-jarige Alie heeft deze psychische mishandeling ondergaan met een grijnzende Robertson op de achtergrond.

Alie hield vol. Behalve zij en haar naaste familie wist niemand wie er 26 september 1944 in gedeelte 6, blok i, in grafnummer 56 van de Hoogeveense begraafplaats begraven werd. Het was "een onbekend manspersoon", volgens het begrafenisregister. Pas na de oorlog kon de naam van de dode erbij geschreven worden. Karls bezittingen, uniform en revolvertje werden door de vader van Alie in het bos begraven. Later, toen vader de spullen weer op wilde zoeken, was het onvindbaar. Karl nam de geheimen van zijn achtergrond mee in de dood. Wat restte was een steeds slechter wordende foto, herinneringen aan hoe goed hij kon paardrijden, herinneringen aan samen fietsen met Alie's jongere broer achterop, en de vele herinneringen aan de vele vaag gebleven indrukken, de momenten dat een stukje van Karl Wönharth en zijn verborgen activiteiten ontsluit werd. Maar steeds net niet genoeg om het verhaal duidelijk te krijgen. Alles wat we van hem weten is voornamelijk gebaseerd op de herinneringen van zijn toenmalige geliefde. Alie werd in 1990 geïnterviewd. Het is voornamelijk haar verhaal dat hier werd weergegeven.

RAADSELS ROND KARL WÖNHARTH

"Bij Mans Meijer, een boer op de hoek Coevorder Straatweg- Elimsche Fietspad, is vannacht een onderduiker doodgeschoten. Men zegt, dat het een ondergedoken SS-man was", zo lezen we in het dagboek van Arnold Douwes. Het gaat hier over Karl Wönharth, alias Kurt Lockhaus. "Men zegt". Een onderwerp dat zich gemakkelijk laat gebruiken voor persoonlijke visies en mythologisering, is het leven en sterven van Karl Wönharth. In de herinneringen van zijn vriendin Alie Lichtendonk, de dochter van zijn kostgezin, was hij een man van het verzet. Duitser, dat wel, maar met een hart voor de Nederlandse zaak en gestorven op het moment dat hij bezig was met de voorbereidingen van een overval op het Huis van Bewaring in Assen. Dit was wat hij met zijn eigen woorden op Alie overbracht. In de overleveringen rond zijn dood komt Karel Robbertsen naar voren als de man

die hem om het leven bracht en Alie psychisch mishandelde, bij de identificatie van zijn lichaam. Bij dit laatste staat vast dat Robbertsens hiervoor verantwoordelijk was. Alie was ooggetuige en lijdend voorwerp. Het opsporen van deserteurs was een specialisme van Robbertsen. Maar was hij ook degene die Karl doodde? In de nu volgende tekstgedeelten zijn het vooral de medeonderduikers en de omwonenden uit Het Meer die hun verhaal doen.

Karl bij het verzet? Boosheid maakte zich meester van de oud-onderduiker die met deze gedachte werd geconfronteerd. Voor hem stond voorop dat Karl een verrader was. Hij deed zich voor als onderduiker, maar hij was het niet. Men had hem op straat zien praten met SD'ers! Zijn kostgezin, in het pand Achterom no. 56, kreeg bezoek van jongemannen uit de omgeving. Ze probeerden de bewoners ervan te overtuigen dat ze Karl weg moesten doen, omdat ze hem niet vertrouwden. De mensen weigerden. Vooral de vrouw des huizes was tegen. Ze mocht Karl veel te graag. Karl had een kameraad in de omgeving van Spier. Ook dat was een ondergedoken Duitser. Op een keer, nadat hij aangegeven had dat hij die jongeman weer wilde bezoeken, waren de onderduikers bang dat hij hen aan de Duitsers zou verraden. Ze gingen aan de weg liggen, op een punt waar hij op weg naar Spier langs moest komen. Wat bleek? Hij kwam er écht langs. Hadden ze het dan zo mis? Karl zou hen van alles kunnen leveren. Hij kon aan apparatuur komen, waarmee ze allerlei berichten van de Atlantik-wal uit de ether op zouden kunnen vangen. Het spul is nooit gekomen. Karl wist ook hoe hij aan wapens kon komen. Hij was zelf gelegerd geweest in de school in Het Haagje en "achtergebleven" toen zijn eenheid naar Alkmaar vertrok. Karl trachtte de onderduikers in zijn omgeving te bewegen samen met hem een overval op de school te plegen en de wapenkamer leeg te halen. Hij had zijn plan al klaar. Men weigerde, men vertrouwde hem niet. Meestal liep Karl in een blauwe overall, het haar achterover gekamd. Op de ene foto die van hem bewaard is, heeft hij een scheiding. Alie veronderstelde dat hij deze haardracht alleen op de foto droeg, omdat hij er volgens eigen zeggen uit wilde zien als alle andere jongemannen uit de omgeving.

Qua kleding maakten de uniformen de meeste indruk. Zowel hij als zijn kameraad Dirk, een zoon van het kostgezin, werden in verschillende uniformen gezien. Eénmaal noemde een getuige zelfs een uniform met de versierselen van een SS-officier. Een toendertijd 12-jarig jongetje herinnerde zich Karl als de aardige jongeman waarvan hij chocola kreeg. Dezelfde man zag hij ook bij het onderduikershol op de Elsjeswijk. Een man of 18 hebben er in die periode onderdak gevonden. Karl was daar één van. De jongen zat in de rats toen hij de dochters van Karls kostgezin met andere mannen in Duitse uniformen naar het onderduikershol zag gaan. In het bos van Alberti

was niets te zien van dit hol. De wijk had hier hoge, stijle wanden. Via een deur onderin de wijk en een achterliggende gang kwam men in het hol. Hadden Karl of zijn kostgezin hen verraden? Niemand weet het. Het jongetje gaf door wat hij had gezien, en de onderduikers maakten het hol onbruikbaar. "Als je hem niet vertrouwt, schiet hem dan maar dood", kreeg een jongeman te horen, terwijl hem een revolver in handen werd gedrukt. Hij vertelde ooit in een hinderlaag gelegen te hebben. Karl en Dirk kwamen in het donker op hem toelopen. Nog even en dan was het gebeurd. De hond van Dirk merkte hem op, begon te blaffen en weg waren Dirk en Karl. Net als anderen was ook deze man ervan overtuigd dat Karl uiteindelijk door de ondergrondse van kant was gemaakt. Ook hij kon echter geen enkel voorbeeld van verraad door Karl naar voren brengen. Behalve Alie en haar familie, Karls kostgezin, vertrouwde niemand hem meer. Zijn uniformen joegen iedereen de stuipen op het lijf. Zijn fantastische verhalen bijna net zo fantastisch als die van Dirk, zo werd gezegd werden met ongeloof ontvangen. Het contact met SD'ers leek het wantrouwen te bevestigen. Maar was hij een verrader? Of hield hij iederéén te vriend?

Op de avond van woensdag de 20e september 1944 zagen de omwonenden van de Vijfde Krakeelse Wijk twee mannen via het fietspad oostwaarts gaan. Ze zaten samen op één fiets, zo wist men zich te herinneren. Van Robbertsen is in dit verband bij de omwonenden geen sprake. Contacten met de bezettingsmacht in de school bij de kerk van Hollandscheveld waren onmogelijk, want die school was nog niet gevorderd. Onderweg wees Karl op woningen, om aan te geven waar hij eerder ondergedoken had gezeten, zo wist men te vertellen. "Je moest toen om 20.00 uur binnen zijn, en dan schrik je je naar. Toen hij bij ons huis was, sprak hij met de anderen en wees weer verder", vertelde een dochter van de familie Otten. Zij meende zich te kunnen herinneren dat ze met zijn drieën waren. Er was maar één soldaat bij Karl, zo weet de familie van Jaap Koster met Jantje zich te herinneren, aan de hand van wat deze hen tijdens hun leven vaak hebben verteld.

Mans Meijer, Dörk Marissen en Jaap Koster zaten op dat moment op het hooi, onder de hoge kap van de boerderij van Mans aan de Coevorderstraatweg. Ze luisterden stiekem naar Radio Oranje. Jantje was dan ook alleen in huis op dat moment. De woning van Jaap en Jantje stond op de noordkant van de Derde Krakeelse Wijk, op de kop van het Dwarsgat, tegenover de woning van Hendrik Boertien. Het pand stond vanaf de Coevorderstraatweg gezien vrij dicht achter de boerderij van Meijer, en was een bij die boerderij horende arbeiderswoning. "Hier ben ik ondergedoken, hier zijn mijn uniform en mijn geweer", zei Karl, terwijl Jantje de deur opende. De begeleidende soldaat richtte daarop zijn geweer op Jantje. Ze moest haar persoonsbewijs laten zien. Terwijl de soldaat dat las, stond Jantje

met een geweer op haar borst gericht in de zijdeur van haar woning, de handen in de lucht. Op dat moment zette Karl het op een lopen. De soldaat draaide zich om, legde aan en schoot Karl dood. Jantje rende gillend langs de soldaat, het bruggetje over de Derde Krakeelse Wijk over, naar de Boertiens.

De soldaat rende naar het café van Piet Koster, waar op dat moment een begin werd gemaakt met een 25-jarig huwelijksfeest. De mensen werden weggestuurd, want volgens de soldaat zat de buurt vol terroristen. Tal van personen vluchtten het bosje in, achter het café. De soldaat wilde naar Hoogeveen bellen. Sneller dan hij had verwacht kwam er al versterking. Enkele overvalwagens waren net actief geweest op Nieuwlande. Ze hadden geassisteerd bij het paarden vorderen. Ze werden door de soldaat aangehouden, terwijl ze op de terugweg waren naar Hoogeveen. De woning van Jaap en Jantje werd belegerd. Een klein kanonnetje werd in stelling gebracht. Er werd geschoten en er werden handgranaten geworpen. Het huis werd zwaar toegetakeld. De gaten zaten in het dak, alle ruiten waren kapot en het huisraad was één ravage geworden. Daarop vertrokken de overvalwagens weer naar Hoogeveen. De drie mannen kwamen van het hooi af, hevig geschrokken door wat ze vanuit de boerderij hadden gehoord en gezien. Tot hun grote geluk hadden de Duitsers de boerderij van Mans Meijer nog met rust gelaten. Ook dié wilden ze overhoop halen, zo hadden de drie mannen gehoord, maar dat durfden ze nog niet aan. De drie mannen liepen naar Jaaps woning, inspecteerden de schade en struikelden daarna achter het huis over het lichaam van Karl. De Boertiens hadden tijdens de gebeurtenissen bij Jaap in de kelder gezeten. Ze waarschuwden Jaap. De dode had gezegd dat hij altijd bij hem in huis had gewoond, dus hij moest maken dat hij weg kwam, anders zouden ze hem meenemen, als ze (de Duitsers) terug kwamen.

De drie mannen sliepen die nacht in een boete van Mans, op de Zesde Krakeelse Wijk. De andere morgen werd het lichaam van Karl opgehaald. Jantje werd meegenomen naar Hoogeveen en veertien dagen later op voorspraak van Hoogeveense politieagenten weer vrijgelaten. Er viel haar niets te verwijten. Jantje verbleef sindsdien bij haar ouders in Elim. Jaap vond onderdak als onderduiker bij Kruizinga in De Krim. De dag na Karls dood werd de boerderij van Mans Meijer gevorderd. Boele, de broer van Mans, woonde aan de Kerkhofdijk. Hij en zijn gezin doken eveneens onder. Op hun boerderijen werden Oostlandboeren gestationeerd. De panden werden als verbeurd verklaard beschouwd, omdat de eigenaren steun hadden verleend aan terroristen. Dit sloeg dus nergens op.

Als Karl op zijn laatste gang een ander verhaal had verteld en bij een andere

woning aan was gegaan, hadden de Meijers niet zo bang hoeven te zijn en waren ze niet ondergedoken. Arnold Douwes schreef erover in zijn dagboek: *"Mans Meijer , waar die schietpartij plaats had, is met zijn hele gezin ondergedoken, ook zijn knecht met gezin. De broer van Mans, Boele Meijer, die aan de Kerkhoflaan woont, is ook met zijn hele gezin ondergedoken. Een dochtertje zit bij een buurman van hem. De SS namen bezit van de beide boerderijen. Ze gappen en plunderen, schieten op kippen, vreten eieren en houden mensen aan die er langs komen. Ze kwamen ook bij (Jan) Kreeft in huis en ontdekten door een onnozelheidje van het kind zelf, dat Meijers dochtertje daar zat. Nu wordt het kind als gijzelaar beschouwd. Ze mag er niet weg en Kreeft wordt aansprakelijk gesteld en zal worden doodgeschoten als het meisje zoekraakt. De vader is bij Van der Helm (te Nieuwlande) ondergedoken."* Zowel uit het dagboek van Arnold als uit een almanak over 1944 wordt duidelijk dat Karl stierf op een woensdag, en niet op een vrijdag, zoals Alie zich dacht te herinneren. Bovenstaand citaat uit Arnolds dagboek is van zaterdag 23 september.

Voorgaande gegevens sturen Alie's verhaal bij, ook wat betreft het aantal soldaten dat bij Karl was. Haar informatie over het gebeuren kreeg ze niet alleen van Jaap en Jantje, maar ook van Robbertsen, toen deze haar trachtte te dwingen het lichaam van Karl te identificeren. Zij was ervan overtuigd dat Karl door Robbertsen was gedood. Robbertsen kan er ook baat bij hebben gehad haar de waarheid anders voor te spiegelen. Alie's herinneringen aan de gebeurtenissen tijdens het identificeren op de Hoogeveense begraafplaats zijn delen van een ooggetuigeverslag. Alle gegevens bij elkaar bieden ons de gelegenheid tot het trekken van enkele conclusies:

1. Gelet op zijn gedrag bij café Piet Koster, was de man die Karl doodde met zekerheid een gezagsgetrouwe soldaat in Duitse krijgsdienst.
2. Gelet op het feit dat Karl hem misleidde, en dat men later Karls identiteit niet kende, kunnen we aannemen dat Karl géén SD-agent was.
3. De wijze waarop Karl en de soldaat naar de woning van Jaap en Jantje gingen, met zijn tweeën op één fiets, is te joviaal en met te weinig mankracht om te wijzen op een tocht met een arrestant.
4. Dat de soldaat Jantje bedreigde, en om haar persoonsbewijs vroeg, en de alertheid op Karls vlucht, in samenhang met zijn rappe schot, past weer niet bij een echte joviale omgang.
5. Zelfs al zijn Karls laatste woorden ("Dirk, mijn karabijn, Alie, Alie") historisch, en geen verzinsel van een Alie imponerende en manipulerende Robbertsen, dan nog bevatten ze te weinig gegevens om slechts enkele uren later Dirk te arresteren.
6. Er van uitgaand dat alle getuigen naar volle eerlijkheid hun verhaal deden, moet geconcludeerd worden, dat in Karls leven als onderduiker

tal van tegenstrijdigheden zitten. Er is echter een theorie waarin met alle factoren rekening is gehouden, en die ook een verklaring geeft voor de tegenstrijdigheden:

Karl Wönharth (alias Kurt Lockhaus) was een Duitse soldaat, voor wie de oorlog op een gegeven moment een hopeloze zaak geworden was. Hij deserteerde. In een hem vijandige omgeving trachtte hij te overleven met behulp van het enige wat hem overgebleven was: zijn fantasie en zijn creativiteit. Zo bouwde hij een identiteit op, waarmee hij de achting ontving van zijn kostgezin en aanvankelijk krediet had bij andere, Nederlandse, onderduikers. Gebruikmakend van zijn uniform, en dat van andere deserteurs waarmee hij in contact stond, eventueel van gestolen uniformen, van zijn Duitse identiteit, én het gegeven dat er in Hoogeveen tal van Duitse eenheden voor korte of langere tijd aanwezig waren (zodat men elkaar niet kende) lukte het hem zowel informatie als goederen los te krijgen. Daarmee beloonde hij zijn kostgezin en zag zich blijvend verzekerd van steun.

Omdat hij niet alles waar kon maken, wat hij in zijn fantasieën opbouwde, werd hij in de ogen van andere onderduikers een mogelijke SD-agent. Karel Robbertsen kwam direct na Dolle Dinsdag (5 september 1944) naar Hoogeveen. Als ervaren deserteur-jager was de aanwezigheid in Hoogeveen van een vloeiend Duits sprekende jongeman, die in burger contact maakte met derden in de plaats Hoogeveen zelf, voldoende aanleiding om een onderzoek te starten. Al vóór de 20e september werd Robbertsen informatie gebracht, waaruit hij de indruk kreeg dat Karl op Achterom no. 56 verbleef. Maar hij moest zekerheid hebben en mogelijk kon Karl hem meer informatie leveren. Op Robbertsens initiatief pakte een soldaat - waarschijnlijk een in "gewoon" uniform gestoken Robbertsen! - aan met Karl. Hij deed zich voor als een potentiële deserteur. Hoe was het Karl toch gelukt om weg te komen? Karl vertrouwde hem nog niet helemaal. Hij besloot hem mee te nemen naar de Krakeelse Wijken en hem daar een rad voor de ogen te draaien. Al die tijd was de soldaat Robbertsen? op alles voorbereid. Toen de soldaat Jantje om haar persoonsbewijs vroeg, en haar onder schot hield, wist Karl dat hij erin gevlogen was. Alert op Karels mogelijke reactie, schoot de soldaat hem dood, voordat hij weg kon komen.

Waarom zoveel aandacht voor één incident? Dit was de eerste actie in - Hollandscheveld en omstreken, waarbij de tot dan toe onbekende Robbertsen zijn tanden liet zien. De gebeurtenissen hadden direct (het onderduiken van de Meijers en het confisqueren van boerderijen) en indirect (de ruim gezaaide angst onder de bevolking en het op scherp staan van Robbertsen voor de BS en andere terroristen) hun uitwerking, waardoor het effect nog lang merkbaar bleef. Het is door het gewelddadige handelen van

Robbertsen, dat de komst van de grote groep SS'ers naar de Openbare Lagere School in Hollandscheveld, en de daaropvolgende terreur van Pattist, Hoogendam en Van Oort, extra hard aankwam. De gebeurtenissen maken ons ook bewust van het feit dat er "goede" Duitsers waren. Mensen die kozen tegen de Nazi's, en het er voor over hadden hun leven eventueel te verliezen, als ze maar weg konden uit het allesvernietigende Duitse systeem. Karl was dan misschien geen verzetsman, maar hij had de moed om te breken met de oorlog. We zien tevens de diepe kloof tussen Duitsers en het gros van de Nederlandse bevolking, waarbij een Duitse onderduiker zwaar gewantrouwd werd. Dit in schril contrast met het feit dat de mensen waarvan Hollandscheveld en omstreken in de Tweede Wereldoorlog echt te lijden hadden geen Duitsers, maar Nederlanders waren. Hollandscheveld en omstreken werd de dupe van het gedrag van leden van de eigen Nederlandse bevolking.....

Karl werd 26 september 1944 te Hoogeveen begraven, in gedeelte 6, blok i, grafnummer 56. Een hoofdagent van de Hoogeveense politie gaf het overlijden van Karl Wönharth in 1948 aan bij de burgerlijke stand. Op basis van wat hij van zegslieden vernomen had, verklaarde hij dat de overledene Karl Wönnhartt heette, landarbeider van beroep geweest was, en 11 september 1924 te Berlijn geboren was. In 1958 werden zijn stoffelijke resten opgegraven en herbegraven op het Duitse soldatenkerkhof bij IJsselsteyn, in blok AP, rij 2. De Duitse oorlogsgravendienst nam de gegevens over, zoals deze in de overlijdensakte vermeld stonden. Alles wat van Karl bekend is, is afkomstig uit de Hoogeveense bronnen. Heette hij trouwens wel Karl Wönharth? Er is bij de Duitse oorlogsgravendienst niets bekend over familie van Karl. Er is nooit een Duitse familie geweest, die een persoon van deze naam als vermist heeft opgegeven. Heeft die familie de oorlog niet overleefd? Of kende men hem thuis onder nóg een andere naam, en is de echte 'Karl' één van de vele als vermist opgegeven Duitse militairen? Waarschijnlijk heeft een ons onbekende Duitse deserteur zijn ware identiteit zo goed geheim weten te houden, dat hij nu nog steeds begraven ligt onder een kruis, met daarop een schuilnaam, en heeft hij zijn ware identiteit zelfs niet aan zijn vriendin Alie bekend durven maken.

In totaal zijn er naar schatting 10.000 Duitse soldaten door de eigen troepen doodgeschoten, omdat ze gedeserteerd waren. Meestal na een kort proces door een militaire rechtbank te velde. Het aantal deserteurs dat zich krijgsgevangen liet nemen, ondergedoken wist te blijven of anderszins vriend en/of vijand wist te blijven ontlopen, liep in de honderdduizenden, op een leger dat miljoenen soldaten in dienst had. De overlevenden van de deserteurs hadden een verhaal te vertellen, waarin overeenkomsten zaten met de gebeurtenissen rond Karl. Ze waren oorlogsmoe. Ze namen valse

identiteiten aan, droegen valse uniformen, die niet pasten bij hun eigenlijke positie. Ze gebruiken valse papieren, gingen in onderhandeling met de eigen troepen, onder deze valse vlaggen, en wisten zo aan de middelen te komen waardoor ze weer een tijdje konden overleven. Vrouwen speelden een grote rol bij dit proces. Vaak wisten die niet eens wie ze écht voor zich hadden. Ze hielpen de deserteurs, met motieven die even uiteenlopend konden zijn als die om te deserteren, maar waarbij romantische gevoelens nogal eens een rol speelden. De fantasie en de vindingrijkheid van de overlevenden was grenzeloos. Daar waar de grens bereikt werd, zoals bij Karl, volgde een zekere dood. Anderen hadden niet de moed om te deserteren, en pleegden zelfmoord. Velen kozen ervoor om door te blijven vechten, ondanks hun groeiende afkeer van de oorlog en hun eigen daden. Een deel van de troepen bleef tot het eind toe fanatiek nationaal-socialist, vertrouwend op de Führer, en net als de gedemotiveerden meewerkend aan de dood van de miljoenen slachtoffers die de Tweede Wereldoorlog opleverde. In dit licht bezien, verdient Karl het respect van de generaties na hem. Hij keerde zich af van de vernietigingsmachine van de Nazi's, en gaf daarvoor het grootste offer dat hij geven kon: zijn leven.

MARTINUS JOHANNES VAN OORT

We richten ons nu verder op de officieren uit de Openbare Lagere School bij de kerk. Martinus Johannes van Oort was aanvankelijk accountant in Rotterdam. Als 26-jarige meldde hij zich in 1941 bij de Waffen-SS. Dat was kort voor het uitbreken van de Russisch Duitse oorlog. Hij vocht in het oosten aan diverse fronten. Zijn felle afkeer van het communisme, zijn motivatie om voor de Waffen-SS te tekenen, deed hem keer op keer weer besluiten zijn leven in te zetten voor de Duitse zaak. In oktober 1944 kwam hij met verlof aan in Nederland. De SS-officier, met de rang van Untersturmführer (2de luitenant), ontving de opdracht af te reizen naar Hoogeveen en daar op te treden als commandant van een groep Landstormers, ter grootte van twee secties. Een sectie telde 35 man. Samen met de benodigde ondersteuning (koks, administratie, enz.) moet de groep Landstormers in de school bij de kerk ongeveer 80 man sterk zijn geweest. Van Oort was bevorderd en had nu de rang van Obersturmführer (1ste luitenant).

Het bevel om af te reizen naar Hoogeveen (Hollandscheveld) was zeer tegen zijn zin. Hij verzocht onmiddellijk om weer naar het Oostfront te mogen vertrekken. Het oponthoud in Hollandscheveld had echter wel als voordeel dat hij enige weken met zijn vrouw verenigd zou kunnen worden. Ook mevrouw Van Oort reisde af naar Hollandscheveld, en trok bij haar man in de gevorderde Hervormde pastorie. Dat Van Oort niet erg welkom was in

Hollandscheveld, werd hem al vrij snel duidelijk gemaakt. Tijdens zijn proces, september 1948, vertelde hij dat de eerste de beste dag dat zijn compagnie in Hollandscheveld arriveerde al op wachtposten werd geschoten. Er lijkt niet veel waarde aan deze woorden gehecht geweest te zijn. Waarschijnlijk zag men ze als een poging van een SS'er om onder een veroordeling weg te komen. We weten nu dat de beschieting feitelijk was. In september 1948 werd er overheen gekeken. Dat maakte eigenlijk ook niet uit. Een reële aanleiding of niet, toen de acties tegen de Hollandscheveldse burgerbevolking eenmaal op gang waren, begingen Van Oort en zijn manschappen de ene terreurdaad na de andere.

"Deze man heeft iets van de hardheid en de geslepenheid van een vos over zijn gelaat", schreef de verslaggever van de Drentse en Asser Courant na een procesdag. "Hij spreekt beschaafd, weloverwogen, waardoor zijn woorden aan overtuigingskracht winnen. Doch wat baat deze kracht, wanneer de talrijke getuigen ondubbelzinnig de misdadige feiten aan het licht stellen? Hij mag dan de schuld werpen op Pattist, die als commandant van een zijner secties optrad en belast was met, wat Van Oort noemde, het recherchewerk; niet weg te redeneren valt het feit, dat hij als compagniescommandant veelal de leiding had bij talrijke arrestaties en verhoren, waar beulerij schering en inslag was. Het is toch wel erg goedkoop te beweren, dat alle mishandelingen buiten zijn weten om geschiedden, dat hij het geschreeuw van zijn gemartelde slachtoffers niet hoorde, of toevalligerwijze sliep tijdens een huiszoeking, waarbij een Joodse Nederlander gegrepen en afgebeeld werd. Van Oort geeft evenwel oprechte verontwaardiging voor over de ongeloofwaardigheid welke zijn beweringen ontmoeten en roept op een gegeven moment pathetisch uit: "Waarom hebben de arrestanten zich dan niet bij mij beklaagd?" Waarop de president (van de rechtbank) Van Oort verzoekt er geen humoristische vertoning van te maken."

Van humor had Van Oort geen blijk gegeven, in de dagen dat hij in Hollandscheveld het bevel voerde. H. Scholten uit Dalerpeel werd op 24 januari 1945 door Van Oort gearresteerd en naar de school gebracht. Zijn vrouw en dochter wilden hem daar bezoeken. Van Oort stond te schreeuwen en gaf zijn ondergeschikten het bevel op hen te schieten. Het bevel werd gelukkig niet uitgevoerd, maar het toont zijn hardheid. De praktische lessen welke de rekruten onder leiding van Van Oort kregen waren zo wreed, dat 16 jaar gevangenisstraf, zonder aftrek van twee jaar voorarrest, tegen hem werd geëist. *"De eed op de Führer mag niet gebroken worden"*, verklaarde Van Oort, om zijn gedrag te rechtvaardigen. Gelukkig voor hem en voor Hollandscheveld werd zijn verzoek om overplaatsing naar het oostfront na drie maanden ingewilligd. De president van de rechtbank prikte in september 1948 de motivatie van Van Oort om bij de SS te dienen helemaal door, toen Van Oort's wreedheden tegen de Nederlandse burgerbevolking

naar voren kwamen. *“Uw anti-communistische idealen komen in een wel wat vreemd daglicht te staan”*, concludeerde hij.

Dirk Hoogendam en Auke Bert Pattist leidden Van Oorts secties. Terwijl het gros van de gewone Landstormers niet echt gemotiveerd was, viel er één op door zijn inzet: Dirk Veldkamp. In 1944 was hij 29 jaar oud en getrouwd met een Duitse vrouw. In 1941 was hij naar Duitsland verhuisd. Hij werd gemakshalve als Volksduitsler beschouwd en is diens gevolg in een alarmcompagnie van de Grüne Polizei beland, tot hij in 1944 bij de compagnie van Van Oort ingedeeld werd. Zijn fanatisme maakte hem niet geliefd bij de andere "gewone" Landstormers. Onder leiding van Van Oort, Pattist of Hoogendam nam hij deel aan talrijke arrestaties. Hij liet zich bij deze gelegenheden niet onbetuigd in het begaan van ergerlijke handtastelijkheden. Geen van bovenstaande personen hield het bij Hollandscheveld alleen. De secties konden overal in Zuid-Drenthe aangetroffen worden. Auke Pattist zou uiteindelijk als de "Beul van Drenthe" de geschiedenis ingaan. Auke Pattist was degene die veelal het woord voerde, en daarmee de bevolking manipuleerde en schrik aanjoeg. Dirk Hoogendam, later bekend geworden als "de bokser", was degene die opviel door zijn hardhandige verhoren, als het praten van Auke Pattist niet het gewenste effect had. Martinus Johannes van Oort was voor dit alles formeel verantwoordelijk. Hij was in Hollandscheveld de hoogste in rang en leidinggevende van voorgaande personen. Het onderscheid in straf tussen Van Oort en Pattist, is voor de laatste dan ook onaanvaardbaar geweest. Auke Pattist: *“Van Oort werd na de oorlog veroordeeld en was binnen vijf jaar weer een vrij man. Hij is daarna met rust gelaten. Ik kreeg de doodstraf, later omgezet in levenslang, terwijl Van Oort toch mijn meerdere was.”*

AUKE BERT PATTIST EN ZIJN FAMILIE

"Ik kom uit een fatsoenlijke burgerfamilie. Mijn vader was specialist in groenten- en vruchtenveilingen en industriële koelhuizen in het Stichtse en de Betuwe. Ik heb eindexamen gymnasium-bèta en daarna officiers-academie gedaan en was eerst bij de politie, en daarna bij de Waffen-SS." Aldus vatte Auke Pattist de eerste 24 jaren van zijn leven samen. Met behulp van door diverse gemeenten en enkele neven verstrekte gegevens kan een wat vollediger beeld van die tijd worden gegeven. Auke Bert Pattist werd op 9 oktober 1920 in Utrecht geboren als zoon van Andries ("Dries") Pieter Pattist (geb. 1882) en Lijsbeth Joustra (geb. 1890). Zijn vader kwam uit 's Gravenzande, zijn moeder uit het Friese Ee. Auke's vader was directeur van de groenteveiling in Utrecht.

Het Zeeuws-Vlaamse geslacht Pattist stamt af van de Hugenoten. Adrien Le Brun (De Bruin) en Adrienne lieten op 8 juni 1687 een zoon dopen, die ze noemden naar Johannes de Doper. Het kind zou eigenlijk Jean Baptiste le Brun moeten heten, maar de naam Le Brun is tijdens zijn leven op de achtergrond geraakt. Toen hij in 1733 in Breskens begraven werd, was de naam verbrasterd tot Pattist. Het was aanvankelijk een eenvoudige familie. Andries Pattist (1778-1850) was smid te Zuidlande. Zijn zoon Jacob Pattist (geb.1809) had als hoefsmid een smederij aan de Noordstraat te Groede. Deze Jacob Pattist vertrok in 1857 naar Noord-Amerika, waar hij overleden is. De nabestaanden keerden terug naar Nederland. Jacob's zoon Izaak Pattist (1850-1906) was getrouwd met Cornelia Catharina van der Dusse. Izaak was eerst onderwijzer te Oostburg, later te Dreischor, en werd toen hoofd van een Openbare Lagere school te 's Gravenzande. Daar overleed hij op 30 maart 1906. Izaak Pattist, de grootvader van Auke Bert Pattist, was een voortrekking in het veilingwezen, en mede door zijn actieve rol kwam in 's Gravenzande een groenteveiling tot stand. De kinderen van Izaak Pattist brachten het tot hoge maatschappelijke posities, waarbij ze zelfs landelijke bekendheid genoten. De kinderen van Izaak Pattist en Cornelia Catharina van der Dusse:

1. Jacob Nicolaas Pattist, geboren 2 juli 1876 te Dreischor. Hij was gehuwd met Rebecca Anna Maria Thesingh, geboren 18 januari 1881 te Naarden. Jacob, voor Auke 'Oom Jaap', was eerst predikant (Nederlands Hervormd) te Yzendijke, later te Aardenburg, en vervolgens sinds 1 januari 1921 inspecteur van het lager onderwijs te Middelburg, en sedert 1 juni 1924 als zodanig te 's Gravenhage. Er waren geen kinderen. Na de Eerste Wereldoorlog wilde België Zeeuws-Vlaanderen annexeren, om vrije toegang tot de Schelde en de zee te krijgen. Oom Jaap mobiliseerde de Zeeuwen, schreef een volkslied voor Zeeuws-Vlaanderen, en correspondeerde onder meer met de toenmalige Amerikaanse president, waardoor hij invloed had op het behoud van Zeeuws Vlaanderen voor Nederland.

2. Nicolaas Jacob Pattist, geboren 12 maart 1878 te Dreischor. Ongehuwd overleden te Rotterdam, 28 maart 1898.

3. Johannes Marie Pattist, geboren 7 juli 1880 te 's Gravenzande, gehuwd met Johanna Maltha. Hij werd redacteur van de Nieuwe Rotterdamsche Courant. Geen kinderen.

4. Andries Pieter Pattist, geboren 16 augustus 1882 te 's Gravenzande, gehuwd met Lijsbeth Joustra. Dit zijn dus de ouders van Auke Pattist, de 'Beul van Drenthe' geworden.

5. *Dirk Leendert Pattist, geboren 3 september 1884 te 's Gravenzande, was de enige Pattist die in hun geboortegebied bleef wonen. Hij werd directeur van de veiling die zijn vader had opgericht, en daarmee een collega van zijn broer 'Dries' (Andries Pieter).*

5. *Marius Jacobus Pattist, geboren 20 december 1886 te 's Gravenzande, gehuwd met Wilhelmina Agnes Theresia Maria Kraft. Hij was doctor in de klassieke letteren. 'Oom Marius' was in 1925 gepromoveerd op het proefschrift "Ausonius als Christen". Dr. Pattist was vanaf 1930 rector van het Erasmiaans Gymnasium te Rotterdam. Hij werd beschreven als een goed liberaal, die de democratie hoog hield. Hij had twee kinderen.*

6. *Jacoba Maria Pattist, geboren 30 september 1888 te 's Gravenzande, overleden aldaar op 18 juli 1889.*

7. *Cornelis Katharinus Pattist, geboren 21 juli 1890 te 's Gravenzande, gehuwd met Louisa Catharina Wilhelmina Sterk. Hij was een hoge ambtenaar in Den Haag: hoofdcommies en referendaris op het Ministerie van Koloniën. Eén kind.*

8. *Jacoba Maria Cornelia Pattist, geboren 3 december 1892 te 's Gravenzande, gehuwd met Jacobus Andries Verhorst, leraar aan de Koninklijke Tekenenacademie te 's Hertogenbosch. Drie kinderen.*

9. *Maurits Pieter Pattist, geboren 6 december 1894 te 's Gravenzande, gehuwd met Suzanna ('Stella') Brandeis. Gepensioneerd Kapitein der Artillerie, Luchtvaartkundig Ingenieur en Sous-Chef van de KLM. Geen kinderen. "Oom Maurie" was gezagvoerder bij de KLM. Met de Fokker F-7a 'Abel Tasman' maakte hij de eerste vlucht van Java (Djakarta) naar Australië. In de familie werd nog jaren een vernikkelde kogel bewaard. Die had hij bij zich gehad, in zijn revolver. De zee tussen Java en Australië zat vol met haaien. Als hij een noodlanding had moeten maken, dan had hij zichzelf doodgeschoten, om aan de haaien te ontkomen..... Als herinnering aan de vlucht had "Oom Maurie" de kogel laten vernikkelen, dolblij dat hij was dat hij hem niet had hoeven gebruiken! "Oom Maurie" stierf in 28 juli 1937 te Amsterdam. Hij hield van paardrijden, en viel in de manege zo ongelukkig van een paard, dat hij aan de gevolgen ervan overleed. "Oom Maurie" was getrouwd geweest met een hele mooie vrouw, als een filmster, zo wisten familieleden zich te herinneren. Ze was Joods, droeg in de oorlog al snel een Jodenster, en heeft de oorlog niet overleefd.*

Deze schets van de familie Pattist geeft aan dat het mensen waren die in hun eigen omgeving trachtten bij te dragen aan het welzijn en de vooruitgang van de samenleving. Nederlanders, die zich later afvroegen hoe het in

vredesnaam mogelijk was geweest dat juist uit hun familie een oorlogsmisdadiger, een ter dood veroordeelde was voortgekomen. Het antwoord zal te vinden zijn in zijn ontwikkeling en de band met zijn moeder. Auke Pattist bleef het enige kind van Dries Pattist en Lijsbeth ("Bet") Joustra. Hij heeft alleen zijn eerste jaren in Utrecht gewoond. Op 28 april 1924 werd het gezin ingeschreven in de gemeente De Bilt, waar ze woonden op Genestetlaan nr. 3 te Bilthoven. Nadien woonden ze enige tijd aan de Soestdijkerstraatweg, zo wisten neven van Auke te vertellen. Ze hadden daar een huis laten bouwen, aan de Soestdijkerstraatweg-Noord. Vanaf 19 januari 1937 stond het gezin ingeschreven op Ruysdaellaan nr. 8 in dezelfde plaats. Het was een huurhuis een ruime villa, en het was de woning waar ook de schrijver A.M. de Jong ooit had gewoond. Naast hen woonde een rabbijn, die twee dochters had: Mirjam en Sulamil. Op sabbat deden de Pattisten wel kleine klusjes voor de burens, zoals bijvoorbeeld het licht aandoen. Een neefje van Auke kreeg dit verzoek van de burens toen hij in 1939 met zijn ouders op het huis van 'Oom Dries' en Auke paste. Een deel van de hulp, zoals dat licht aandoen, zal dan ook speciaal Auke's taak zijn geweest.

Dit neefje van Auke wist zich te herinneren dat hij in 1939 een eigen kamer vol prachtige vliegtuigmodellen had. Zweefvliegtuigen, maar ook motorvliegtuigen. Auke was er helemaal weg van. Het zal de invloed van "Oom Maurie" zijn geweest, de held van de familie, en van Auke's neef, piloot Koos Verhorst. De toestellen waren deels zelf gemaakt, deels gekocht. Auke had ook een echte speelgoed stoomlocomotief. Niet zo'n kleintje, groot genoeg om als je lucifers op de rails legde deze lucifers stuk te rijden. De locomotief was zeker een halve meter groot, zo herinnerden zich de neefjes van toen. Maar ze hadden ook minder leuke herinneringen uit die tijd. Volgens tantes was Auke een 'rotjochie'. Een dierenbeul, die de ouders niet goed onder de duim hielden. Hij sloeg namelijk kippen met een stok met spijkers erin. Zijn eerste uniformpje droeg Auke ook al in zijn kinderjaren. Hij was lid van de Padvinderij. Later zou hij tal van vrienden uit die periode verraden hebben, zo wisten neven van de kant van Auke's moeder te vertellen. Ze kregen het te horen toen ze ooit - lang na de oorlog - een bezoek brachten aan Bilthoven, en de woning aan de Ruysdaellaan bezochten.

Op zijn 17de verliet Auke Pattist de ouderlijke woning, om in Rotterdam te gaan studeren. Hij had het natuurlijk ook in de buurt kunnen blijven doen, maar dat lukte niet al te best. Auke had wat meer stuur en begeleiding nodig bij de opvoeding en de studie. Dat zou zijn oom in Rotterdam hem wel kunnen geven, was de inschatting. Neven van Auke Pattist omschreven hem in deze periode zelfs als een 'zeer verwend en onhandelbaar kind'. Er was geen land met hem te bezeilen, vertelden ze. Vanaf 16 november 1937 stond Auke ingeschreven als inwoner van Rotterdam. Hij woonde in huis bij zijn

oom dr. Marinus Jacobus Pattist, op Vredenhofweg nr. 64. Het Erasmiaans Gymnasium betrok dat jaar een fonkelnieuw gebouw aan de Wytemaweg, een toen nog rustige, haast landelijke omgeving. Maar noch de nieuwe school, noch de aanpak van zijn oom, de rector van het Gymnasium, konden Auke in goed vaarwater brengen.

Per 23 februari 1939 stond Auke weer ingeschreven in de gemeente De Bilt, op het adres van zijn ouders, Ruysdaellaan 8. Deze hadden nu hun hoop gevestigd op Wim de Boone, leraar aan het Johan van Oldenbarneveld-Gymnasium te Amersfoort, en een goede kennis van Auke's moeder. Auke was en bleef geen studiebol. Het ging ook nu niet best op school. Oud-leerlingen omschreven hem als een wat eenzellig figuur, waar men liever niet mee om wilde gaan. Dagelijks pakte hij de trein van Bilthoven naar Amersfoort en verscheen daar op school in zijn NSB-uniform. Andries Pieter, Auke's vader, koos namelijk als enige van de familie voor de NSB. Dit vooral onder invloed van Auke's moeder. Auke's moeder was een vrouw met een grote geldingsdrang. Ze wist tevens keer op keer met allerlei kwalen de aandacht van de familie naar zich toe te trekken, zo vertelden Auke's neven van moederskant. Ze noemden haar 'min of meer een hypochonder'. Een vrouw die in de aandacht moest staan, en graag contact had met mensen die deze aandacht ook al op de een of de andere manier kregen: *“Ze liep weg met mensen die bekend waren!”* Deze gedreven oud-onderwijzeres was een vurig lid van de NSB en vormingsleidster van de Nationaal-Socialistische Vrouwen Organisatie. Ze hield voor de NSVO lezingen in de omgeving van Utrecht. Zo werd Auke het nationaal-socialisme met de paplepel ingegoten.

De Duitse inval was voor Auke en zijn ouders het begin van de Nieuwe Tijd, waarin een nieuwe wereld onder Duits bestuur kon worden opgebouwd. Voor de rest van de familie Pattist was de Duitse inval het begin van een nachtmerrie. Auke's neef Koos Verhorst, zoon van Andreas Verhorst en Jacoba Maria Cornelia Pattist, werd 24 juni 1917 geboren. Hij was op dat moment 22 jaar oud, en had een opleiding tot piloot achter de rug. Koos was ingedeeld bij de Lucht Vaart Afdeling (LVA) en vloog op de sterk verouderde Fokker C-10. Dat was een tweedekker, bedoeld om verkenningen uit te voeren, maar tevens geschikt gemaakt voor het afwerpen van lichte bommen. Koos verbleef op vliegveld Bergen, toen de Duitse aanval kwam. Verspreid over dit vliegveld stonden op de vroege ochtend van de 10de mei tien Fokker C-10's gevechtsklaar. Ze stonden verscholen in noodhangars, langs de rand van het vliegveld, en werden niet ontdekt door de Duitse luchtmacht. Toen om 08.25 uur de eerste opdracht werd ontvangen, konden de C-10's direct in gereedheid worden gebracht. Men kreeg de opdracht om de vliegvelden Waalhaven en Valkenburg te bombarderen. Luitenant-Vlieger Koos Verhorst en zijn waarnemer Luitenant-Waarnemer H.J. Vermeulen startten

om 10.45. Met maar drie C-10's, zonder jager-begeleiding, vlogen ze op Valkenburg aan. Ze bereikten probleemloos het vliegveld, bombardeerden met bommen van 50 kg de daar inmiddels gelande Duitse Junker Ju-52 transportvliegtuigen, terwijl twee van de drie C-10's op de terugweg ook nog flink wat Junkers kapotschoten die op het strand waren geland. Ze keerden veilig terug op vliegveld Bergen. De aanval op Waalhaven verliep minder fortuinlijk, maar dat gebeurde met zes andere C-10's.

Koos Verhorst bleef vliegen, tot aan het eind van de meidagen. Hij en Luitenant-Waarnemer Lewis vertrokken met de zeven nog bruikbare C-10's op 14 mei om 09.03 naar naar Schiphol, omdat Bergen ontruimd moest worden. Vandaar werden ze direct doorgestuurd naar Ruigenhoek, waar ze om 10.00 uur arriveerden. Het bombardement van Rotterdam en de daardoor afgedwongen wapenstilstand en overgave maakte een eind aan Koos' vliegersloopbaan. De moed waarmee de C-10 piloten de overmacht van de Duitse vijand trotseerden, met vliegtuigen die eigenlijk in de vorige oorlog thuishoorden, zou nog jarenlang tot de verbeelding spreken. Op 8 januari 1942 is Koos getrouwd met Angenita ('Nity') Braune. Het echtpaar kreeg twee kinderen, maar Koos mocht ze niet op zien groeien. Hij stierf 28 november 1943 op het station van Tilburg, plotseling, aan een hartstilstand, terwijl hij zijn ouders uitwuidde. Inmiddels had neef Auke Pattist al dienst genomen bij de bezetters.

AUKE PATTIST IN DE PERIODE 1940-1944

Waar was Auke Pattist in de meidagen van 1940? Hij schreef: *“Zelf zat ik die dagen twee nachten alleen in Bilthoven op de ‘kommandocentrale’ van de burgerbeschermingsdienst naast de telefoon, want alle anderen, mijn meerderen, waaronder gepensioneerde KNIL en KNL officieren, waren erbij grote kuilen te graven in hun achtertuin voor hun bijna huilende lieve vrouwen en kinderen, want ver, ver weg, bij de Grebbelinie en Amersfoort hoorde je een beetje kanonnendonder. Ik was niet opgeroepen (voor militaire dienst) vanwege studie uitstel, het was mijn eindexamenjaar, maar was hoofd van de ‘jeugdburgerbescherming’ van Bilthoven.”* Blijkbaar bestond onder de bevolking van Bilthoven angst om met granaten beschoten te worden, en groef men daarom loopgraven in de tuin.

Toen Auke Pattist in de zomer van 1940 uiteindelijk toch nog met goed gevolg examen deed, stond daar een jonge vurige NSB'er, zo gevormd onder invloed van zijn overheersende moeder, klaar om zijn taken onder Duits bewind op te kunnen pakken. Wat hij deed van de zomer tot 1940 tot het voorjaar van 1942 is onbekend. We pakken de draad weer op in 1942. In de

Westenbergkazerne bij Schalkhaar werd tijdens de oorlog een op bevel van de Duitsers opgerichte politieschool ondergebracht, waarin iedereen die na mei 1941 bij de Nederlandse politie solliciteerde, een nationaal-socialistisch getinte opleiding moest volgen. De leerlingen moesten zich loyaal verklaren ten aanzien van de Duitse bezettingsmacht en de nieuwe Europese orde. Uit in te vullen afstammingspapieren mocht tot op het niveau van grootouders niets blijken van Joods bloed. Vanaf 10 oktober 1942 was de Hitlergroet verplicht op school en bij de uit "Schalkhaarders" geformeerde eenheden. Auke Pattist werd per 6 mei 1942 overgeschreven van De Bilt, van zijn ouderlijke woning in Bilthoven, naar de gemeente Diepenveen, waaronder Schalkhaar viel. Hij woonde in de Westenbergkazerne. Auke volgde de officiersopleiding. De aspirant-officieren werden onder meer getraind in optreden tegen een zich tegen de Duitsers verzettende Nederlandse bevolking. Zo was er op 26 juni 1942 een oefening waarbij de aspirant-officieren de juiste bevelen moesten formuleren om aan de opdracht "Verrijdel de opstand c.q. elke actie" te voldoen. Als reactie op het weer in krijgsgevangenschap nemen van de beroepsofficieren van het Nederlandse leger nam de burgerij zogenaamd in stilte deel aan bedreigingen tegen de bezetter. De sfeer zou met name geladen zijn bij fabrieken die op volle toeren draaiden in verband met oorlogsleveranties. In Rijssen en Holten, in de buurt van Schalkhaar, werden opstanden voorbereid, zo werd de leerlingen verteld.

Op 13 oktober 1942 slaagden 508 aspiranten van het Politie Opleidings Bataljon van Schalkhaar voor hun eindexamen. Van hen werden er op 15 oktober 151 toegevoegd aan het Politie Bataljon Amsterdam. Aangezien Auke Pattist per 16 november 1942 overgeschreven werd van de gemeente Diepenveen naar de gemeente Amsterdam, was hij één van hen. Dit bataljon werd op 15 mei 1941 opgericht, en gebruikte het Katholieke scholencomplex aan het Cornelis Troostplein als kazerne. De kazerne werd op 2 juli 1941 geopend en werd in de volksmond de Tulpkazerne genoemd, naar de op 22 oktober 1942 overleden nationaal-socialistische hoofdcommissaris van Amsterdam, Sybren Tulp. De daar gekazerneerde agenten werden "Zwarte Tulpen" genoemd. Door de bij dit bataljon ingedeelde Schalkhaarders zijn veel Joden opgehaald. Op acht dagen in november '42 en zeven dagen in januari '43 werden 2.116 Joden door hen meegevoerd en bij de Duitsers afgeleverd.

Bekend is dat de Zwarte Tulpen bij de grote razzia op 26 mei 1942 na 11.00 uur de hele Joodse buurt van Amsterdam hermetisch afsloten. Niemand, ook niet-Joden, mocht er in of uit. De Zwarte Tulpen werden ook genoemd door getuigen van andere tegen de Joden gerichte acties. Om hen te weerhouden van ondermijnen van het Duitse beleid, moet Hauptsturmführer der SD Aus

der Fünten op 7 januari 1943 de Schalkhaarders hebben voorgehouden dat ze naar een concentratiekamp gezonden zouden worden, als ze het ophalen van de Joden zouden saboteren. Niets wijst er verder op dat de Duitsers ontevreden over hen waren. Dat de Zwarte Tulpen niet veel moeite hadden met hun inzet bij de Jodenvervolging, mag blijken uit een bewaard gebleven verslag van een op 17 maart 1943 in de eetzaal van de Tulpkazerne gehouden kameraadschapsavond. Na pannekoeken eten in de pauze, werd een "jodenschets" opgevoerd, getiteld: "Hoe het PBA op Jodenactie ging." Het was een klucht, die menig lachsalvo losmaakte. *"Zij zijn volkomen Duits afgericht, marcheren en zingen als Duitsers. Zij lenen zich tot de laagste opdrachten en worden altijd speciaal ingeschakeld als er vuil werk op te knappen is"*, zo schreef een bankdirecteur in een vermoedelijk voor Londen bestemd rapport.

Auke Pattist was erbij, bij deze Jodenvervolgingen. Dit is geen vermoeden op basis van waarschijnlijkheid. Dit is absoluut zeker. Auke's oom Dirk Pattist was toentertijd al overleden. Diens vrouw, tante Marie van Raalte, had een pension in Den Haag. Marie van Raalte ging tijdens de Jodenvervolgingen op bezoek in Amsterdam. Ze zag de Joden wegvluchten over de daken. Ze zag de geuniformeerde politiemannen hen achterna zitten, en ze zag dat er op de Joden werd geschoten. Maar erger nog, ze herkende in één van hen tot haar grote schrik de zoon van haar zwager: Auke Bert Pattist uit Bilthoven! Deze donkere bladzijde uit het leven van Auke Pattist heeft hij altijd geheim willen houden. De periode was zo onbekend, dat hij er nooit voor bestraft is. De feiten bleven buiten zijn proces! In interviews beweerde hij later steeds dat hij toentertijd al als SS'er aan het front lag. Blijkbaar was hij zich ervan bewust dat deze donkere periode gevaarlijk voor hem kon worden. Tante Marie van Raalte maakte er echter geen geheim van. Terug in Den Haag besprak ze alles wat ze had gezien met haar schoonzuster, de vrouw van referendaris Pattist van het Ministerie van Koloniën, in bijzijn van diens zoon Jan Louis. Het waren indringende verhalen, die lang bleven hangen. Geconfronteerd met de uitspraak dat hij in Amsterdam aan razzia's had meegedaan, ontkende Auke Pattist dit volledig. Pattist: *"Ik was inderdaad in Schalkhaar en in Amsterdam, Tulp-kazerne, maar als 'Wachtmeester-cadet' sliiep ik daar enkel, overdag deed ik praktische opleidingsdienst in verschillende kommissaries, scholing in gewone criminele politietaken. Ik heb dus niet aan de razzia's van het honderdschap deelgenomen."* De andere genoemde activiteiten zal hij inderdaad ook hebben gedaan, maar het verhaal waarmee zijn tante uit Amsterdam terugkwam sprak boekdelen!

Toen in 1994 een portret van Auke Pattist uit zijn SS-periode via de actualiteitenrubriek Brandpunt op de Nederlandse televisie kwam, werd hij met naam en van gezicht herkend door iemand die hem had meegemaakt in

Alphen aan de Rijn. Deze persoon schreef op verzoek een verklaring, waarin een herinnering aan de Jodenvervolging aldaar werd vastgelegd: “Met een groepje Scheveningse vissers, komende van de motoren-fabriek ‘Industrie’, op weg naar huis, waren wij op het station Alphen aan de Rijn ooggetuigen bij het wegvoeren van Joodse inwoners. Zij moesten doorlopen naar het tweede perron, onder toezicht van Duitse soldaten met de zogenaamde plaat op de borst. Op het eerste perron had een handlanger in burger een jonge vrouw met rood haar aangehouden, die, naar ik vernam, medelijden had getoond. Hij controleerde haar papieren. Toen we wat dichterbij schuifelden, irriteerde hem dat blijkbaar en hij commandeerde: ‘Iedereen naar de wachtkamer!’ Hij schreeuwde over het perron: ‘De Joden zijn de vijanden van Duitsland!’ en met zoveel woorden: ‘Wie ‘t niet aanstaat kan meteen ook instappen!’ Later kwam hij ook in de wachtkamer. Toen hij bij het buffet iets voorover boog, was de vorm van een holster, onder zijn jas, goed zichtbaar. Wij wezen elkaar daarop. In onze trein bespraken wij het gebeuren en zei iemand in de coupé: ‘Jullie kennen die kerel toch wel? Dat is Auke Pattist uit café ‘de ijsbeer’ in de Keizerstraat”.

De Scheveningse vissers hadden hem herkend, uit een café uit hun woonplaats. Mogelijk dat Auke na het behalen van zijn HBS-diploma en voordat hij naar Schalkhaar ging daar enige tijd gewerkt heeft. Er woonden familieleden in Den Haag, zodat een seizoenbaantje in Scheveningen niet bijzonder hoeft te zijn geweest. De ooggetuige was er echter vast van overtuigd, op basis van het portret dat hij had gezien, dat Auke Pattist dezelfde was als de begeleider in burger bij het wegvoeren van de Joden van Alphen aan de Rijn. Zo zeker was hij ervan, dat hij bereid was om dit onder ede te verklaren, als het tot een hernieuwd onderzoek tegen Auke Pattist zou komen. Auke Pattist bleef volhouden nooit aan jodenvervolging te hebben gedaan, en niets te weten van de ‘Ijsbeer’, toen in de correspondentie met hem hierover gesproken werd.

Over zijn houding tegenover Joden zei Auke Pattist: “Ja, ik was een antisemiet. Ik vond het een goede zaak dat de Joden naar elders werden gebracht. Ergens in Polen of zo zou een Joodse staat worden gevormd. Wij wisten helemaal niet wat er werkelijk gebeurde. Toen ik vlak na de oorlog door Canadese militairen werd opgepakt, vertelden ze dat er miljoenen Joden waren gedood. Dat geloofde ik helemaal niet. Kletspraatjes van de overwinnaar, dacht ik. Voordat ik (na de oorlog) kon vluchten, heb ik negen maanden volledig geïsoleerd van de buitenwereld geleefd. Zodoende kwam ik maar langzaam achter de waarheid: dat het verhaal van de Canadezen waar was. Himmler heeft ons misbruikt. De uitroeiing van zes miljoen Joden is een misdaad. Daar ben ik het volkomen mee eens. Je kunt zeggen dat je ze weg wilt hebben, maar dat wil nog niet zeggen dat je ze massaal vergast.”

Voor de toenmalige Wachtmeester bij de Staatspolitie Auke Pattist werd de stap naar de Waffen-SS steeds kleiner, al moeten we voor ogen houden dat al deze informatie wel wat zegt over het PBA op zich, maar niets over het functioneren van ieder individu daarin. Niet ieder lid van het PBA volgde namelijk dezelfde levensweg als Auke, en niet alle leden van het PBA waren lid van de NSB, of traden toe tot de SS. In oktober 1943 trad Auke Pattist toe tot de Waffen-SS. *“Ik wilde tot de Germaanse elite behoren”*, zo motiveerde hij deze stap. Wat ook meespeelde was dat het werk op het politiebureau hem te saai werd. Deze ‘saaiheid’ viel samen met het aflopen van de Jodenrazzia’s. Hij dweeptte met Hitler en generaals als Ditrich en Rommel, en alles wat met militairisme te maken had. Als lid van de SS zou hij daar helemaal bij kunnen horen. In Amsterdam voelde hij zich overbodig: *“Het was mijn overtuiging dat ik meer nodig was aan het front.”* Hij was toen volgens eigen zeggen al geen Nederlander meer. Hij zei in 1941 of 1942 de Duitse nationaliteit aangenomen te hebben: *“Ik ben in Nederland geboren, in - Utrecht, uit half Duitse voorouders. Maar toen ik meerderjarig werd, toen met 21 jaar, heb ik het Duitse staatsburgerschap gekozen en was dus in Hollandscheveld al drie jaar lang officieel Duitser, toen ik daar opgetreden ben. Dus dienstneming bij de vijand, landsverraad en optreden in Duitse dienst kan men mij niet verwijten. Ik deed mijn plicht als Duitser.”*

Overigens bleken alle vier zijn grootouders in Nederland geboren te zijn en de Nederlandse nationaliteit te bezitten. De familie Pattist was volledig Nederlands, op een Hugenoten-stamvader na, en ook de Joustra’s, de familie van Auke’s moeder, waren niet Duits. Auke Pattist verspreidde onjuiste informatie om de beeldvorming omtrent zijn persoon in zijn voordeel te beïnvloeden. Er was wel degelijk sprake van dienstneming bij de vijand en landverraad. In die tijd was de familie Pattist al niet blij meer met een bezoekje van Auke. Zijn neef Jan Louis Pattist uit Den Haag (zoon van de referendaris) was een jaar of tien, toen hij Auke voor het laatst zag. Het was in 1944. Hij vertelde:

“Ik heb Auke Pattist midden in de oorlog één keer ontmoet. Hij was er toen trots op dat hij lid was van de SS, en dan ook nog van een Totkopf-regiment. Ik zat toen met twee vriendjes op een hekje, en we hoorden harde stappen in onze richting komen. Het was midden in de zomer, op een hete dag, en wie loopt er nu zo te marcheren met dat warme weer? Eerst schrokken we van de mannen die we daar in uniform op ons af zagen komen. Toen flitste het door mijn hoofd heen: dat is Auke Bert! Auke had een paar vrienden bij zich, en kwam met hen in uniform op bezoek bij mijn ouders. Mijn moeder was daar helemaal niet van gediend. Ze was heel duidelijk en zei: ‘Je bent familie, dus ik moet je ontvangen, maar ik wil nooit weer dat je je hier in uniform presenteert’. Hij is toen ook niet meer bij ons langs geweest.”

Auke Pattist werd SS-Standarten Oberjunker (vaandrig) op de SS Akademie Bad-Tölz. Over zijn opleiding daar schreef Auke Pattist, nadat hij geconfronteerd werd met ooggetuigeverslagen van zijn mishandeling van Hollandschevelders: *“Wat klagen die mensen gauw bij jullie. Handen lang boven je hoofd houden, met blote benen de sneeuw in, op de koude grond slapen, een loop op je slaap krijgen, een zenuwaanval krijgen enz. zulke dingen waren voor ons zelf in Rusland, Joegoslavië enz. en ook gedurende onze opleidingstijd schering en inslag. Daar wond niemand zich over op. Hoogstens ketterde je een beetje in je baard. Ik wil u een voorbeeld noemen: Ik ben zelf getraineed ‘s morgens vroeg op, douchen, sportbroekje en lage schoenen aan, een paar kilometer door de bossen rennen en dan opeens, midden in de brandnetels ‘volle Deckung’, dat wil zeggen je neergooien met bloot bovenlichaam en twee minuten blijven liggen. Later heb ik dat met mijn rekruten net zo gedaan. Ik zelf natuurlijk ook ‘topless’ voorop om het voorbeeld te geven. Ik ben er zeker van, dat mijn rekruten minstens twintig jaar lang reumatiek-vrij gebleven zijn. Als ik dat een sin Hollandscheveld met mijn gevangenen gedaan had, zouden ze me nu nog dankbaar zijn omdat ze reumatiek-vrij gebleven zijn, of zou ik dan nu een nog onmenselijkere beul geweest zijn (tussen haakjes, als je dat vier keer gedaan hebt, wen je er zo aan, dat je een heerlijk, naakt zonnebad in de brandnetels kan nemen, enkel de eerste keren prikkelt het wat, ik kan het ieder die aan reumatiek lijdt aanbevelen.)*

Ander voorbeeld: op onze officiersschool, tussen de kerstdagen ineens alarm, nachtmars met volle bepakking, toen een aangeving: Vijand heeft de brug opgeblazen, geweer omhangen, hooghouden, elkaar de hand geven (tegen afdrijven en verzuipen) en door de Isar met ijsschollen marcheren en zwemmen (temperatuur 7 graden onder nul) en daarna nog 10 kilometer verder lopen om weer warm te worden. (.....) van mijn opleidingsklas aan de militaire academie kwamen er van 45 man 14 niet door door ziektes of ongelukken (die mochten herhalen) en slechts 16 werden bevorderd. Maar die waren dan ook goede officieren, waarvoor de mannen door het vuur gingen.”

Eind 1943 was het oostfront al aan het instorten. Auke's dienstneming bij de Waffen-SS had tot gevolg dat hij tegen de Russen zou moeten vechten. *“Hij was als de dood voor het oostfront”*, wist een neef zich te herinneren. Auke wist zich af te laten keuren voor overplaatsing naar actieve krijgsdienst aan het oostfront. Voor zover bekend was dat op basis van een zwakke knie, die hem in deze kon helpen, zo wist een neef zich te herinneren. Hij werd overgeplaatst naar het voormalige Joegoslavië, waar hij deel uit zou gaan maken van de bezettingsmacht. Volgens Auke's eigen verhaal zat hij in Slovenië. Een neef van Auke werd in 1973 tijdens een vakantie in voormalig Joegoslavië hard geconfronteerd met deze fase uit Auke's verleden. Neef

Pattist verbleef toentertijd in een hotel in Split, aan de Kroatische kust. Hij kreeg te horen dat hij niet naar een bepaalde streek in het binnenland moest gaan. De naam wist hij zich niet helemaal meer te herinneren, maar het was Kral....witska, met iets er nog tussen. In die streek waren toentertijd feesten aan de gang, om de bevrijding te vieren en de strijd tegen de Duitsers te herdenken. Vanwege de taal werden Nederlanders snel voor Duitsers aangezien. Een vlagje op de kleding of op de tassen zou duidelijkheid kunnen geven, en dan hadden Nederlanders geen last. Maar de heer Pattist, een neef van Auke, werd op het hart gedrukt dat hij vanwege zijn naam groot gevaar zou lopen, als ze daar te weten zouden komen hoe hij heette. Ze zouden hem van kant kunnen maken!

De neef van Auke Pattist heeft dit nooit goed begrepen, tot dat hij in mei 2001 er achter kwam dat Auke Pattist 30 jaar daarvoor in Joegoslavië actief was geweest. Toen werd niet alleen het verhaal van de vakantie eindelijk duidelijk, maar werd door deze anekdote ook duidelijk in welke omgeving Auke in 1943 of 1944 gelegerd was geweest. Dit was dus blijkbaar niet alleen Slovenië geweest, maar ook in Kroatië. Waarom trachtte Auke Pattist een rookgordijn op te trekken rondom zijn Joegoslavische periode? Waarom wees hij alleen op Slovenië? In zijn brieven schreef Auke Pattist over partizanen:

“In ex-Joegoslavië hadden wij zo weinig troepen, dat we enkel stutpunten hadden, waartussen patrouilles gelopen werd. Op het veld werkten gewoon boeren. Maar opeens werd je in je rug of van opzij beschoten door diezelfde boeren, die hun wapens ergens onder het hooi of in een gat verborgen hadden. Dat je dan voorzichtig wordt en liever bij de eerste rare beweging eerst gaat schieten en dan pas vragen, is zuiver een overlevingstaktiek. Het feit dat het daar al een eeuwenlange nationale sport was je gedode tegenstanders geslachtsdelen, neus en oren af te snijden, maakte ons natuurlijk ook niet zachtzinnig tegenover die lui. In Slovenië was het iets anders, dat was een opstand van een clandestien leger, vanuit Rusland geïnfiltrerd en slechts gedeeltelijk partizanen, dat waren dus gevechten tegen georganiseerde bendes aan de ene kant en ook partizanen aan de andere.”

In Slovenië was het dus ‘anders’ dan elders in Joegoslavië. Dat verhaal van ‘elders’ was geen theoretische uiteenzetting van iets wat hij gehoord had. Pattist gebruikte het als inleiding om zijn gedrag in Hollandscheveld te verklaren. Hij had de partizanen ‘elders’ in Joegoslavië dus zelf aan den lijve meegemaakt. In zijn interview in Aktueel zei Auke Pattist over executies van gevangenen: *“Executies van gevangenen vonden alleen plaats als ze gewapend verzet tegen ons boden”*. Hij zegt dus niet dat er nooit door hem geëxecuteerd werd, hij zegt wanneer dit *wel* gebeurde. Dit gewapende verzet en de

‘bijbehorende executies’ vonden niet plaats in Hollandscheveld, dat is zeker, en moeten dus hebben gehoord bij dit ‘elders’. Auke Pattist heeft blijkbaar nodig gevonden om een rookgordijn over een deel van zijn Joegoslavië-verleden te leggen, om te voorkomen dat hij vervolgd zou worden voor wat hij de bevolking aldaar had aangedaan. Een neef van hem kwam daar per toeval achter, zonder op dat moment de inhoud ervan te begrijpen. Een deel van het nooit onderzochte verleden van Auke Pattist speelde zich af in de omgeving van Split, in Kroatië!

DIRK HOOGENDAM, DE BOKSER

Dirk Hoogendam werd geboren op 18 mei 1922 te Vlaardinger-Ambacht. Zijn vader was kweker Leendert Hoogendam, en zijn moeder heette Henrica Pater. Grootvader Jan Hoogendam (1842-1915) was landbouwer geweest, in ‘s Gravenzande, waar de grootvader van Auke Pattist hoofd van de Openbare Lagere School was. Ook Dirk Hoogendam’s grootvader van moederskant, Dirk Pater (1848-1923), was landbouwer geweest. Dirk had vijf broers en zussen. Dat waren kinderen uit twee huwelijken. Leendert Hoogendam was aanvankelijk getrouwd met Cornelia Vreugdenhil, uit welk huwelijk vier kinderen werden geboren: Jan (1909), Jacob (1911), Jannetje (1915) en Anna (1916). Het tweede huwelijk werd gesloten op 13 november 1919 te Vlaardingen-Ambacht. Dirk was uit dit tweede huwelijk, en had nog een jongere zus, Louisa (1925). In 1925 verhuisde het gezin naar Oostvoorne.

De buren uit Oostvoorne herinnerden zich van Dirk’s gezin: *“Hij kwam uit een zeer christelijk gezin en groeide op tot een opvallend lange en magere tiener. Zijn vader was tuinder en teelde spruiten en kasdruiven. Het gezin werd gezien Dirk’s liefde voor nazi-Duitsland gemeden als de pest.”* Deze Duitsvriendelijkheid kwam niet van de ene dag op de andere. Dirk’s moeder, Henrica Pater, was in 1880 geboren in Cuyk aan de Maas, niet ver van de Duitse grens. Vanaf haar 18de werkte moeder in Duitsland als Diakones. In de Eerste Wereldoorlog was ze bij het Duitse Rode Kruis. Moeder droeg Duitsland een warm hart toe, en Dirk’s beste vriend Cor Roest deed dat ook. Daarvan zei Dirk: *“Tijdens mijn schooltijd had ik een vriend, waarvan de ouders bij de NSB hoorden.”* Cor Roest bevestigde in april 2001 dat hij en Dirk bevriend waren geweest, maar *“verder gaat zijn en mijn verleden niemand een barst aan”*. Voor Dirk was dit echter een van de redenen om zelf ook de kant van de Duitsers te kiezen, zo constateerde hij, toen hij op zijn oude dag terugkeek op zijn leven.

Dirk Hoogendam ging naar de HBS te Brielle. Het examenklasje van 1940 telde slechts elf namen. Zijn schoolgenoten herinnerden de boomlange

leerling later als *“een sullige knaap, met verkeerde sympathieën”*. Dat hij pro-Duits was, stak hij niet onder stoelen of banken. *“Hij zong verkeerde liederen, samen met onze geschiedenisleraar”*, wisten klasgenoten uit Voorne te vertellen. *“Toen Hoogendam nog bij me in de klas zat, was hij al vreselijk fout. (.....) Cor Roest, zijn gezworen kameraad uit Heenvliet, was ook zo’n NSB’er die na de oorlog is veroordeeld. (.....) We hoorden al kort na het uitbreken van de oorlog dat hij zich bij de nazi’s had aangesloten”*, vulden ze aan. *“Je wist dat sommige lieden nationaal-socialistische ideeën aanhingen, maar over het algemeen hielden ze zich redelijk koest. Wij negeerden ze. Ook die Hoogendam.”* In mei 1940 werden de ouders van Dirk’s vriend gearresteerd, omdat NSB’er een gevaar zouden kunnen zijn voor de veiligheid van het land. Dirk en Cor Roest zouden ook gearresteerd worden, maar doordat het schoolhoofd zich voor hen opwierp, bleven ze buiten gevangenschap. Maar de haat van omgeving had zijn uitwerking gehad op de jonge Dirk Hoogendam: haat veroorzaakte tegenhaat.

Dirk Hoogendam deed in 1940 eindexamen. Al rond dit eindexamen van de HBS moet Dirk met het plan rondgelopen hebben om zich aan te sluiten bij de SS. Een klasgenoot: *“Dirk deed in ‘40 eindexamen. Hij vertelde me trek te hebben in de SS. In 1941 ontmoette ik hem. Hij had toen net een SS-opleiding in Duitsland achter de rug.”* Dirk bevestigde de vroege toetreding tot de SS, met de volgende motivatie: *“De Duitse regering riep in 1940 op tot de strijd tegen het Bolsjewisme. Ik meldde mij bij de Waffen-SS, wetend dat daarmee het Nederlandse staatsburgerschap verloren ging. Per contract werd daarbij het Duitse staatsburgerschap bekrachtigd. Ik ging in dienst in München-Freemann, bij de Standarte ‘Westland’, waar ik in november 1940 beëdigd werd.”* Op zijn stamkaart van de Nederlandse SS werd vermeld dat hij in totaal zes maanden opleiding bij de Waffen-SS heeft gehad. Deze opleiding werd beëindigd op 20 januari 1941. Rekenen we 6 maanden terug, dan zien we dat Dirk vrijwel direct na zijn eindexamen tekende voor de Waffen-SS, in ieder geval nog in de zomer van 1940.

In 1941 werd Dirk Hoogendam overgeplaatst naar Nederland, op bevel van SS-generaal Rauter. Deze beval dat hij mee zou moeten helpen bij stichten van Nederlandse politie-eenheid onder Duits opperbevel. Hij werd opgeleid in Deventer, onder commando van Polizeiregiment 42 uit Hannover. Daar werd hij bevorderd tot 2de luitenant. Zijn stamkaart vermeldt de afronding van een tweede opleiding op 17 mei 1942 te Den Haag. Dit zal op deze politieopleiding slaan. Volgens Dirk Hoogendam’s eigen verklaring zou hij zich al in 1943 hebben gemeld voor het Oostfront, om daarna naar Hollandscheveld te vertrekken. Daarmee wiste hij een blijkbaar niet zo prettige episode uit zijn herinneringen. Zijn werkzaamheden aan de politieopleiding duurden namelijk tot en met maart 1944, en tussentijds trouwde hij. Bekend is dat

Dirk Hoogendam in de rang van Luitenant der Staatspolitie op 3 februari 1944 verbonden was aan de Politie Officiersschool aan de Zutfensche Straat te Apeldoorn. Hij behoorde toen niet tot een kerkgenootschap, maar was wel 'Gottgläubig'. Zijn ouders waren Nederlands Hervormd, en Dirk was gedoopt in de Nederlandse Hervormde Kerk, dus officieel nog dooplid. Dirk had een schone lei. Er was nooit een vonnis van een strafrechter tegen hem uitgesproken wegens een misdrijf. We kennen al deze details, omdat Dirk deze informatie zelf gaf, toen hij in het huwelijk wilde treden. Op de bewuste 3e februari 1944 ondertekende hij een verzoek daartoe.

Dit verzoek was nodig, omdat hij voor zijn voorgenomen huwelijk toestemming nodig had van de Reichsführer SS. Dirk kreeg zijn toestemming, en trouwde op 22 maart 1944 te Nieuwenhagen, in Limburg, met Philomene Maria Catharina Vaessen. Ze was geboren op 15 september 1924 te Nieuwenhagen als dochter van Willem Joseph Vaessen, de gemeente opzichter, en Maria Hubertina Geertruida Nelissen. Dirk's vrouw was Rooms Katholiek. Ze beviel in oktober 1944 van een zoon, zodat ze ten tijde van het huwelijk al twee maanden zwanger moet zijn geweest. Dat hij zich meldde als vrijwilliger voor het Oostfront, hield dus in dat hij op vrijwillige basis zijn zwangere vrouw en een goede, relatief veilige baan, achter zich liet. Het huwelijk was een moetje, en Dirk's gevoelens voor zijn vrouw zijn zeer twijfelachtig te noemen, gezien zijn gedrag nadien. Dirk Hoogendam vertrok 2 april 1944 uit Apeldoorn, met de bedoeling om als officier bij de Waffen SS te dienen. In juli 1944 was er een laatste teken van leven van hem. Daarna was er geen contact meer tussen Dirk en zijn vrouw. Philomene werd in september 1944 in Heerlen bevrijdt. Voor zover het voor haar persoonlijk een bevrijding was. Als echtgenote van een SS'er werd ze mishandeld door een BS'er, die haar zo hard met de kolf van zijn geweer op de rug sloeg, dat deze haar levenlang beschadigd bleef. Dat was toen ze acht maanden zwanger was. Dirk's vrouw heeft - tot zijn herontdekking in Duitsland in 2001 - nooit meer iets van haar man gehoord. Ze ging er aanvankelijk van uit dat hij als SS'er aan het oostfront was gesneuveld, maar bleef in onzekerheid. In 1949 liet ze zich van Dirk scheiden en trouwde met een andere man. Haar in oktober 1944 geboren zoon Dick bleef de achternaam van zijn vader dragen. Later had ze schriftelijk contact met Auke Pattist, zodat ze wist dat haar man de oorlog had overleefd. Maar niemand wist waar hij was, nadat hij ontsnapt was uit een gevangenenkamp.

Anders dan Dirk Hoogendam zelf verklaarde, heeft hij zich dus niet in 1943, maar in 1944 "*vrijwillig voor het Russische front gemeld. Eerst echter meer opleiding aan de SS-Junkerschule Tölz. Van daaruit naar Berlijn Saarov naar het SS-hoofdkwartier, waar me meegedeeld werd dat een inzet in Rusland vooruitgeschoven werd. Mijn Duitse staatsburgerschap werd voor mij*

bekrachtigd en ik kreeg bevel me bij de 34ste SS-Divisie te melden.” Dat was, zoals hij later zei: *“Om met twee andere officieren de toenemende Partizanen-activiteiten in het oosten van Nederland te bevechten, omdat in dat gebied Duitse soldaten uit een hinderlaag beschoten werden en Engelse wapens werden afgeworpen.”* Dit is een verklaring achteraf, die niet aansluit bij de historische feiten. De strijd tegen Partizanen werd niet gevoerd, om de doodeenvoudige reden dat het verzet in Hollandscheveld en omstreken geen aanvallen op de Duitse troepen en de Nederlandse SS'ers uitvoerde. In alle definities van het begrip 'Partizanen' staat voorop dat er sprake is van actieve gewapende strijd tegen de Duitsers of hun vertegenwoordigers. Omdat hier geen sprake van was, kan ten aanzien van Hollandscheveld en omstreken niet van 'Partizanen' gesproken worden.

Dirk Hoogendam kwam in oktober 1944 naar Hollandscheveld om Nederlanders op te leiden om in Duitse krijgsdienst tegen de geallieerden te vechten. De 'Partizanen' ontstonden daarna enkel in het hoofd van hem en zijn collega's Pattist en Van Oort. Dat hij door in Duitse krijgsdienst te treden zijn Nederlanderschap verloor, dat is zeker. Maar of hij toen ook Duitser werd? Zijn stamkaart van de Nederlandse SS vermeldde, toen deze na de oorlog voor onderzoek in beslag werd genomen, als nationaliteit: Nederlander. De huidige Duitse persoonsgegevens van Dieter Hohendamm, zoals Dirk Hoogendam zich momenteel noemt, geven aan dat hij geboren werd op 18 mei 1922 in een plaatsje bij Aken, dat nu op Belgisch grondgebied ligt. De papieren maken duidelijk dat er in oorlogstijd nog geen sprake was van de Duitse nationaliteit. Hij had er misschien wel recht op, op basis van de toenmalige Duitse wetgeving, maar heeft dit niet geregeld. Toen hij het na de oorlog wel regelde, gaf hij valse gegevens op, zodat het maar de vraag is of hij momenteel wel recht heeft op het Duitse staatsburgerschap.

Op het moment dat Dirk in oktober 1944 in Hollandscheveld opdook, liep de lange man soms wat krom, en had dan last van een schotwond in zijn rug, zo wist een ex-gevangene uit de school te Hollandscheveld te vertellen. Dit duidt op oorlogshandelingen, zodat het voor de hand ligt dat hij toch enige tijd aan het front is geweest, al spreekt zijn verklaring er niet duidelijk over. Dat zal ook de reden zijn geweest dat hij niet meer aan het front was, en in Hollandscheveld soldaten op moest leiden: na een verwonding was hij nog niet fit genoeg voor actieve krijgsdienst, maar hij kon al wel weer aan de slag bij een opleidingseenheid. Dirk bracht het in de oorlog uiteindelijk tot Obersturmführer (1^e Luitenant), maar in de maanden in te Hollandscheveld was hij nog Untersturmführer (2^e Luitenant). De rest van het verhaal is bekend. Dirk Hoogendam werd een gevreesde SS'er, die vanuit de school bij de kerk in Hollandscheveld tal van razzia's in de omgeving uitvoerde, samen met zijn compagnon Auke Pattist. In die tijd bedroog Dirk Hoogendam zijn

vrouw, die toen net haar eerste kind had gekregen, met een meisje uit Hollandscheveld, van het Rechthuis. Dit meisje was op dat moment nog maar 16 jaar oud. Zij en haar zuster werden één voor één in ontblote toestand gezien door buurjongens, die van op afstand hen en de officieren uit de school gadesloegen. Haar zuster was toentertijd de vriendin van Auke Pattist. Auke Pattist bevestigde in een brief het contact met de gezusters, maar wilde er niet verder op ingaan. Hij gaf aan dat hij de gezusters ook wel ontmoet had op de boerderij van 'de Oostlandboeren'. De boerderij van Meijer, aan de Kerkenkavel, die door de Duitsers in beslag was genomen. Los van deze contacten, werd in de 40'er jaren ook nog een andere jonge vrouw zwanger van Dirk Hoogendam. Ze beviel van een dochter. Details zijn verder niet bekend. Zeker is in ieder geval dat de zwangerschap geheel los stond van de periode Hollandscheveld.

Overigens was Dirk niet de enige die het niet zo nauw nam met trouw aan de partner. Neven van Auke Pattist van zijn moederskant wisten te vertellen dat Auke, die in Hollandscheveld dus ook een vriendin had, verloofd was met Tilly van Ree uit Nijmegen. Ze was lid van de NSB en werd uiteindelijk in 1945 gearresteerd in de universiteitsbibliotheek van Utrecht. Tilly studeerde wis- en natuurkunde. Het was een welles-nietes-situatie. Auke ontkende ook maar iets met Tilly te maken te hebben gehad, toen hij met deze informatie geconfronteerd werd, en de neven waren er absoluut van overtuigd dat deze informatie geheel en al juist was. Ze wisten zelfs te vertellen dat Tilly ook niet zo trouw was in haar relatie. Vandaar dat de verloving in de loop van de oorlog uitraakte.

PATTIST OVER ZIJN MAANDEN IN HOLLANDSCHEVELD

De komst van Auke Pattist naar Hollandscheveld was een kwestie van puur toeval, volgens eigen zeggen: *“Als ik toevallig vier dagen eerder of drie dagen later in Hoogeveen aangekomen was, was ik zeker bij een andere compagnie geland en had nooit in mijn leven van Hollandscheveld geweten, want het bataljon was toen in volkomen nieuwe opstelling en zoals je aankwam werd je ingedeeld. ‘Schicksal’, zeg je in Duitsland, ‘Insjallah’ (zoals Allah wil) zeggen de arabieren.”* De SS'er gaf tijdens een briefwisseling een uitvoerige beschrijving van zijn acties in Hollandscheveld. Tussen haakjes staan enkele aanvullingen daarop:

"Half oktober 1944 werd ik overgeplaatst van Slowenië naar de Waffen-SS Brigade - later Divisie- Landstorm Nederland en werd ingedeeld als tweede officier in een compagnie, die in Hollandscheveld te liggen kwam. Het was een rekruten-compagnie van rond 80 man met ongeveer 12 onderofficieren en drie

officieren (Pattist, Hoogendam en Van Oort). De soldaten lagen in twee scholen, een naast een kerk en de andere aan een kanaal ongeveer 200 meter verderop (de Hervormde school). De keuken en de administratie waren in een huis bij een spoorbrugje zonder trein (de Trambrug). Het kan zijn dat de keuken later achter de school lag, dat herinner ik mij niet zo goed meer. Wel werd daar geslacht. Bij mijn verhoor in Hoogeveen vertelden de politiebeambten me dat ze daar grote uitgravingen gedaan hadden, omdat ze daar een "massagraf" vermoedden, maar enkel koeien- en varkensbotten uit de grond gehaald hadden. Wat het dagelijks leven van de Landstormsoldaten aangaat: Ze kregen ongeveer acht uur militaire opleiding per dag, wapen- en tactiektheorie en de praktijk daarvan in de bossen en op de weiden. Daarna nog wapen, uniform en kwartier reinigen. Dan hadden ze vrij, behalve diegenen die wachtdienst hadden.

Uit de aard van de zaak was er in Hollandscheveld niet veel voor hun te doen. Dat ging ongeveer van 07.00 uur tot 22.00 uur. Gegeten werd in de scholen. De grote potten werden van de keuken afgehaald. Ook voor ons officieren was Hollandscheveld wel eentonig. Na de dienst zaten we thuis te praten of te kaarten en misschien twee keer per week naar Hoogeveen 's avonds voor stafbesprekingen of gewoon om een borrel te drinken. (Verder gingen de officieren vriendschappelijk om met de beide Oostlandboeren in het pand van Meijer aan de Kerkhofdijk, Willem Veldman en Willem van Lierop, en met enkele jongedames uit Hollandscheveld). Wij officieren woonden in een villa tegenover de school en kerk. Het was onze taak, deze rekruten zo snel mogelijk in goede soldaten om te vormen voor het front. Wij behoorden tot het SS-Feld. Ers. Bataillon (Fpnr. 0.1852A) onder commando van SS-Sturmbahnführer - majoor - Meissner ("Maisner") uit Hoogeveen. Wat ons 'hoofdkwartier' (de pastorie) betreft, Van Oort woonde met zijn vrouw in de kamer met het balkon, Hoogendam en ik in een kamer met vensters aan de kanaalkant, wij aten en kletsten tezamen in een grote kamer beneden en wikkelden de militaire zaken in een kleiner kantoortje daarnaast af. Een 'Putzer' - ordonnans voor de officieren - woonde in een zolderkamertje. Mevrouw Hoogendam woonde in september '44 in Heerlen en werd daar 'bevrijd'. Ze kreeg, hoewel ze acht maanden zwanger was, met een 'bevrijdingsgeweerkolf' een klap op de rug van één van het verzet, waarvan ze nog steeds een gekneusde wervel en pijn over heeft."

Over zijn rekruten vertelde Pattist: "De opgeroepen politieke Germaanse-SS kwam voor een deel inderdaad uit betere kringen. (.....) Het bataljon in Hoogeveen bestond uit 4 compagnieën, tesamen ongeveer 400 man, daarvan hoogstens 40-50 Germaanse-SS in 'betere positie'. De rest jonge NSB'ers, Jeugdstorm, andere laatste uur vrijwilligers en... honger-SS'ers, want bijons werd nog betrekkelijk goed gegeten." Een andere keer was uit uitvoeriger over

zijn manschappen: "In het begin van de oorlog waren alle Waffen-SS soldaten overtuigde vrijwilligers. Aan het eind onderscheid ik drie soorten: Ten eerste nog enthousiaste jongelui, die voor een ideaal gingen vechten. Ten tweede NSB'ers en gelijkgezinden, die praktisch enkel nog de keus hadden de wapens op te nemen of onder hun eigen lui als "Drückenberger" beschouwd te worden en die de dienst met minder plezier, maar als noodzakelijke plichtsvervulling opnamen. Onder hen waren al veel oudere mensen. Wij kregen een 63-jarige universiteitsprofessor. Wat moet je met zo'n soldaat doen? De goede wil was er, de geest wel, maar het lichaam kwam niet meer mee. Hij heeft bij ons keukendienst gedaan en aardappels geschild. En ten derde de "hongersoldaten", die bij ons betere kost zochten dan in de afgesloten grote steden. Daaronder zat ook veel andere rommel. Zwarthandelaren, misdadigers die probeerden de justitie te ontlopen, enz. Van die misdadigers herinner ik mij, dat er bij onze compagnie één ontmaskerd werd en aan onze militaire politie werd uitgeleverd. Ik weet niet meer wat die op zijn kerfstok had, noch wat er met hem gebeurd is. Waarschijnlijk niet veel goeds. Ook hebben wij één deserteur gehad. Dienstweigering is bij ons niet voorgekomen."

"Gewoon soldatenleven in oorlogstijd, zoals overal op de wereld", zo besloot Pattist een beschrijving van het dagelijks leven van de Landstormers. Dat er heel wat moest gebeuren voor het "gewone" soldatenleven doorgang kon vinden, blijkt eveneens uit zijn verhaal: "De eerste nacht (in Hollandscheveld) kwam een Engels vliegtuig over. Ik stond met de kok en een sergeant-majoor op de weg onder de bomen te kijken (op Het Hoekje). De kok, die bij donkerheid aangekomen was, wist niet dat de dwarsliggers (van de Trambrug) al gesloopt waren en zei: "Luitenant, op de brug zie je dat veel beter." Hij nam een stap ... en plump, lag hij in het water. We hebben hem er met een meerhaak uit moeten halen en jenever tegen de kou in moeten gieten. Helaas werd de tweede dag na onze aankomst 's nachts op onze schildwachten geschoten, vanuit een bos achter het kerkhof. De eerste nacht, toen me dat gemeld werd, geloofde ik er niet veel van en schoof het op de zenuwen van de jonge rekruten. Maar de tweede nacht begon het weer te spoken. Ik ben naar buiten gegaan en kon me ervan overtuigen dat er inderdaad scherp geschoten werd, want de kogels floten om ons heen. Het waren wel slechte schutters. Niemand werd getroffen. Maar het was iets, wat een militair nergens ter wereld kan toelaten. Wij (de officieren) waren tenslotte verantwoordelijk voor de veiligheid van de aan ons toevertrouwde soldaten. Dus werden de volgende dag waarschuwingsplakaten opgehangen in Hollandscheveld en omstreken, waarin met tegenmaatregelen werd gedreigd. Ik herinner mij niet meer wat op de pamfletten stond. Zo ongeveer, dat bij herhaling van de nachtelijke schieterijen er strenge tegenmaatregelen getroffen zouden worden en gijzelaars genomen zouden worden. Het gevolg was, dat de dag daarop van een motormelder van ons, op weg naar het bataljon in Hoogeveen, de tank van zijn motorfiets werd lek

geschoten. Misschien interessant eens na te speuren hoe de schietrij begonnen is. In officiële opdracht, of een paar ongedisciplineerde onderduikers, die op hun eigen houtje "de held" wilden spelen, met de bekende treurige gevolgen?"

De LO hield zich niet bezig met aanslagen. De KP was begin oktober 1944 verwikkeld in een bij tijd en wijle emotionele reorganisatie, waaruit uiteindelijk de BS tevoorschijn zou komen. Diverse KP'ers hadden hun handen vol aan de opvang en verspreiding van gedropte wapens. Noch de LO, noch de KP kon een gewapend treffen gebruiken, omdat het de bestaande werkzaamheden in gevaar kon brengen. Arie, de provinciale leider van de KP, kreeg het bevel zijn ploegen aan te sporen tot het opblazen van spoorlijnen, zo lezen we in "bevel no. 2" van begin oktober. Om represailles tegen de burgerbevolking te voorkomen, moesten ze de acties uitvoeren in onbewoonde streken. Dit alles staat haaks op het beschieten van de wachtposten bij de Hervormde kerk, in het hart van het Hollandsche Veld. In heel het archief van Arie is niets te vinden dat wijst op betrokkenheid van het georganiseerde gewapende verzet bij de schietpartijen in Hollandscheveld, terwijl Arie net na de bevrijding een vrij nauwkeurige lijst opstelde, waarop alle KP-aanslagen, overvallen en sabotages vermeld werden.

Het doden van vijandelijke militairen diende geen enkel doel. Beter was het, krijgsgevangenen te maken. Een brief van 14 oktober 1944 aan Arie en zijn collega's van de leiding van het noordelijke verzet ging hierop in. In Frankrijk en België had men door Duitse krijgsgevangenen zeer waardevolle informatie gekregen en kwam het tussen het verzet en de bezetters zelfs tot een onderlinge gevangenenruil. Schieten vanuit het bos achter het kerkhof op wachtposten bij de school bij de kerk, in het donker, over een afstand van zo'n 350 meter, kon enkel veel paniek en door toevalstreffers gewonde of gesneuvelde soldaten opleveren. Het kan niet anders, of dit was het werk van een enkeling en niet van het georganiseerde verzet. Iemand die de soldaten de stuipen op het lijf wilde jagen en met deze onbezonnen daad medeverantwoordelijk werd voor de gevolgen daarvan. De SS'ers wisten niet dat het een daad van een vrijbuiters was. Zo van het front, reageerden ze alsof ze verkeerden in een omgeving vol Partizanen. Die bedreiging, die alleen in hun hoofd bestond, werd beantwoord met daarop afgestemde middelen. Pattist: *"Toen wij dus in Hollandscheveld opeens 's nachts vanuit hinderlagen beschoten werden, wekte dat automatisch anti-partizanen reacties bij ons op."*

De Partizanen-waan werd bekrachtigd door alles wat maar in deze ene zienswijze pastte, bijvoorbeeld toen ze in een in beslag genomen woning armbanden van de BS (Binnenlandse Strijdkrachten) vonden. In werkelijkheid was het alsof een kanon gebruikt werd om een vlieg te schieten.

Niet de KP of de BS, maar de LO werd getroffen, en dat met hulp van de plaatselijke NSB'ers. Dat gesproken kan worden van een regelrechte Partizanen-waan, is ook omdat er in het Hollandscheveld geen enkele groep bestond die aan de definitie van Partizanen kon voldoen. Partizanen, in de juiste betekenis van het woord, waren mensen die zich actief bezig hielden met aanvallen op de Duitsers en de aan de Duitsers gelieerde troepen. De Joegoslavische Partizanen waren gevreesd door hun harde acties, en de vele dodelijke slachtoffers die ze maakten. In Hollandscheveld en omstreken richtte het gewapende verzet, de KP, zich enkel op overvallen om distributiekaarten te bemachtigen, terwijl men daarnaast enkele aanslagen pleegde op Nederlanders die met de vijand heulden. Het aantal slachtoffers was beperkt. Pas in februari 1945 werd een overval op Duitse militairen gepleegd, toen KP'ers uit deze omgeving meededen aan een overval op het voormalige NAD-kamp te Aalden. Dat was in de tijd dat Auke Pattist en Dirk Hoogendam al weer uit het gebied vertrokken waren. We vervolgen het verhaal van Pattist:

"Daarop hebben we bevel gekregen (van Meissner) een tegenactie te beginnen. Onze eerste gevangenen waren schoolmeesters uit Hollandscheveld (op 22 november). Ik geloof dat we hun namen van een NSB'er gekregen hebben. Maar die meesters waren schijnbaar niet bij het bewapende verzet. De rest was sneeuwbalwerk. Ieder vertelde wat, waar of niet, en daaruit trok je conclusies. Wij hebben geprofiteerd van de toen heersende zeer scherpe tegenstellingen tussen Gereformeerde, in het algemeen rijke, grote boeren, en de andere protestanten (de Hervormden), die kleine boertjes of pachters waren en de Gereformeerden als uitbuiters en woekeraars beschouwden en elke gelegenheid uitbuitten, deze slecht te maken. We hebben praktisch geen steun meer gehad van Hollandschevelders, NSB'ers en Duitsgezinden. Onder de gevangenen waren sterke mannen en vrouwen, die nooit hun mond opengedaan hebben, en anderen, die bij de eerste schreeuw of bedreiging al alles vertelden wat wij weten wilden en nog meer. Er is bij ons nauwelijks gefolterd, hoogstens een paar klappen, meer niet. Dat was niet nodig. Wat de één niet zei, zei de ander. En folteren om je af te reageren hadden wij zeer streng verboden, omdat het tegen de militaire discipline inging. Er werden mensen gevangen genomen, boerderijen bezet, radio-ontvangers en zenders, wapens en explosieve stoffen gevonden. In totaal werden ongeveer 80 man in Hollandscheveld en 10-15 kilometer in de omtrek gevangen genomen en verhoord."

De bekentenis van Auke Pattist, dat hij in Hollandscheveld en omstreken mensen gevangen nam en 'verhoorde', is een sleuteltekst ten aanzien van de vraag of hij en Dirk Hoogendam zich wel of niet schuldig maakten aan misdaden tegen de menselijkheid. Auke Pattist geeft hier met eigen woorden aan dat de officieren in de school (Pattist, Hoogendam en Van Oort)

grootschalig mensen op hebben gepakt. Wat het ‘verhoren’ inhield, wordt duidelijk als we verderop de opgepakte mannen en vrouwen aan het woord laten. De aantallen opgepakte en verhoorde mensen zijn aantoonbaar veel groter dan Auke Pattist hier aangeeft. Inmiddels zijn de namen van 155 personen bekend, die opgepakt en/of zwaar geïntimideerd en/of mishandeld werden. Al hun verhalen zijn opgenomen in dit zwartboek.

Veel mishandelingen vonden plaats onder de ogen van de zo eveneens (psychisch) mishandelde echtgenoten. Andere personen werden wel opgepakt, en andere gevangenen beschreven hun marteling, maar hun naam is onbekend. Daarbij komt ook nog dat er regelmatig nieuwe gevallen van marteling gemeld worden, met gedetailleerde beschrijvingen. Op basis van deze gegevens mogen we een voorzichtige schatting maken van 175-200 mishandelde, zwaar geïntimideerde en opgepakte mensen. Als het aantal mensen dat werd doorgestuurd naar Assen (OT kamp Port Natal en het Huis van Bewaring) en via Assen naar kampen in Duitsland de helft daarvan is geweest, kan ook dit getal oplopen tot 85-100 personen. Auke Pattist over de gevangenen:

“Deze gevangenen werden in twee klassen van de school naast de vastgehouden. Daar zijn ze tussen één en drie weken gebleven. Bij deze hele actie viel één gewonde. Een man probeerde uit de school te ontsnappen. Hij rende hard weg en sprong in het kanaal om onder de brug te verdwijnen, maar werd door een van onze schildwachten, die boven op de kerktoren stond, in zijn been aangeschoten. De wond was niet erg, glad doorschoten. De Nederlandse dokter van Hollandscheveld heeft hem, na aanvankelijke tegenzin, behandeld en verbonden. Wij hadden (als soldaten) geen (militaire) dokter in Hollandscheveld, die was in Hoogeveen. Van de gevangenen hebben wij goed de helft weer vrijgelaten. De anderen werden op hoger bevel aan de SD overgegeven. Wat daar gebeurd is, staat buiten mijn weten.

De Nederlandse dokter die onze gewonde gevangene behandeld heeft was niet de man op de motorfiets, maar een vrouwelijke dokter, die toen aan de wijk niet ver van de Trambrug woonde. Haar naam herinner ik me niet meer, maar wel dat het een dame was”, zo vulde Pattist later nog aan. Niet dokter Reynierse zelf, maar zijn echtgenote, eveneens huisarts, is dus op verzoek van de SS’ers en na flink aandringen naar de aangeschoten gevangene gekomen. Haar man was blijkbaar niet thuis, of is bij de komst van de SS’ers verschrikt in een schuilplaats gedoken. Vanwege zijn hulp aan het verzet en zijn geneeskundige bijstand aan onderduikers, had hij redenen genoeg om bij de komst van SS’ers aan een op handen zijnde arrestatie te denken! Maar misschien was hij ook gewoon toevallig niet thuis.

Van de acties wist Pattist zich te herinneren: "De acties werden 's nachts uitgevoerd, om drie redenen. Ten eerste moesten de mensen 's nachts thuis zitten, dus was je er zeker van, dat ze niet toevallig "bij de burens op bezoek waren". Ten tweede was het 's nachts moeilijker, je te zien aankomen. En ten derde moesten overdag de rekruten opgeleid worden, daarvoor was onze tijd al te kort bemeten, dus dat moest er als extra dienst 's nachts uitgehaald worden. In het algemeen werden bij zo'n actie 8-10 man ingezet. Het waren deels jonge, weinig opgeleide jongens, maar altijd met enige ervaren officieren of onderofficieren erbij, of ook oorlogservaren korporaals. De boerderijen werden niet van te voren geobserveerd, dat had onze actie verraden. Op vier punten rond de boerderij werden soldaten opgesteld. Soms op meer punten, als er schuren bij waren. Daarna gingen we naar binnen en werd alles onderzocht. Bij onze acties is ons toevallig één Jood in de handen gevallen. En die heeft 's nachts weten te ontkomen. Hij is in de donkerheid hard weggelopen, is in een sloot gesprongen en heeft zich in de biezen schuil gehouden. Wij interesseerden ons niet zozeer voor Joden, enkel voor de gewapende ondergrondse. Wel tips gekregen over Joden, maar dat was niet ons werk. Het waren hoogstens toevalstreffers."

Die "ene" Jood die heeft weten te ontkomen, was Abraham de Groot uit Emmen. Zijn relaas vinden we verderop, als de terreur te Nieuwlande behandeld wordt. Of De Groot de enige Jood was die door de SS'ers, c.q. Landstormers opgepakt werd? Getuigen spreken andere taal. Degenen die in de school bij de kerk mishandeld werden, herinnerden zich meerdere Joodse gevangenen. De indruk bestaat ook dat er bij tijd en wijle wel degelijk gericht naar werd gezocht. "Wo sind die Juden...?", werd menigeen toegeroepen, als zijn woning door Pattist en Hoogendam werd overvallen. De acties van de SS'ers in de school te Hollandscheveld, geleid door Pattist, Hoogendam en Van Oort, hadden wel degelijk tot doel onderduikers en Joden op te pakken!

"De hele actie heeft misschien goed twee, hoogstens drie weken geduurd", vertelde Pattist. "Daarna hadden we rust en konden met onze instructie verder gaan, wat onze enige wens was. Wij waren soldaten, geen politie, SD of Landwacht. Had de ondergrondse zich rustig gehouden, dan was er in Hollandscheveld nooit iets gebeurd. Wij als officieren hadden de pest aan die actie, die onze opleiding door elkaar bracht en wij waren blij toen het over was." Enkele zinnen waar heel wat uit te halen valt. Hoe kwam het, dat de officieren van de Landstorm in Hollandscheveld zo te keer gingen tegen de bevolking, dat ze als vleesgeworden duivels voortleefden in de herinneringen van hun slachtoffers? De beschietingen van de wachtposten verklaren hun acties, maar niet hun felle gedrag. Hun waan dat ze tegen gewapend verzet vochten, verklaart het eveneens niet. Al doende kwamen ze er zelf achter dat degenen die ze oppakten er niet bij hoorden. Pattist, Hoogendam en Van Oort waren

stuk voor stuk "strebers", die alles uit hun rekruten wilden halen wat erin zat, ook al zaten ze met tegenzin bij deze opleidingscompagnie. De beschietingen en de paniek die dat onder de rekruten teweeg bracht, wekten hun woede op. Zo konden ze als opleiders niet werken, zo zouden ze persoonlijk afgaan. Tijdens de acties tegen de bevolking, bleef het gewapende verzet voortdurend onvindbaar. Niet opgeleid voor dit "recherchewerk", hadden ze niet voldoende grip op zichzelf en op hun omgeving. Eén en al frustratie werd afgereageerd op iedere gevangene die een mogelijke veroorzaker kon zijn van hun gevoel van onmacht. Pattist, door de bevolking "die Baptist" genoemd, viel daarbij zo sterk op, dat na de oorlog alle gewelddadige gebeurtenissen waarvan de dader niet bekend was, op zijn conto kwamen. Een vorm van mythologisering. Hoe dan ook, in de loop van december 1944 zat de golf van acties vanuit de openbare school bij de kerk erop. Maar ook daarna kwam het incidenteel nog tot maatregelen tegen "verdachte" huishoudens.

Niet alleen de plaatselijke bevolking werd hard aangepakt. Ook de Landstormers zelf, als ze uit de band sprongen. Zware straffen waren meer regel dan uitzondering, waar het ging om vergrijpen die de Duitsers in diskrediet brachten. Dit kon mensen behoorlijk in moeilijkheden brengen, óók de slachtoffers van de soldaten. In de wintermaanden van '44 op '45 sloegen enkele soldaten aan het feesten. Voor de winkel van Harm Woltinge, aan Het Hoekje, zat een wak in het ijs. Een passerende soldaat gooide een granaat in het wak, onder invloed van alcohol. Met een daverende knal explodeerde het projectiel, waarbij de ruiten van de winkel door de luchtdruk vernield werden. Glas was kostbaar, er was een gebrek aan alles in die dagen, zodat de schade aanzienlijk was. Harm diende een klacht in. Die dag nog stond hij voor een rij soldaten. De commandant had namelijk gezegd dat hij de dader maar aan moest wijzen. Er zou op korte termijn een groep uit Hoogeveen naar het front vertrekken en dan kon die soldaat mooi mee. Harm liep voor de rij jongemannen langs. Het kon niet missen. Eén van hen zag lijkwit. Hij werd direct door Harm herkend. Harm liep door, liep er nog eens weer voorlangs, en vertelde de commandant dat hij zich vergist had. Hij had gedacht dat hij de soldaat zo zou herkennen, maar het viel tegen. Daarmee was de zaak voor de commandant afgedaan. Harm kon met een gerust hart naar huis. Hij had zich flink kwaad gemaakt over de kapotte ruiten, maar hij kon het voor zijn geweten niet verantwoorden daarvoor iemand de dood in te sturen.

Had het opleiden van rekruten eigenlijk nog we zin, in oktober en november 1944? Was de Tweede Wereldoorlog geen uitgemaakte zaak, en de val van Hitler hooguit een kwestie van tijd? Auke Pattist: *“We geloofden ook toen nog steeds in de eindoverwinning. We dachten: we halen het wel Hitler was een*

halfgod, je mocht ook niet anders geloven, anders kwam je zelf voor het vuurpeloton. Later spraken we als officieren onder elkaar onze twijfels wel eens uit. Dan zeiden we: laten we dan in ieder geval waardig in de strijd ten onder gaan, zoals de goden dat ook deden in de Götterdämmerung.” Precies na 50 jaar terugkijkend op de opleiding van rekruten en de tegen de burgerbevolking gerichte terreur-acties, moest ook Auke Pattist constateren dat hij in 1944 een veel te zwaar middel tegen de Hollandscheveldse bevolking inzette. Hij schreef in een brief van 1 december 1994:

“.....commentaar dat er met kanonnen op een vlieg geschoten werd, ligt wel juist. Maar dat was voor ons een logische reactie, na onze ervaringen in het Oosten. Er werd op ons geschoten, er vlogen vliegtuigen over die signalen gaven, we hebben wapens en springstoffen gevonden. Dat onze gevangenen daar ‘toevallig’ niets mee te doen hadden, konden wij niet weten, want wij kenden ook het verschil tussen KP, LO, BS enz. niet. Voor ons zaten die allemaal onder één deken en waren dus potentieel gevaarlijk. Ook van bonkaarten enz. wisten wij weinig. Vergeet steeds niet, wij waren geen ervaren SD of andere politie, maar soldaten, die zich toevallig en tegen onze zin in een politie-actie gedwongen zagen, waarvoor wij niet voorbereid waren. Achteraf gezien heeft Hollandscheveld nog geluk gehad, dat er een rekruten compagnie zonder oorlogservaring lag. Was het een compagnie met ‘partizanen’ ervaring uit Rusland of Joegoslavië geweest, had het veel erger geweest kunnen zijn. Daar was het meestal gewoonte eerst te schieten en dan te vragen, als je iets of iemand verdachtig zag. Dat was daar je enige overlevingskans, en zo’n gewoonte raak je niet in een paar dagen kwijt. Van Oort was een Sturmgeschütz(pantzer)man, had nooit in een partizanenoorlog gezeten, nam het dus rustiger op, van Hoogendam weet ik dat niet, ik persoonlijk ben nogal laconiek, dat was ook nog een geluk.” Het ingezette middel was achteraf gezien veel te zwaar, daar is Auke Pattist het mee eens. Maar tussen de regels door zegt hij ook min of meer dat de Hollandschevelders eigenlijk blij met de SS’ers hadden moeten zijn, omdat het nog veel erger had gekund.....

DE GEHEIMZINNIGE DOOD VAN ROELOF KOOPS (1917-1944)

De dood van Roelof Koops is met raadsels omgeven. Alleen door zijn dood te plaatsen binnen de context van de gebeurtenissen van dat moment, is er misschien iets van te begrijpen. Roelof Koops, geboren op 28 maart 1917 als zoon van Albert Koops en Catharina Otten, was getrouwd met Elsje Pol. Ze hadden een dochtertje Catharina en waren inwonend bij hun (schoon) ouders, in de Wolfsbos, in het pand Wolfsbosstraat no. Feitelijk was dit een deel van het Hollandsche Veld, maar men woonde zo dicht op het dorp Hoogeveen dat men vooral daarmee verbonden was. Roelof was aanvankelijk

alleen landarbeider. Toen hij stierf was hij werknemer bij de "botterfabriek", de Hooegeveense zuivelfabriek. Daarnaast werkte hij ook nog op het boerderijtje waar ze woonden, het plaatsje van Roelof's vader. In het najaar, als er door de boeren geslacht werd, verdiende hij wat bij als varkensweger, in dienst van de Plaatselijke Burea Houder van Hooegeveen, Egbert Warmels. Wie een varken slachtte, moest het varken laten wegen, en de hoeveelheid vlees werd daarna gekort op de distributiebonnen waar de eigenaar van het varken recht op had. Roelof werd beschouwd als een 'goede' weger. Als een varken bijvoorbeeld 100 kilogram woog, zette hij veel minder op papier. De boer kreeg dan veel meer distributiebonnen dan hij misschien recht op had, maar daarmee kon hij weer anderen helpen, bijvoorbeeld zijn onderduikers of familieleden met onderduikers.

Roelof Koops kreeg een paar keer bezoek van een onbekende, een Duitser. De man wou onderduiken en wou bij Roelof op het hooi slapen. Wat er precies allemaal besproken is weten we niet. Het gesprek vond steeds onder vier ogen plaats, zo wist de dochter te vertellen. Wel vertelde Roelof achteraf aan zijn vrouw dat hij de man afgewezen had. Hij had steeds gezegd dat onderduikers herbergen niet mocht. In de nacht na het laatste gesprek werd een deur ingetrapt. Duitse soldaten stormden naar binnen. Roelof was toen al verdwenen. Bij het eerste lawaai bij de deur was hij in zijn kleren geschoten en maakte bij dat hij via een andere uitgang wegkwam. Alvorens een deur in te trappen omsingelden de soldaten de woning waar ze wezen moesten. Hij kwam dan ook niet ver. Buiten vingen zijn belagers hem op. Hij kon geen afscheid meer nemen van zijn gezin. Men had zijn vrouw en dochter namelijk opgesloten in de bedstee, toen bleek dat hij niet meer thuis was. Hij werd meegenomen en niemand heeft hem ooit weer levend gezien. De andere morgen, 11 oktober 1944, vond men zijn lichaam om 07.00 uur in de berm van de weg van Pesse naar Nuil, in de omgeving van Eursinge, in het Nuilerbos.

"Ie kunden wel zien dat hij zo uut huus was ehaald", zeiden de mensen die hem vonden: "Hij har zien olde goed en klompen an!" De mensen zeiden wel meer. In de buurt ging al gauw rond dat er een snikkende geüniformeerde Duitse soldaat bij hem was gekomen. Ze hadden samen voor het huis op een bankje gezeten. De Duitser had spijt van alles en wilde onderduiken. Roelof zou hem gezegd hebben: 'Kom vanavond maar weer, dan zal ik je aan kleren helpen'. Om deze woorden zou de Duitser, geen deserteur maar een verrader, hem 's nachts van zijn bed hebben gelicht. Aan zijn vrouw had Roelof echter wat anders verteld over het gesprek met de Duitser, maar de geruchten in de buurt wilden blijkbaar duidelijkheid geven aan iets wat niet duidelijk was. De 27 jarige Roelof Koops werd zaterdag 14 oktober 1944 te Hooegeveen begraven, in een eigen graf, net ten westen van de Zuiderweg, in graf

nummer 0165. Op de grafsteen kwam te staan: *Overleden door een noodlottig ongeval*. Er was absoluut geen sprake van een ongeval, maar in oorlogstijd kon er niet voor een eerlijke tekst worden gekozen.

Wat is er gebeurd? De onbekende Duitser die Roelof om een onderduikadres vroeg, moet een handlanger van de SD (Sicherheits Dienst) geweest zijn. Hij zal getracht hebben om woorden van Roelof te ontfutselen, die de verdenking op hem konden laden dat hij lid was van het verzet. Als Roelof inderdaad van het verzet was geweest, en hij had de onbekende onder laten duiken of bij anderen ondergebracht, dan waren er nog meer verzetsmensen opgepakt, nadat men Roelof had gearresteerd. Maar Roelof was niet bij het verzet, zo bevestigden ook mensen uit het verzet zelf, en Roelof liet de onbekende niet onderduiken. Toen het contact met de onbekende niet het gewenste effect had, moet Roelof opgepakt zijn omdat men van een verhoor meer verwachtte. Wat daar gezegd is, dat weten we niet. In ieder geval kon Roelof geen informatie geven, want hij hoorde niet bij het verzet.

Na een eerste verhoor heeft men Roelof nog dezelfde nacht vervoerd. Port Natal te Assen was tijdens de laatste oorlogswinter in gebruik als strafkamp voor politieke gevangenen. In het Huis van Bewaring, eveneens in Assen, zaten verzetsmensen vast. Het was echter ongebruikelijk om 's nachts gevangenen naar Assen over te brengen. Het lijkt dan ook niet waarschijnlijk dat dit de bedoeling was, en dat hij toen bijvoorbeeld bij een vluchtpoging gedood werd. Ook zijn verwondingen leken daar niet op: familieleden viel op dat Roelof Koops een kogelwond in zijn voorhoofd had, maar dat ook zijn handen doorboord waren. Wie tijdens een vluchtpoging wordt gedood, heeft geen kogelwond in zijn voorhoofd, maar op de achterzijde van zijn lichaam. Waarschijnlijker is dat hij in koelen bloede vermoord is. Zowel het moment waarop hij stierf als de verwondingen wijzen hier op. Roelof werd 's nachts opgepakt, direct verhoord, en gedood. Er werd een revolver op zijn voorhoofd gericht, en hij lijkt in doodsangst de handen voor zijn hoofd geslagen te hebben op het moment dat de trekker werd overgehaald. Of de moord op de plek gebeurd is, waar hij uiteindelijk gevonden werd, of dat hij gedood werd in Hoogeveen zelf, en dat zijn lichaam daarna vervoerd werd, zullen we nooit weten.

Waarom is er verdenking op Roelof gevallen? Men zal hem niet zomaar opgezocht hebben om hem uit te lokken. Iemand zal zijn naam genoemd hebben, waarna de Duitsers een onderzoek instelden. Roelof zat niet in het verzet en had geen onderduikers. Er valt dus niet te denken aan iemand uit het verzet, die doorgeslagen zou hebben bij een verhoor. Of noemde iemand zijn naam om zichzelf ergens uit te redden, en anderen te beschermen? Misschien is er ook sprake geweest van een wraakactie. Er wordt verteld dat Roelof op de boterfabriek een onplezierige opmerking over moffenmeiden gemaakt had, waar ze zelf bij waren. Hebben deze "dames" uit woede zijn naam en woorden doorgebrieffd? Had de SD op basis van deze opmerking het vermoeden dat Roelof bij het verzet zat? Dan moeten er nog lang na de oorlog

mensen in de gemeente Hoogeveen geweest zijn die er méér van wisten, maar uit eigenbelang zwegen. Een andere lezing is dat men Jan Moes van de Wijdewijk moest hebben en dat men de verkeerde opgepakt heeft. Jan Moes zelf geloofde daar niks van, toen dit volksgerucht aan hem werd voorgelegd. Dat neemt niet weg dat het heel goed mogelijk was, dat men Roelof Koops benaderde, omdat men hem voor een ander hield, we zullen het nooit weten.

Waarom is Roelof Koops vermoord? Dat Roelof niet bij het verzet was, was iets wat de SD natuurlijk nooit zeker kon weten, ook niet naar het verhoor. Misschien hield Roelof zich ook goed van de domme, ondanks de harde aanpak, om zo maar te zeggen, en kreeg de SD daarom geen bruikbare informatie uit hem. Ze hadden niets concreets tegen Roelof in kunnen brengen, maar konden hem ook niet laten lopen, zonder de SD-spion te verraden. Roelof Koops kende hem namelijk. In die periode werkte de SD wel meer met zogenaamde onderduikers, die achteraf verraders bleken te zijn. De meest waarschijnlijke verklaring voor de dood van Roelof Koops is dan ook, dat hij werd vermoord om de identiteit en werkwijze van de SD-spion te beschermen.

Daarnaast zal ook nog iets anders van belang zijn geweest. Zondag 8 oktober 1944 werd de Openbare Lagere School bij de kerk in Hollandscheveld in gebruik genomen door de Landstorm. Volgens Auke Pattist is al de tweede dag op de school geschoten. Dat moet dus maandag 9 oktober zijn geweest. Het schieten werd 's nachts herhaald. Auke Pattist: *'Dus werden de volgende dag (= dinsdag 10 oktober) waarschuwingsplakaten opgehangen in Hollandscheveld en omstreken, waarin met tegenmaatregelen werd gedreigd. Ik herinner mij niet meer wat op de pamfletten stond. Zo ongeveer, dat bij herhaling van de nachtelijke schieterijen er strenge tegenmaatregelen getroffen zouden worden en gijzelaars genomen zouden worden.'* Het ligt voor de hand dat de SS te Hoogeveen na de eerste beschieting inventariseerde wie bij de vijand, de 'partizanen', zou kunnen horen. Om een onduidelijke reden was er verdenking in de richting van Roelof Koops. De executie van Roelof Koops, In de nacht van 10 op 11 oktober 1944, kan gezien worden als een waarschuwing van de SD aan het verzet in Hollandscheveld en omstreken. Stop ermee, het is ons menens. De dood van Roelof zou het verzet af moeten schrikken. Maar Roelof zat niet bij het verzet, en de beschietingen werden niet uitgevoerd door dat verzet.....

WOENSDAG 22 NOVEMBER 1944

Sander van Droffelaar was tijdens de bezetting opperwachtmeester der Staatspolitie te Assen. Hij opereerde ook te Hoogeveen, onder de vlag van de

beruchte SD. Krissie (geb. 1908) was schilder. Hij woonde in de oorlogsjaren aan de Brouwerswijk, de Carstensdijk, de Coevorderstraatweg en de Wolfsboschstraat. Krissie was goed bekend in de velden rond Hoogeveen en het aangrenzende gebied van de gemeente Oosterhesselen. In april 1944 ontving hij bericht dat hij in de marechausseekazerne te Hoogeveen moest verschijnen. Hem werd gevraagd inlichtingen te verschaffen, opdat Van Droffelaar zijn strijd tegen het verzet voort kon zetten. Voor luttele guldens werd Krissie SD-agent, en leverde waardevolle inlichtingen. De SD reed met hem in een auto door Hoogeveen, Hollandscheveld, Elim en Nieuwlande. Krissie lag onopvallend onder een deken. In Nieuw-Zwinderen werd de boerderij van Wessels aangewezen door iemand die onder een deken lag. Te Nieuwlande gaf hij aan waar Johannes Post, meester Otten en Van der Zwaag, de latere provinciale KP-leider, woonachtig waren. Krissie gaf informatie over tal van personen, die de Duitse maatregelen saboteerden, Joden onderdak verschaften of anderszins ondergronds bezig waren. Op zijn aanwijzingen arresteerde de SD meester Seine Otten van Nieuwlande, vooraanstaand LO medewerker, en meester Slik van Elim, die eveneens illegaal werk verrichtte. Te Hoogeveen wees hij de panden aan waar Reinders en Van Alderen gearresteerd zouden kunnen worden. Van Droffelaar wist later tevens te vertellen dat Krissie Joodse goederen had gestolen. In februari 1948 veroordeelde het tribunaal Krissie tot twaalf jaar gevangenisstraf, met aftrek van voorarrest. Vanaf 18 december 1956 woonde hij weer buiten de gevangensmuren, in een woning in Hoogeveen.

Verraad speelde ook een grote rol bij de voorbereidingen van de invallen van de 22ste november 1944. Terwijl de bevolking al wat begon te wennen aan de dagelijks langs de dijken en wegen marcherende Landstormers, trad de leiding daarvan in overleg met de Landwachters, NSB'ers en anderen waarvan ze informatie dachten te krijgen. Na een dikke maand waren de Landstormers voldoende geoefend en was er voldoende informatie voor handen om de LO in Hollandscheveld een zware klap toe te kunnen brengen. Ds. Volger was in augustus vertrokken naar zijn nieuwe standplaats. Meester Wiegman en de beide meesters Zijlstra zaten nadien gevangen. Meester Bos en Jan Kats waren net op tijd ondergedoken. Arnold Douwes was opgepakt, al in oktober, en Offeringa en Karelsen van de marechaussee waren na de beschieting door de groepsadministrateur van de NSB van het toneel verdwenen. De conclusie kan niet anders zijn, dan dat in twee maanden tijd de LO van Hollandscheveld grotendeels was lamgelegd. Tal van onderduikers waren na de komst van de Duitsers en de SS naar elders vertrokken. De leidinggevende personen van de LO zaten vast of konden zich niet meer buiten vertonen. Wat overgebleven onderduikers wachtten op de bevrijding. Tot februari 1945 konden nog wat gezinnen terugvallen op meester Pennings, toen was ook dat onmogelijk. Ook de gastgezinnen zouden

voor een deel opgepakt worden.

Meester Bos wist te ontkomen door hulp van zijn buurman, Engbert. Engbert (geb. 1884) was een NSB'er met gewetensproblematiek. Hij was er helemaal van overtuigd dat zijn politieke keus de juiste was, maar burenplichten waren net even belangrijker. Hij was landbouwer, bakker, winkelier en kastelein. Na het bezetten van de Gereformeerde school werd zijn gelagkamer afgehuurd voor het lesgeven. De Landwacht gebruikte zijn café als trefpunt en tal van zaken werden bij hem doorgesproken. Zo was hij ervan op de hoogte dat de 22ste november zijn buurman, meester Bos, zou worden gearresteerd. Op de avond van de 21ste november waarschuwde Engbert zijn buurman. Meester Bos was niet thuis toen de Landstormers kwamen. Zijn zoon Jan Wessel werd meegenomen. Ook anderen werden in die periode door Engbert gewaarschuwd. Nog jaren na de oorlog ontving Engbert bedankjes van diegenen die hij geholpen had. Sommigen verbleven met zijn medeweten in zijn hooi. Geen Landwachter die dáár ooit zocht. Het aantal mensen dat zo door Engbert geholpen werd bleef een select groepje. Aangenomen mag worden dat hij veel méér gehoord heeft, ook over de invallen van de 22ste november, maar daar niets mee deed. Na de bevrijding kwamen voldoende aanklachten binnen om hem niet in de zomer van 1945 met de lichtere gevallen vrij te laten. Engbert werd in maart of april 1946 vrijgelaten. Een daarna opgelegde boete van fl. 6.000,= wist hij na verder procederen in maart 1947 teruggebracht te krijgen tot fl. 5.000,=. Daarmee werd Engbert uit het gebied Elim/Hollandscheveld degene die wegens economische collaboratie de hoogste boete moest betalen. Dit staat in schrill contrast met zijn burenhulp, die zo op het oog zijn gedrag zou kunnen relativieren.

Met de Wiegmans en de Zijlstra's wordt de 22ste november een kat en muisspel gespeeld. Na enige weken naast een "kazerne" gewoond te hebben, met alle spanningen van dien, krijgt de familie Wiegman het bevel de woning te ontruimen. In het pand zullen de officieren van de in de school gelegerde troepen gehuisvest worden. Waar moesten de Wiegmans zo gauw heen met de dames Hoepelman? Hun Joodse onderduiksters zijn ten einde raad. "U zet ons toch niet zo maar op straat?" "Ik weet het niet meer, hoe het moet. Dat weet God alleen!", is het antwoord van meester Wiegman. Even later zitten ze achter op de fiets. Kitty zit achterop bij "Broeder Hendrik", Hendrik Zijlstra, en haar zuster bij meester Wiegman. Zo hobbelen ze op klaarlichte dag langs het Zuideropgaande naar Moscou, naar de woning van meester Pennings. De dames hadden geen opvallend Joods uiterlijk, zo vertelde Kitty later, en onderweg ontmoetten ze geen Landwachters. Hun verblijf bij de Pennings zou voor tijdelijk zijn. Het was even aanzien hoe het de wederzijdse partijen daar beviel. Per slot van rekening hadden de

Pennings ook niet op de kostgangsters gerekend. De dames verbleven op de slaapkamer op de zuidkant van de woning, boven de woonkamer. Van daaruit zagen ze zo nu en dan de onderduikers van de burens. Bij de familie Van der Helm woonde de familie Reiner. De gezusters Hoepelman bleven er tot februari 1945.

De familie Wiegman trekt in bij de familie Hendrik Zijlstra, in de meesterswoning aan de andere kant van de school. De Wiegmans krijgen amper de kans om hun eigen pand te ontruimen. Terwijl de Duitsers al in huis zijn, laat mevrouw Wiegman nog snel even illegale bonkaarten en een parachute van een gedropte postduif in de WC verdwijnen. Nog dezelfde dag krijgen ook de Zijlstra's het bevel het pand af te staan. Hille, een jongere broer van Hendrik Zijlstra, zit daar ondergedoken. Zijn redding wordt een grote kist. Die middag wordt er een grote kist naar binnen gebracht, in de woning van meester Johannes Zijlstra, aan de Riegshoogtendijk. In de loop van de middag worden de drie gebroeders Zijlstra en meester Wiegman in het pand van Johannes gearresteerd. Ze worden meegenomen naar het hoofdkwartier van de Landstorm. In een lokaal van de school bij de kerk zitten meester Wiegman en meester Hendrik Zijlstra in één lokaal met andere arrestanten van die dag. Moeder Vlietstra weet bonkaarten door te geven aan enkele andere dames, een buurvrouw en twee dochters, achter de rug om. Dochter Dina stopt ze in een brandende kachel, op een moment dat de bewaker niet oplet. De man is ziek en heeft zijn aandacht er niet altijd bij. Ook de mannen uit het gezin Vlietstra worden in het lokaal gebracht, na hun verhoor.

De mensen kijken elkaar aan, zwijgen en wachten op wat komen gaat. Na lang stilzitten zegt de soldaat dat er wel wat gepraat mag worden, zolang er niemand op de gang loopt. Moeder Vlietstra vertelt de beide onderwijzers dat de heren Vlietstra alleen maar zijn opgepakt omdat ze geen vrijstelling hebben van de OT. Ook de onderwijzers vertellen dat het kleine vergrijpen zijn waarvoor ze daar zitten. Om de beurten worden de onderwijzers Wiegman en Hendrik Zijlstra enkele keren opgehaald voor een verhoor. Uit de schaarse geluiden die op de gang te horen zijn, wordt duidelijk dat dit verhoor niet zachtzinnig verloopt. Hendrik verklaarde later dat hij werd verhoord door zowel Auke Pattist als Dirk Hoogendam, en dat hij door hen erg werd mishandeld. De SS'ers moeten op dat moment al volop aanwijzingen gehad hebben over de activiteiten van de beide mannen. De informatie kwam uit andere bron dan de mannen zelf, want er was al gepraat door derden, anders waren de onderwijzers niet opgepakt. De verhoren hebben van de onderwijzers hebben niet het door de SS gewenste resultaat. Maar dat weet mevrouw Wiegman niet. Uiteindelijk worden meester Wiegman en meester Hendrik Zijlstra geconfronteerd met zoveel informatie,

dat hen duidelijk wordt dat hun rol is uitgespeeld. Dit is het werk geweest van de commandant van de Landstorm ter plaatse, Van Oort. Terwijl mevrouw Wiegman na die zenuwslopende dag in spanning zat over het lot van haar man en de Zijlstra's, kwam Van Oort bij haar op bezoek. Hij vertelde dat haar man verzocht alles maar te vertellen, net zoals hij zelf inmiddels al had gedaan. Ze trapte erin, mede door de grove dreigementen welke uit Van Oorts mond kwamen. Als zij als enige niet mee zou werken, zou het niet best met haar en haar man aflopen. Mevrouw Wiegman vertelde wat ze wist. Gelukkig wist ze lang niet alles. De dames Hoepelman zaten veilig.

"Het brutale geweld van de Duitse Weermacht kent geen grenzen", lezen we in de notulen van "Het Mosterdzaad", als teruggekeken wordt op deze moeilijke periode. "Ook de woning van meester Wiegman werd gevorderd, en hij zelf werd met meester Zijlstra op een niet te beschrijven wijze in de gebouwen van de Openbare School opgeborgen en afschuwelijk mishandeld. Waarom? Volgens hen waren zij partizanen. Hieraan hadden de Duitsers, of liever gezegd de Hollandsche SS, gruwelijk het land. Na deze mishandeling, welke enige dagen duurde, zijn ze naar de gevangenis in Assen ondergebracht en van daaruit is meester Wiegman naar Duitsland getransporteerd." Hendrik Zijlstra bleef in het Huis van Bewaring in Assen en werd bevrijd tijdens de overval op deze gevangenis, evenals Arnold Douwes en Jan Leijssenaar van Alteveer. Over het lot van meester Wiegman bestond lang onduidelijkheid. "We hoorden dat er in Duitsland de vreselijkste dingen gebeurden. Het duurde zo lang", werd verzocht in de notulen van "Het Mosterdzaad". "Zo terloops hoorden wij: hij is in Willems haven. Zou hij 't kunnen houden?"

Meester Wiegman heeft op zijn oude dag vanaf zijn ziekbed zijn herinneringen gedictieerd, waarna een pleegdochter ze vastlegde. "Hoewel de tijd van de Tweede Wereldoorlog reeds bijna veertig jaar achter ons ligt, laten verschillende belevenissen mij nog niet los. Vooral die, waarin ik gefaald heb en die verschrikkelijk verdrietig waren", dicteerde een door schuldgevoelens gekweld Wiegman, als begin van zijn verhaal. Hij eindigde met zijn nachtmerries uit de kamptijd: "... een voorbeeld van iets, dat mij 's nachts nog vaak bezig houdt. Toen ik in 't voorjaar van 1945 zogenaamd "Lageralteste" was in Wilhelmshafen, riep een jongeman uit een ander barakonderdeel: "Meester, haal mij hier weg, want de luizen vreten mij op." Daar alles en iedereen onder de luizen zat en ik helaas de ernst van zijn toestand niet beseftte, riep ik terug: "'t Is hier net zo erg als bij jullie", en velen van mijn medegevangenen schreeuwden: "Laat dat luizenbrok daar, we hebben hier luizen genoeg". Maar, door wie en wanneer het is gebeurd ... hij lag ineens op onze afdeling en toen hij door ons was uitgekleeft, bleken de

luizen gaten in zijn lichaam gevreten hebben, en vonden we twee grote klompen luizen op zijn blote lichaam. Zulke dingen vergeet men nooit!"

HERINNERINGEN VAN SALOMON VAN SON

Er werden die 22ste november meer invallen gedaan en tal van personen aangehouden. De gebeurtenissen bij de familie Vlietstra, op een van de wijken ten westen van de Riegshoogtendijk, werden onder meer vastgelegd door Salomon van Son, één van hun Joodse onderduikers. Hij gaf daarvan de volgende beschrijving.

" 's Morgens op de 22ste november, een mistige koude dag: ALARM!! Uniformen en wapens rondom het huis...! Schoten en gebons op de deur. Geschreeuw: "Aufmachen, schnell! Heraus, 'raus ...!" De onderduikers waren in hun schuilplaats verborgen. De vier jongens vluchtten in het hol van het met turf gevulde kippenhok. Ze werden spoedig gevonden en weggeleid, evenals vader en moeder Vlietstra en de beide meisjes. Wij waren alleen met de koeien en de geit in huis. Kreten en schoten rondom en geruk aan de kast en het luik. De schuilplaats was uitgebouwd op de deel en bevond zich in het hooivak, waarmee de gehele deel in november 1944 tot aan de balken was gevuld. De kleine schuilplaats, waar je met z'n drieën nét kon zitten met je benen languit, was met planken belegd en met wat stro bedekt. Het enige "meubilair" bestond uit een fles water, een bus havermout en een grote po. De schuilplaats kon worden bereikt door dóór de kast heen over de onderste plank te klimmen. De binnenkant van de kast was geheel met wit papier beplakt. Er werden wat stapels linnengoed, wat flessen en dozen over de planken verdeeld en dan konden de beide deuren van het kabinet worden gesloten. Tussen de plaats waar wij ons bevonden en de kamer waar later de SS'ers de nacht doorbrachten was nog geen meter ruimte. We lagen daar slechts gescheiden door twee dunne houten wandjes.

Direct werd al duidelijk dat deze overval het gevolg was van een tip door verraders. Er werd meteen al aan de Vlietstra's gevraagd: "Wo sind die Juden...?" De leden van de familie Vlietstra werden aanvankelijk gescheiden op het erf en in huis vastgehouden en ondervraagd. Maar niemand, ook niet de dappere veertienjarige Trijn, liet iets los. Wij hielden ons doodstil in de spelonk, maar hadden angstvisioenen van wat er zou kunnen gaan gebeuren. Als we onverhoopt werden gevonden konden we dan ondanks slaag en marteling onze mond houden over de tussenpersonen die we kenden? In de laatste weken waren de meest ernstige dingen gebeurd. De boerderij van Johannes Post, ondergronds strijder uit het nabijgelegen Nieuwlande, was door dezelfde SS-groep opgeblazen. Hijzelf was voortvluchtig en elders in

Nederland actief, zijn zwager Van der Helm was bij het opblazen van diens boerderij tijdens de vlucht doodgeschoten. Al deze gebeurtenissen, overkomen aan goede bekenden van de Vlietstra's, hadden op ons allen diepe indruk gemaakt en het echte gevaar nu wel heel reëel dichtbij gebracht. Vóór het vernietigen van de boerderijen werd steeds het vee uit de stallen gehaald. Wij hoorden vanuit de schuilplaats koe noch geit noch varkens meer. We stelden fluisterend vast dat ook bij ons het vee al buiten de stal geleid was. De waakhond, die zich anders geducht liet horen, gaf ook geen geluid. Fluisterend toch wel, want aanvankelijk was het lawaai en geschreeuw rondom en in het huis zo groot dat men ons niet zou kunnen horen.

De omgeving van de spelonk is wel herhaaldelijk onderzocht. Er werd getrokken en geduwd aan het kabinet, dat in een planken wand zat ingebouwd. Er werd gebonsd en gerukt en wat de onderduikers daarbij ondergingen laat zich denken. Mijn hart heeft zo hard geklopt, dat ik het een maand later nog voelde; en nu ik het schrijf na 35 jaar nòg. In een gangetje dat aan de westkant langs het hooivak liep was met kippengaas en ingestopt hooi de schuilplaats aan het oog onttrokken. Ook hieraan begonnen de bezetters te rukken en te plukken, waardoor de hooilaag zó dun werd dat we een koude luchtstroom naar binnen voelden komen. Ze hielden op met dit onderzoek omdat opgewonden mannen binnen kwamen die riepen: "Alles barrikadieren, die Partizanen kommen..!!" 't Was inmiddels schemerig geworden en uit al hun opmerkingen en geschreeuw werd duidelijk dat ze een aanval van de ondergrondse verwachtten. Ook het flesje kirschwasser dat ze met wat andere artikelen in het kabinet aantroffen had hun argwaan gewekt en hun al de uitdrukking ontlokt: "Allemaal partizanen..!!" (Ik had dat woord vóór die tijd nog nooit gehoord). Buiten groef men manskaten en mitrailleurholen en binnen werden planken en bedspiralen tegen de verschillende uitgangsheuren geplaatst. Het werd donker. Steeds meer manschappen kwamen binnenshuis en wij hoorden hoe zij hooi van de deel in onze kamer brachten om hier gedurende de nacht te bivakkeren. In de spelonk was het benauwd, vochtig en heet; van het houten plafondakje begon condenswater gestaag op ons neer te druppelen. Tussen kieren en weggeplukt hooi kwam weliswaar wat lucht naar binnen, maar aan ventilatie en aan zo'n lang verblijf in de schuilplaats had men nooit gedacht. Inmiddels deed ook de natuur zich voelen. Honger of dorst hadden we niet, maar angst doet plassen. Aanvankelijk bij al het rumoer om ons heen ging het nog wel, ook al gaf het enig geluid, maar naarmate het stiller werd en de manschappen op de vloer in de kamer gingen liggen, mocht het plassen geen geluid meer veroorzaken. Dit bezorgde ons nog grotere angst. We konden ook niet meer fluisteren, hetgeen de heer Zwartz niet aan zijn verstand te brengen was. Hij werd kribbig, wat de spanning nog verder opdreef. Al heel spoedig was de po tot de rand gevuld, maar we dorsten hem niet te ledigen. We wisten niet of

de kamer lager lag dan de spelonk en of de vloeistof die daar dan naar toe zou lopen, ons dan niet zou verraden.

Inmiddels had een heel aantal manschappen kennelijk vrijaf gekregen. Ze kwamen zwaar stappend met hun ijzeren beslag de kamer binnen en vertelden elkaar de meest weerzinwekkende verhalen over wat ze aan het Russische front hadden meegemaakt en wat ze daar hadden uitgehaald. Verhalen, die wij tegen wil en dank aanhoorden en waarvan ik me herinner dat ik mij dood schaamde dat mevrouw Zwartz er ook getuige van was. Inmiddels was Salomon Zwartz zo moe, zo murw, zo áf dat hij, met de stiller wordende SS'ers om ons heen, in slaap viel en prompt begon te snurken. Dat deed hij 's nachts ook. In het begin toen we hem aanstootten begreep hij wel dat hij niet moest gaan slapen maar dat hij snurkte wist hij niet. Hij werd zó kribbig en haast agressief dat hij bijna hardop ging spreken, waarop SS'ers opsprongen en riepen dat er toch nog mensen in huis waren. Dat was een van de keren dat er weer met kracht aan de kast en de houten wand werd geduwd en getrokken en opnieuw vreesden we dat nu ons laatste uur had geslagen... En zo volgde gebeurtenis op gebeurtenis en eigenlijk waren we er zeker van dat men ons uiteindelijk toch zo vinden. Maar, en dat hadden we heel in het begin al afgesproken: "Liever gaan we met de boerderij de lucht in dan dat we tevoorschijn komen, want dan is toch ook voor iedereen alles verloren!" Op deze wijze brachten wij 23 uur door in de spelonk.

De volgende ochtend vroeg, bekende geluiden in huis en geroep bij de kast met Willempje Vlietstra's stem: "Gerard, kom er uit. Ze zijn weg..." Wij durfden noch te antwoorden noch ons te verroeren. Het kon immers makkelijk een gedwongen truc zijn ... Wellicht was de SS meegekomen. Maar... gevonden waren we dan tòch, dus dan maar het luik geopend. En inderdaad, vader en moeder Vlietstra en de beide meisjes waren terug; de vier jongens waren op transport gesteld naar Assen. Vreugde én verdriet ...! Toen we tenslotte geheel verstijfd uit de spelonk klommen troffen we het huis in de grootste wanorde aan. De inhoud van het kabinet, de linnenkast in de woonkamer, alles lag verspreid op de vloer. Levensmiddelen uit de kelder waren opgegeten, de weck geopend en het buffet leeggehaald. Op de schappen lagen allerlei verschillende soorten handgranaten. Wij wilden meteen weg! Waarheen...? "Ze komen vast terug. Dit is voor jullie nu veel te gevaarlijk geworden. Wij willen jullie niet langer tot last zijn. Er zijn schuilgaten in de weilanden. Kom ons daar eens in de paar dagen maar wat eten brengen..." Maar buiten was het vochtig, koud en drassig. Mevrouw Zwartz had ischias. Ze waren in de zestig. Wij waren nergens elders meer onder te brengen in deze tijd... Zonder verder gezamenlijk overleg kwam het resolute antwoord van Willempje Vlietstra: "God heeft ons zo ver geholpen, de Heere zal ons verder ook nog wel steunen...!"

Woorden om nooit te vergeten! En wij bleven en sliepen vanaf die tijd - gedrieën in de spelonk; een "timmercreatie" van Willem Vlietstra, die daarmee ons drieën het leven redde. Willem kwam na enige dagen terug. De andere jongens pas na maanden. Gelukkig goed gezond. De volgende dag zijn de overvallers nog terug geweest (wij wéér in de spelonk) om de achtergebleven granaten op te halen. Bij die gelegenheid hebben ze nog veel kleren bekeken en gevraagd van wie ze waren. Dit leverde nieuw gevaar op, want mevrouw Zwartz was een lange vrouw en haar jurken konden van geen van de Vlietstra's zijn. Willem, die als enige van de drie zoons weer terug was, moest de "nette" oudeherenjas van de heer Zwartz passen en als de zijne aanwijzen. Hij deed dat met een stalen gezicht en ze traptten er gelukkig in."

HERINNERINGEN VAN WILLEM VLIETSTRA

De zonen van de familie Vlietstra hadden ieder hun eigen verhaal te vertellen. Dat van Hendrikus werd vastgelegd in het boekje "Het huus op de wieke". Willem vertelde hoe h́j zich de gebeurtenissen herinnerde: " 's Middags om ongeveer half twee kwam de overval. Het was een sombere middag en het motregende iets. Ik zat op het kamertje boven met Sal van Son en we waren met Engelse les bezig. Door geschreeuw beneden aan de trap werden we gewaarschuwd. "Vlucht! De Duitsers komen!" Door een raampje boven zag ik een hele troep soldaten aankomen. Ze waren al heel dichtbij en liepen snel. Bij ons een enorme verwarring en gehol. Ik wist nog achter het huis te komen maar verder vluchten had geen zin, want van alle kanten werd geschoten met geweren en automatische wapens. Niet gericht denk ik, want op die korte afstand hoefde je niet mis te schieten. Ze wilden ons levend in handen hebben. We werden op verschillende plaatsen - de meesten in huis - gevangen genomen. Of de joden nog ontkomen waren wist ik niet. We werden allemaal buiten samengebracht achter bij de hoek van ons huis. De joden waren er niet bij. Hendrik Nijmeyer, onze buurjongen, wel, hij was voor de Duitsers uit weggevlucht, omdat hij van een verlof uit Duitsland, waar hij verplicht moest werken, niet meer op z'n werk teruggekomen was. Even later kwamen de SS'ers met broer Henk aanzetten. 'k Had hem nog niet gemist. Die hadden ze uit een schuilplaats uit het kippenhok gehaald, wat toen niet dienst deed als kippenhok maar als bergruimte. Direct daarna ging met een donderende knal het middengedeelte de schuilplaats de lucht in. Opgeblazen met handgranaten.

Nog even later een enorm gejuich. In het kippenhok, waarvan ze het middengedeelte hadden opgeblazen, hadden ze een wapencontainer gevonden. Een duidelijk bewijs dat we iets met wapendroppingen te maken

hadden. Triomfantelijk kwamen ze er mee aandragen. Wij waren niet erg van hun vondst onder de indruk. Het was nl. helemaal geen wapencontainer. Het was een reservetank, een benzinetank die onder de vleugels van de Amerikaanse jachtbommenwerpers gehangen werd om hun actieradius te vergroten bij het begeleiden van hun grote broers, de bommenwerpers. Op de terugweg en ook wel bij luchtgevechten wanneer de tanks leeg of bijna leeg waren, lieten ze ze vallen om verder geen onnodige ballast mee te slepen. Er kwamen verschillende bij ons in het dorp terecht. Een boer, niet ver van ons vandaan, werd gedood door zo'n tank. Dichtbij ons huis kwam ook zo'n ding neer en die hebben we toen ingepikt. Het zal officieel wel niet gemogen hebben, oorlogstuig achteroverdrukken, maar ik heb nooit gehoord dat de Duitsers daar een punt van maakten. Omdat er in de tank alleen maar een klein rond gat met schroefdraad zat, waar je onmogelijk wapens door naar binnen kon krijgen, en er een inhoudsmaat in gallons, een vloeistofmaat, opstond, kostte het ons weinig moeite om hen van hun misverstand te overtuigen en was de vreugde over. Vanaf het eerste begin bleek dat het vooral om twee beschuldigingen tegen ons ging: wapenbezit en Joodse onderduikers, en hierover zouden we nog genoeg te horen krijgen.

De eerste fase, de gevangenneming, was voorbij. De vrouwen, moeder en 2 zussen, moesten thuis blijven. De joden hadden we nog niet gezien, dus die hadden kennelijk toch nog op tijd in de schuilplaats kunnen komen binnenshuis (ze waren geholpen door de vrouwen, die een luik achter hen sloten). We werden onder zware begeleiding naar de openbare school op 't Hoekje gebracht, waar de SS zetelde. Het zal, naar schatting, zo'n 3 uur in de middag geweest zijn dat we daar tegen een muur gezet werden met de handen gestrekt naar boven. Voor de afwisseling mocht ik het eerste uur ook nog oefeningen doen. Dan moest ik met de vingers tegen elkaar in m'n nek en de ellebogen zo hoog mogelijk (probeer het ook eens!) een poosje staan. Het was daarna een opluchting om m'n handen gewoon naar boven te houden. Maar gestrekt is gestrekt! Als je je handen ook maar iets liet zakken, stond er direct een SS'er achter je om je een paar petsen op je hoofd te geven met leren handschoenen. Na een poosje kreeg je een beetje routine, je probeerde je iets te ontspannen door heel voorzichtig, bijna ongemerkt, je handen wat te laten zakken. Ze hielden je goed in de gaten! Aan de schaduw op de muur zag ik dan dat zo'n nazi er weer aankwam om je af te straffen. Je hoofd mocht je ook niet verroeren. Het heeft zeker een uur geduurd voor ik wist wie er naast me stond, merkte ik aan kleinigheden, aan beweging of geluid. Het ergste van alles was de grote onzekerheid. De spanning: zouden ze de joden al gevonden hebben. Na verloop van tijd werden er met veel geschreeuw en gestommel nieuwe gevangenen binnen gebracht, en altijd de angst: zouden dat de joden zijn? Zien kon je niets, alleen maar horen.

Onze bewakers wisselden nu en dan. Ik kan me herinneren dat er op een gegeven moment een heel jong SS'ertje bij was, een jochie nog zo te horen, maar een heel gemeen ventje met een grote bek die zich kennelijk wáár moest maken bij zijn grote broers. Naar schatting precieze tijd weet ik niet zal het zo ongeveer 11 uur in de avond geweest zijn dat we de handen mochten laten zakken. Eigenlijk iets raars, de eerste uren waren bijna niet uit te houden van vermoeidheid, maar geleidelijk gaat dat over. Er komt misschien een ogenblik dat je over een bepaald punt heen komt en er een gewenning intreedt. Als je dan je handen mag laten zakken, denk je: "Oh ja, die vlerken hangen ook nog ergens in de lucht." Met de handen omlaag is helemaal een raar gevoel. Waarschijnlijk door gestoorde bloedsomloop lijkt het wel of de handen klompen lood zijn geworden, kilo's en kilo's zwaar. De andere dag had ik nog 2 handen nodig om een kopje koffie vast te houden. Tegen die muur was ik zo zachtjes aan ook wel uitgekeken. Het moet wel een enorm stukje saaie muur geweest zijn, want er is mij niets van bijgebleven, hoe het er uitzag of wat de kleur was, iets lichts denk ik. We moesten op de grond zitten en kregen water te drinken. Daarna werden we stuk voor stuk verhoord. Daarvoor moesten we naar een ander vertrek. Daar was de commandant Pattist en nog een stelletje van dat soort. Je had 2 soorten ondervragers: slijmerds en dreigers. De slijmerds raadden ons aan om maar rustig te vertellen wat we gedaan hadden, als we eerlijk alles opbiechtten dan kon het best meevallen met de straf. De dreigers vertelden dat ze korte metten met ons zouden maken, als we niet rap vertelden wat we op ons geweten hadden. En ze vonden dat we heel wat op ons geweten hadden. Wij zelf vonden dat het best mee viel met ons geweten, en dat er niets te vertellen viel. Helaas bleken ze erg goed over ons ingelicht te zijn. Ze wisten dat we joden verborgen hadden, contacten hadden met ondergrondse organisaties, illegale bladen lazen en ook dat er een tijdje terug een paar mensen bij ons weggegaan waren die geen Nederlanders waren (Iwan en Michael).

In één belangrijke beschuldiging vergisten ze zich. Ze dachten ook dat we betrokken waren bij wapendropping en dat we wapens bezaten. We zijn in de oorlog nooit betrokken geweest bij wat voor soort wapentoestand ook. De SS'ers lieten me op een gegeven moment wapens zien die ze bij ons gevonden zouden hebben. Ze logen, wist ik, die konden ze niet bij ons gevonden hebben. De wapens zagen er degelijk en nieuw uit, een soort geweren. Of het Duitse of Engelse wapens waren weet ik niet. Van het misverstand over die wapens hebben we tijdens de verhoren een dankbaar gebruik gemaakt. Ging het over illegale handelingen waar we wel bij betrokken waren, dan moest je toneelspelen en liegen. Dat was een zenuwenwerk! Op de meest onverwachte vraag moest je ook maar het juiste antwoord hebben. Een klein foutje of verspreking kon fataal zijn. Illegale kranten? Ja, die had ik wel eens gelezen. Van wie kregen jullie die? Gevonden op het weiland, hadden de vliegtuigen

er 's nachts uitgestrooid (is een enkele maal wel eens gebeurd). Stommerik, dat bedoel ik niet. In Nederland gedrukte kranten! Nooit van gehoord! We kregen regelmatig Trouw, De Waarheid, de Vlam of hoe die kranten geheten mogen hebben! Joden? Wij joden? Nooit een Jood gezien in ons huis. Trouwens, voor zover je wist hadden er ook nooit joden gewoond in Hollandscheveld. In Hoogeveen wel, maar daar waren ze ook al lang verdwenen. Je keek daarbij een beetje verbaasd: Hoe kon iemand zo'n idiote veronderstelling in z'n hoofd krijgen, joden in ons huis! Seinen aan vliegtuigen, of ik dat wel eens gezien had? Dat veranderde de zaak. Ja, dat wel, zeker had ik dat wel eens gezien! Je zag de gezichten opklaren eindelijk hadden ze beet! Van mijn kant voelde ik me ook heel wat lekkerder nu we op een ongevaarlijk terrein terecht gekomen waren. Op een gegeven moment kregen we een stevig verschil van mening over de richting. Zij zeiden dat de seinen ten westen van ons huis waren en ik hield vol dat het ten noorden van ons huis was. En hoe zagen die seinen er dan uit, vroegen ze ten langen leste. Een soort vuurwerk zei ik, vol met stralen en vonken in de lucht. Toen ontploften ze bijna. Jij stomme hufter, achterlijk stuk boer, dat waren helemaal geen seinen, dat was luchtafweergeschut.

Ik vond het prima dat ze me voor een hufter en stomme boer aanzagen, ik had ze mooi een poosje van een gevaarlijk onderwerp afgehouden en dat was de bedoeling. De verhoren duurden niet lang, je kunt in korte tijd heel wat afvragen en als je er niets mee opschiet, als je alleen maar stomme antwoorden krijgt van achterlijke boeren, gaat de aardigheid voor de ondervragers er gauw af. Later heb ik uit gesprekken met de andere familieleden begrepen dat we allemaal ongeveer dezelfde tactiek toegepast hebben. Het blijft toch een wonder dat we elkaar nergens in tegengesproken hebben, ondanks dat we afzonderlijk verhoord werden. Het kan ook zijn dat hen dingen ontgaan zijn. We hebben geluk gehad dat we door de SS ondervraagd zijn. Frontsoldaten, schreeuwers en doodschietters, maar geen ervaren en geslepen rechercheurs, die onze trucjes waarschijnlijk wel doorgehad zouden hebben. Toen de verhoren afgelopen waren en niets opgebracht hadden en er ook geen berichten van ons huis gekomen waren dat daar iets gevonden was, mochten we naar huis. Een gedeelte ten minste. Mijn 3 broers en Hendrik Nijmeyer moesten blijven omdat ze een oproep om voor de Duitsers te werken geweigerd hadden. Ik had een vrijstelling omdat ik ziek geweest was.

Toen doken ineens moeder en de beide zussen op. We wisten niet dat ze ook in de school waren, maar toen de avond inviel zijn ze daar heengebracht en in een ander vertrek dan wij waren gevangen gezet. Ze waren een paar uur langer dan wij thuis gebleven en konden nog een poosje meemaken hoe de nazi's in ons huis te keer gingen. Ze moesten het huishoudelijk werk gaande

houden en vragen beantwoorden. Op een gegeven moment werd het kritiek. Op Dolle Dinsdag (in sept.) toen vrijwel heel Nederland crazy was en dacht dat de oorlog zo afgelopen was, had Sal van Son al vast zijn koffer gepakt om naar huis te gaan. Het ging niet door met die bevrijding, en die koffer met kleren is gewoon blijven staan tot de SS'ers hem vonden. Zie je wel, daar hadden ze al kleren van de joden. Of moeder daar maar een antwoord op wilde geven. Dat wilde moeder wel. Die koffer was van onze Henk, die was een poosje naar Nederhorst den Berg geweest. Had die jongen nog nooit z'n kleren uitgepakt? Ze had het wel duizend keer gezegd dat hij z'n kleren moest ophangen. Of de heren maar met hun handen van z'n spullen af wilden blijven! Tussen de bedrijven door wisten ze ook nog een voorraad distributiebonnen (illegaal gekregen voor de joden) weg te moffelen die ze tijdens hun gevangenschap in de school waar de SS'ers bij waren in de brandende kachel wisten te gooien. Toen ze weg moesten naar de school moesten ze eerst nog zorgen dat de lampen brandden. We hadden carbidlampen als noodverlichting, redelijk goede verlichting. Het aansteken van die lampen kostte enig inzicht, er moest een bepaalde verhouding zijn tussen water en carbid, wilden ze goed blijven branden. De vrouwen hebben dat die avond zéér vakkundig opgelost. Vóór ze aan de grote weg waren, was de carbid al verzopen en waren de lampen uitgegaan. De SS'ers slaagden er niet in de lampen weer brandende te krijgen en hebben ze toen maar in elkaar getrapt. Jammer, dat ze nog een voorraadjie kaarsen gevonden hebben, maar die gaven toch veel minder licht dan de carbidlampen.

Maar nu was het dan zo ver. Een soldaat kreeg opdracht ons naar huis te brengen. Op een kar met een paard er voor. Het was midden in de nacht, zo tegen éenen denk ik. Het was een vriendelijke, behulpzame soldaat. Vóór bij het fietspad, bedankten we hem en zeiden dat we dat eindje naar huis nu zelf wel konden lopen. Kan niet, zei de soldaat, want jullie komen er niet door, er zijn nog 35 man van ons in jullie huis. Dicht bij huis begon hij opeens harder tegen ons te praten, zeker om te laten horen dat we er aankwamen. Plotseling een stem vlak vóór ons. "Heinrich" "Himmler", zei onze soldaat. Hun opperste baas hadden ze dus als wachtwoord. Buiten waren soldaten, maar binnen was het helemaal stampvol. Overal stonden en zaten SS'ers. Bij schemerig en spookachtig kaarslicht. En een rotzooi! Net of er een windhoos binnen in ons huis te keer gegaan was. De volgende morgen bij daglicht zouden we pas echt zien hoe groot de chaos was. De soldaat had een brief bij zich voor de commandant, een officier die geen woord Hollands kon verstaan, als hij iets vroeg was er een soldaat bij die vertaalde wat we zeiden. In de brief zal wel de opdracht gestaan hebben dat ze het huis moesten ontruimen. Iets waar ze overigens niet de minste haast mee maakten. Sommige SS'ers waren vriendelijk, anderen stug en dreigend. Een vriendelijke SS'er bood me een sjekje aan. Hij hield me z'n blikken doosje

voor en gaf me een vloeitje. Met mijn zware handen draaide ik me een sigaret en tegelijkertijd schoof ik z'n halve doosje shag in mijn handpalm. Stank voor dank, noemen ze zo iets. Als de SS'ers tegen ons schreeuwden, noemden ze ons altijd partizanen. Uit afgeluisterde gesprekken bleek, dat ze nog maar kort geleden uit Rusland terug gekomen waren en daar met partizanen te maken gehad hadden. Ze schoten daar, vertelden ze, verdachte huizen in brand, en schoten dan de uit de brand vluchtende burgers neer.

De SS'ers begonnen eindelijk toch aanstalten te maken om te vertrekken. Ik kreeg de indruk dat de leiding het niet erg prettig vond weg te moeten, zonder enig resultaat geboekt te hebben. Eerst dreigden ze ons nog dat we ons in 't vervolg koest moesten houden en niet weer gekke dingen moesten uithalen. Wij verontwaardigd: Wat hebben we dan uitgehaald? Toen vertrokken ze. We waren opgelucht en in een zeer opgewekte stemming dat alles zo goed afgelopen was. Wel jammer dat een gedeelte van 't gezin nog vast zat, maar we hadden goede hoop, dat de straf voor het niet voor de Duitsers willen werken niet al te zwaar zou zijn. Voor de tegenwoordige strafmaat overigens nog zwaar, want in maart kwamen ze pas weer terug. We konden de mensen achter de kast ook gerust stellen en meer lucht geven. Ze zagen er bleek en zeer uitgeput uit. Daarna zijn we zo goed en kwaad dat ging, met al die troep om ons heen, gaan slapen. Die ramp hadden we overleefd. Dachten we. De volgende morgen, de 23ste november, werd ik met een kater wakker. De opgewektheid van de vorige avond dat alles zo goed afgelopen was, was helemaal verdwenen. Het werd er niet beter op, toen je bij daglicht kon zien hoe er huisgehouden was in ons huis. Ongelofelijk wat een troep en vernielingen. Ruiten ingeslagen, gaten in 't dak, geschoten of geslagen, en onze spullen lagen overal verspreid, binnen en buiten. Dingen van waarde of die hen van pas kwamen, waren gestolen. Voorwerpen van de zolder kon je achter in de koestal vinden, scheermesjes vond ik buiten aan de waterkant en dekens bij gegraven schuttersputjes. Een linnenkast hadden ze gewoon met de deuren open voorover gegooid, spaarde hun het uitpakken. Overal lag alles verspreid en hadden ze met hun modderlaarzen doorheen gebaggerd. M'n passerdoos vond ik ergens terug met de rugzijde opengesneden, ze wisten niet dat je 't ook gewoon open kon maken door aan de voorzijde een pen uit te trekken. We maakten zelf onze boter. Daarvoor moest de melk eerst rijpen in een Keulse pot. In dat stadium zat er een vieze smaak aan. Een soldaat die een goede beurt dacht te maken bij een meerdere, kwam met de Keulse pot aanlopen. Lekkere room voor z'n baas. Die lekkerheid viel nogal tegen, vond die meerdere, en dus werd dié pot ook maar leeggegoten over de spulletjes op de grond. Toen ik op een gegeven moment langs de buitenkant van de schuilplaats kwam, schrok ik, want ze hadden daar zoveel hooi weggehaald dat ik de wanden (stropakken) van de schuilplaats kon zien. Ik heb het maar gauw weer opgevuld.

Tussen klonten boter op een kast ontdekte ik tot mijn schrik een paar handgranaten. Nou zul je 't hebben, dacht ik, als ze nog eens terugkomen, kunnen ze echt zeggen dat ze wapens gevonden hebben. Vanuit hun schuilplaats hoorden de onderduikers op een gegeven moment een SS'er tegen iemand zeggen: Nou, nou, die familie vindt hier ook wel een troep als ze terugkomen! Maak je maar niet ongerust over die familie, was het antwoord, die komen niet meer terug. Nogal een geruststellende gedachte, als je zoiets hoort. De handgranaten zaten ons niet lekker, en dus ben ik maar op de fiets naar de school gegaan, waar ik nors en vijandig ontvangen werd. Ik vertelde hen van die handgranaten. Komen wij vandaag nog wel halen, zeiden zij. Later in de morgen was ik buiten, vóór ons huis ergens mee bezig, wat weet ik niet meer. Piet Uiterwijk Winkel was op z'n land bezig dat grensde aan het onze. Hij keek een paar keer naar me, en ik begreep dat hij me iets wilde vertellen. Ik ging terloops iets dichterbij hem toe. Beiden wisten we dat de mogelijkheid bestond, dat we vanuit de verte in de gaten werden gehouden. Binnen gehoorsafstand zei hij iets. Hij zei: "Je moet oppassen, ze komen terug!" Ik had wel eens plezieriger berichten in mijn leven gehoord. Jaren later heb ik gehoord dat 's morgens iemand aan Benjamins vóór aan de weg verteld had dat de SS terug zou komen om de joden op te halen. Benjamins had aan onze buurman Piet Uiterwijk Winkel gevraagd dit aan ons door te geven. Als dit waar is, dan had de vijand dus ook z'n lekken. Overigens konden de joden toch niet vluchten op klaarlichte dag in zo'n vlak landschap. En dan nog: waarheen?

In de middag kwamen 2 SS'ers de handgranaten halen. Ze waren nerveus en vijandig. Met z'n tweeën liepen ze ook nog het hele huis door te snuffelen. Zouden zij even een goede beurt maken als zij vonden waar gisteren een heel legertje naar gezocht had. Die eer was hen niet gegund, ze vonden niets. Daarna gingen ze naar de overkant van de wijk, naar een kippenhok dat toen dienst deed als varkenshok. In dat hok schoten ze een paar keer. Daar gaan onze varkens, dachten we, maar dat was niet het geval. Intimidatie waarschijnlijk. Over het verdere verloop van de dag weet ik weinig meer. Wel dat ik hoe langer hoe meer een beklemmend gevoel kreeg, iets dreigends, of er een groot onheil op komst was. We gingen vroeg naar bed. Het onheil kondigde zich midden in de nacht 12 uur aan door een bombardement op de buitendeur. Vader deed de deur open. Een enorm gebrul "Juden, wo sind die juden". Ze kwamen de 3 joden halen die bij ons waren, we hoefden geen smoesjes te maken, de familie in de school had hen alles al verteld. Zondag waren ze hier nog. Van het doorslaan van mijn broers logen ze, wist ik. Wanneer die doorgeslagen hadden, hadden ze ook wel verteld wáár ze waren. "Zondag waren ze hier nog" zou even later ons hachie redden, maar dat wist ik toen nog niet. Mijn jongste zus in de achterkamer had ze horen komen. Ze

had overal voetstappen gehoord. Ons huis werd weer omsingeld. Eénmaal binnen, verspreidden ze zich direct door het huis en gingen weer fanatiek zoeken. In de achterkamer moest mijn zus op bed blijven liggen. Een SS'er hield haar met een geweer onder schot. De schuilplaats had weer een enorme aantrekkingskracht voor de SS'ers. Direct weer in het hooi plukken en aan de kast zitten te sjoeren. Ze vonden, evenals de vorige dag, niets. Met hun gezeur over alles en nog wat aan ons hoofd bereikten ze ook niets. Die grote hoeveelheid kleren die we hadden klopte ook niet. Daar waren veel kleren van joden bij. Daar hadden ze wel gelijk in. Hoe ziet je jas er uit, vroegen ze. Welke jas? Zei ik. Ik heb wel 3 jassen. Als mijn vader en broer ook allemaal 3 jassen hebben, komen ze nog kleren tekort, dacht ik. Daar kwamen ze al aan met een jas. Passen die jas! Hij paste precies. Had ik even geluk. Het kon niet goed blijven gaan.

Het geduld raakte op bij de nazi's, en plotseling nam alles een dramatische wending. Vader, mijn oudste zus Dina en ik, werden naast elkaar gezet. Moeder werd er buiten gehouden. Jullie hebben nog 3 minuten om te bekennen, zo niet, dan executeren we jullie, zei de commandant. Niemand zei iets, het werd doodstil. Plotseling een heldere stem naast me van Dina. "Zondag hè, zondag waren hier nog 3 joden. Dat waren helemaal geen joden, dat waren 3 etenhalers." Een plotselinge algemene verbazing. Drie etenhalers? Wie dan wel? Engel en Harry Dijkhuizen en hun buurjongen uit IJmuiden. Het ongelooflijke gebeurde. Ze lieten hun wapens zakken. De commandant riep zijn manschappen bij elkaar en ze vertrokken. Het is een van de meest verbazingwekkende dingen geweest die ik ooit in m'n leven meegemaakt heb. Zo wonderlijk, dat we het zelf niet geloofden. Dit kon niet waar zijn, dit was een list. Terwijl de meesten zich teruggetrokken hadden, had een klein groepje zich verstopt in het achterhuis in het hooi. Daar traptten we niet in! Echtpaar Zwartz en Sal van Son bleven die nacht dus maar in hun hol, en geen lawaai maken. De volgende morgen was er nog niets gebeurd. Zouden ze toch weg zijn? We hebben het hele huis doorzocht en het hooi grondig doorgespit, met hooi en mestvorken. Daarvan is mij één ding heel duidelijk bijgebleven: de stemming van mijn moeder. Mijn moeder was een vrouw met een geduldig en zacht karakter, die zich niet gauw kwaad maakte, maar nu, na 2 dagen van terreur en getreiter en 3 zonen gevangen, was ze in alle staten. Als ik zo'n kerel vind, gaat hij eraan, zei ze. Ik denk ook, dat dat dan gebeurd zou zijn. Gelukkig was er niets. Ze waren vertrokken en zijn nooit meer teruggekomen.

Als met het vertrek van de nazi's uit ons huis ook de oorlog afgelopen was geweest, was ik nu klaar met m'n verhaal, maar helaas moesten we nog 5 maanden geduld hebben. Dat zijn niet de gemakkelijkste maanden geweest. Om te beginnen waren er 3 familieleden zoek. En dan waren er de nazi's nog

met hun gegevens over ons. Er hoefde niet d t te gebeuren, of ze kwamen weer terug. De beide zussen zijn op zoek gegaan naar hun 3 broers. Eerst vingen ze overal bot, maar na een poosje kwamen ze er toch achter waar ze waren. Hun cel in het politiebureau in Hoogeveen hadden ze verwisseld voor de gevangenis in Assen. Op 2 december waren ze overgebracht. Ook in Assen waren ze de gevangenen van de Sicherheits Dienst. Omdat er geen enkel bewijs gevonden was dat ze betrokken waren bij wapendropping of het helpen aan onderduikers, maar de SD toch ook niet helemaal overtuigd was van hun onschuld, bleven ze daar voorlopig in de gevangenis. Als lichte gevallen mochten ze vaak uit hun cel om hulpdiensten te verrichten in de keuken en helpen met eten rondbrengen. Van de gevangenis werden ze 16 december overgebracht naar Port Natal. Dit was een paviljoen van een psychiatrische inrichting in Assen, dat tijdelijk dienst deed als strafkamp voor mensen die geweigerd hadden voor de Organisation Todt te werken. 5 Maart 1945 kwamen ze weer thuis.

Hoe is het thuis verder gegaan na die 23ste november? Geleidelijk aan bij stukjes en beetjes kwamen de verhalen los en kwamen we door allerlei opmerkingen en flarden van gesprekken te weten hoe dicht we bij een ramp geweest waren. Hoe we eigenlijk een paar dagen op de rand van de afgrond gebalanceerd hebben. Van het echtpaar Zwartz en Sal van Son hoorden we van hun ervaringen in de schuilplaats. Hoe ze keer op keer bijna gevonden waren. Op een gegeven moment hadden de nazi's onder uit de kast een la getrokken en een punt van de deken te pakken gekregen waar de joden op lagen. Ze begonnen er verwoed aan te sjoeren maar kregen er geen beweging in. Op een gegeven moment zei een SS'er: "Er zitten hier mensen achter de kast", maar dat werd dan meteen weer overschreeuwd door een ander. Iedere keer wanneer het leek dat het afgelopen was, kwam er weer iets tussen." Verder herinnerde Willem zich over de SS'ers: "De SS'ers vormden een volkomen idiote bende, die het waandenkbeeld had dat ze in de nacht een tegenaanval kregen van de partizanen. Het was een grote warboel in en rond ons huis. Waarschijnlijk om de partizanen af te schrikken bleven ze de hele avond schieten, Joost mag weten waarheen en waarop. Rond ons huis maakten ze schuttersputjes en borstweringen waar ze allerlei soort dingen uit ons huis voor gebruikten, en dekens om zich warm te houden. Ze liepen zichzelf voor de voeten van de haast en zenuwen." Tot zover Willem Vlietstra.

NEL VAN DOORM ONTKOMT ...

Met alle informatie op zak uit de verhoren van de Wiegmans, had de SS juffrouw Van Doorm zo op kunnen pakken. Toch is dat niet gebeurd.

Blijkbaar hadden de SS'ers een zwak voor de onderwijzeres, die ze vanuit de pastorie enkele weken aan het werk zagen. Waarschijnlijk was het Dirk Hoogendam die toen contact zocht met juffrouw Van Doorm. Dirk was een charmeur, die iets had wat vrouwen aantrok, en zelf ook een zwak had voor vrouwen. Juffrouw Van Doorm gaf er - toen ze vertelde wat er gebeurd was - blijk van dat er een knappe man naar haar toe was gekomen. Iemand die iets had, wat indruk op haar maakte. Juffrouw Van Doorm hierover:

"Het was een dag of enkele dagen na de arrestatie van meester Wiegman. Een hele mooie Duitse officier kwam onder de les bij mij binnen. Ik dacht: "Nou hebben we de poppen aan het dansen". Ik was bezig met collectes. De kinderen mochten wat zendingsgeld meebrengen. Ik gaf toen les in het lokaaltje onder de toren. De officier kwam naast mij zitten, op een bank. Hij vroeg mij hoe allerlei dingen in elkaar staken. Ik zei dat ik echt nergens wat van af wist. Hij vroeg naar onderduikers, over de Wiegmannen, en meer van dat. Ik heb mij totaal van de domme gehouden. Ik verzon allerlei dingen, in een waas van waarheid, zodat ze leken te kloppen. Hij heeft mij een hand gegeven toen hij wegging. Ik dacht: "Nou, man, is dit nu een waarschuwing? Wat is er eigenlijk?" Op die dag kwamen ze 's avonds. Mijn verloofde was toen ondergedoken. Hij werkte op het gemeentehuis van Dedemsvaart. Hij dook onder met het hele bevolkingsregister. Dat zat bij de jonge meester Zijlstra (Henk) onder de vloer. Daar werd door hem, door Zijlstra en door anderen leuk gebruik van gemaakt, bij het vervaardigen van arbeidsbewijzen en persoonsbewijzen. Mijn verloofde zat zelf ondergedoken bij Jaap Damming, ook aan Het Hoekje. Daar kwam ik dus nogal eens.

Op een avond dacht ik: "Het kan nog net voor acht uur (spertijd). Je kon altijd binnendoor naar Damming, over een plaatsje. Petstra had een werkplaatsje met twee glazen deuren tegenover elkaar. Aan de overkant, bij Raak, stond iemand aan de deur te praten met een Duitse soldaat, dat zag ik. Ik hoorde zeggen: "Nee, dan moet u aan de voorkant zijn, die woont niet hier!" Ik dacht: "en nou wegwezen." Ik ben nooit meer bij Petstra teruggeweest. Ik ging in huis bij Jaap Damming. Op diezelfde avond, heeft juffrouw Petstra mij later verteld, kwam de SS twaalf keer vanuit de onderwal bij haar binnenstormen. Ze hebben alles van mij meegenomen. Ik dacht: "Jongens, jongens!" Ik had zelf ook allerlei onderduikpapieren, achter de gebinten, hoog achter het schuine gedeelte van mijn kamer. Ik was bang dat die gevonden zouden worden. Later, jaren later, heb ik nog eens aan Jaap Damming gevraagd: "Hoe is dat toch gegaan?" Juffrouw Petstra wist niet waar die spullen waren. Jaap Damming zei: "Die heb ik er uit gehaald." Dat ik mijn leven aan Jaap Damming te danken heb wou later niemand accepteren.

Via Damming ben ik bij juffrouw Dijkema terecht gekomen. Ze was onderwijzeres van de school in Moscou. Ze woonde bij de molen aan Het Hoekje. Daar heb ik de nacht doorgebracht. Juffrouw Dijkema sliep in een bedstede. Ik sliep achterin de bedstede, onder een matras. Als ze kwamen konden ze mij niet vinden. In zo'n situatie zijn er angsten over je, en dan zijn er stukken uit je geheugen die niet door jezelf aan te vullen zijn. Hoe ben ik daar toen de volgende morgen uitgekomen? Heel Hollandscheveld zat onder de SS en de Landwacht! Ik vroeg het later Jaap Damming. Die zei: "Wij hebben die mensen omgekocht." Er zaten ook gewone Duitse militairen bij. Die wilden alleen maar weer naar huis. Die lieten zich omkopen. Ze stonden er en draaiden zich om. Ik dacht: "Hoe kan dit nou?" Ik kon toen weglopen. Je krijgt zo'n opeenhoping van emoties achter elkaar, dat je de dingen niet exact meer op een rijtje zet. Je weet dat ze gebeurd zijn, maar precies kun je het niet zeggen. Er is voor mij een enorm hiaat in mijn geheugen. Ik liep, dat weet ik nog, langs de dijk naar Hoogeveen. Daar had ik een ervaring je weet dat je niet alleen loopt Ik liep wel alleen, maar ik liep er tóch niet alleen..... Een Godservaring. Later beleef je de dingen weer, en dan denk je: "Dank je wel, Lieve Heer, dat je daar was..." Daarna was er weer een stuk waar ik niets van weet, waarna weer een stuk kwam dat ik met mijn verloofde naar zijn ouders ging, de familie Leenhouts, hoofd van een school in Hoogenraven, tussen Ommen en Hardenberg. Later ben ik doorgegaan naar kennissen van hen achterin Junne. Weer later zat ik ondergedoken in het Beerserveld, bij meester Wagenaar, het hoofd van de school daar." Tot zover juffrouw Nel van Doorm. Jaap Damming herinnerde zich die moeilijke dagen uit november 1944 maar al te goed. Hij vertelde erover, nadat hem gevraagd werd naar zijn herinneringen aan onderduikers:

"Als het 5 mei is, staat bij mij een man op de stoep, met een heel groot boeket. Ik denk wel eens, wie zou nog zulke grote boeketten krijgen? Ik ben geen held, nooit geweest, maar het kwam op mijn weg. Hij kwam, hij zat in doodsnood en hij was nog nat van het zweet van angst.... Hij had een koffer vol persoonsbewijzen en stempels bij zich. Dat heeft hij mij allemaal laten zien. Hij zei wel tegen mij: "Het is gevaarlijk", maar ik zei tegen hem: "Ik heb één keer gezegd dat je hier kon zijn, en je kunt hier blijven zo lang als je wilt." Hij zei op een avond: "Er ligt een boot. Zou je mij niet met die boot naar de overkant (van Het Hoekje) kunnen zetten? Dan ga ik naar een bosje. Als jij mij dan aan zou willen melden bij bakker Faber (te Hoogeveen)?" Die zat in de ondergrondse. Ik zei dat het op zich natuurlijk wel goed was, maar het was een stille nacht, en er stond een wacht op de brug bij Jans Metselaar. Het risico was te groot, zowel voor hem als voor mij. We moesten het niet doen. Hij wou weer naar Avereest. Ik had drie huizen verderop een timmerwerkplaats, waarin een stuk als schapenhok afgetimmerd was. Daar heb ik hem en zijn verloofde veilig ondergebracht, in het stro. Niemand kon

bij hen komen, omdat de deur van binnenuit afgesloten kon worden. De andere morgen ging ik naar juffrouw Dijkema. Ik vertelde dat achter in het schaphok kennissen van hen zaten. Hij is daarna weggebracht door een dienstmeisje, dat daar in betrekking was. 's Avonds in de schemering heeft ze hem via de Doorsnijding en de Krakeelse Dijk naar Hoogeveen gebracht."

DE INVAL BIJ JAN LEIJSSENAAR

Jan Kats is kort na de verhoren van eind september ondergedoken. Een week of zes, zo zou hij later vertellen, wist hij zo aan de SD te ontkomen. Arnold Douwes werd 19 oktober 1944 opgepakt, waardoor er een eind kwam aan zijn oorlogsdagboek. Eind november werd Jan alsnog gearresteerd op bevel van Van Oort. Dit omdat in zijn woning Oranje BS-armbanden waren gevonden. Jan en Arnold werden in Assen door de SD met elkaar geconfronteerd. Er werd gevraagd of ze elkaar ook kenden. "Nee", zei Jan. "Ja", zei Arnold. Arnold vertelde, dat Jan wel eens een fiets van hem had gerepareerd. Logisch dat Jan dat niet meer wist, want hij kreeg zoveel mensen bij hem in de zaak. De SD pikte deze uitleg. Weer trachtte Jan de SD een rad voor ogen te draaien. Dit keer waren de verhoren heel wat onvriendelijker dan hij gewend was. Arnold kon zich herinneren dat Jans gezicht eruit zag als een vertrapte, rotte tomaat, zo verschrikkelijk was hij geslagen. Dat Jan veel voor zich wist te houden, bleek uit de straf die men hem toedacht. Hij werd met 60 anderen op transport gesteld naar een kamp in Duitsland. Onderweg was Jan één van de vijf gevangenen die eruit wisten te springen. Hij brak daarbij zijn schouder en een sleutelbeen. Zijn inmiddels ook weer opgepakte vrouw werd in februari vrijgelaten. Jan bleef ondergedoken en wel op vrije voeten. De 6de april zag hij voor het eerst de Canadese troepen. Een week later werd hij weer herenigd met zijn vrouw en kinderen, in een inmiddels bevrijd Hollandscheveld. Tijdens de verhoren had Jan informatie doorgegeven over Jan Leijssenaar, van de SDAP, zo werd Jan Leijssenaar verteld. Hij had de voorwaarde gesteld dat ze Jan Leijssenaar niet dood zouden schieten. De wrede verhoormethoden van de SD braken het sterkste lichaam en de sterkste geest. Wie verwacht dat iemand daaronder blijft zwijgen, verwacht het onmogelijke. De kunst was om zoveel te vertellen, dat de SD tevreden was, en zoveel te verzwijgen, dat het belangrijkste achtergehouden werd. Hoe dan ook, als daarbij je naam genoemd werd, zat je diep in de problemen.

Jan Leijssenaar (geb. 1894) woonde op de Jan de Graafswijk, even ten zuiden van Het Hoekje. Zijn boerderijtje stond wat achteraf, waardoor hij door onderduikers onopvallend benaderd kon worden en waardoor men eventueel snel weg kon komen als soldaten de wijk opkwamen. Jan was hard met de

oorlog geconfronteerd, toen in 1943 drie van zijn vier inwonende zonen (Klaas, Henk en Freek) onder moesten duiken, om aan uitzending naar Duitsland te ontkomen. Zijn jongste zoon Jan kon nog veilig thuis blijven wonen. De gebroeders Leijssenaar verbleven meestal in de omgeving van Slagharen, Schuinesloot en De Krim. In laatstgenoemde plaats waren ze in huis bij Jan van de Berg. Als ze thuis waren, hadden ze nogal eens kennissen bij zich. Zo nu en dan sprong er een onbekende met een geladen revolver bij jonge Jan in de bedstee, om vroeg in de ochtend weer te vertrekken. Bij de Krakeelse Dijk waren in de meidagen van 1940 geweren achtergebleven. Deze waren weggegooid door wegtrekkende Nederlandse soldaten. Minstens twee daarvan waren netjes in het vet gezet en weggestopt in Jans schuur. Verder waren er revolvers in huis, inclusief munitie, afkomstig van droppingen. Al met al zat Jan Leijssenaar in de verste verte niet te wachten op bezoek van de SS.

Jan Leijssenaar had al een tip gekregen. Er stond wat te gebeuren, maar wat, dat wist hij niet. Op een maandagmiddag, rond 13.00 uur, onder een uitzending van Radio Oranje, kwam Robbertsen met een groep Landstormers de wijk op. Henk en Klaas waren er niet, op dat moment. Bij het zien van de soldaten was het huis in rep en roer. Jan en zijn zoon Freek vluchtten door de weilanden naar de bossen. Freek zocht zijn oude adressen op. Jan sliep die nacht bij Albert Metselaar, van Hilligje Giethoorn, op de Schutswijk. De achterblijvers, jonge Jan (geb. 1929) en zijn moeder, Klaasje Fieten, verstopten in paniek alles wat belastend zou kunnen zijn. De revolvers werden tussen de turf gelegd, munitie ging onder wat hooi, en distributiebonnen waarvan de herkomst "onduidelijk" was, gingen in de theeketel. De radio verdween onder de vloer. De Landstormers omsingelden het huis en drongen naar binnen. In de slaapkamer ontdekten ze een luikje in de vloer. Daaronder vonden ze de radio en het vlees van een stiertje, dat een paar weken daarvoor was geslacht. Deze vondst en het gegeven dat de heer des huizes en zijn zoons hadden weten te ontkomen maakt hen zo kwaad, dat ze in het wilde weg op de woning begonnen te schieten. De kogels ratelden onder de pannen. Verderop werd Jan Wimmenhove door een verdwaalde kogel in zijn knie getroffen. Jonge Jan kreeg het benauwd en probeerde weg te komen. Met zijn hond aan de hand zette hij het op een lopen. Een van de Landstormers, een zekere Gerritsen, had hem tegen kunnen houden. Jonge Jan liep maar een meter of drie, vier bij hem langs. Gerritsen leunde achteloos met een voet op een paaltje, de elleboog op de knie. Hij liet jonge Jan ontkomen. Robbertsen op zijn beurt, trachtte de vluchtende jongen met een schot tot stilstand te brengen, desnoods door hem van het leven te beroven. Hij kreeg de kans niet. Klaasje Fieten sprong steeds bewust voor de loop. Zo wist deze moedige vrouw met gevaar voor eigen leven te bewerkstelligen dat haar kind kon ontkomen. Jonge Jan maakte de

sprong van zijn leven, door met zijn hond aan de hand over een wijk te springen, vloog nog een keer over prikkeldraad en weg was hij.

Robbertsen werd een ander mens onder deze situatie. Daarvoor had hij nog horloges en alles wat glom in zijn zak gestoken. Daarna was hij aangedaan door het gebeuren. Op een gegeven moment zat hij in de woning te huilen. Klaasje Fieten, de echtgenote van Jan Leijssenaar, werd meegenomen. Ze werd netjes behandeld en niet lang daarna weer vrijgelaten. De woning bleef nog de hele week bezet door de Landstorm. Blijkbaar hadden ze nog een stille hoop dat er zich verdachte personen bij het pand zouden melden. De soldaten zetten thee, zonder de bonnen in de ketel te vinden. Ze stookten het vuur op met de in de woning aanwezige turven. Als ze één rij turven meer hadden gepakt, hadden ze de revolvers gevonden. Vrijdags werd de woning weer vrijgegeven. De hele voedselvoorraad was inmiddels weggeroofd. Vader Jan Leijssenaar werd enige tijd daarna alsnog opgepakt. Robbertsen arresteerde hem te Nieuwe Krim. Behalve het bezit van een radio kon men hem niets maken. Door Fl. 2.000,= boete te betalen, zou hij van verdere vervolging gevrijwaard zijn. Aldus gebeurde. Tijdens de verhoren dreigde een SS'er Jan dood te schieten. Daarop pakte ook Robbertsen zijn revolver. Als die SS'er Jan dood zou schieten, zou Robbertsen hém doodschieten. Hij herinnerde aan de afspraak die gemaakt was met Jan Kats. Zo kreeg Jan Leijssenaar te horen wie zijn naam doorgegeven had. Of probeerde de psychopaat Karel Robbertsen zo op een geslepen manier tweedracht onder de medewerkers van het verzet te zaaien? Als dat zo is, en als Jan Kats níét over Jan Leijssenaar gesproken heeft, dan is hem dat goed gelukt. Velen bleven Jan Kats wantrouwen. Velen, behalve Arnold Douwes. Deze bleef hem door dik en dun tot zijn dood toe verdedigen.

DE LANDWACHT IN ACTIE BIJ HENDRIK KIKKERT

De 14de december 1944 brachten enkele landwachters een bezoek aan de woning van Hendrik Kikkert en Grietje Kikkert-Pol aan het Oostopgaande (Oostopgaande no. 102). Het waren provinciaal leider Van de Kerkhof en drie Landwachters uit de buurt. Dörk, Albert de broer en tweede groepsleider en Dikke Eibert. Hendrik Kikkert had geen rogge geleverd. Er was teveel achterover gedrukt om onderduikers te kunnen voeden. "Dat was onze fout", zei Grietje later. "We hadden zo af en toe wat moeten brengen". Blijkbaar kwam die laatste gedachte nog niet bij de Landwachters op. Als de vermoedens over onderduikers bestaan hadden, had de SS uit de openbare lagere school het werk geklaard. Grietje was op dat moment naar Hoogeveen om weer te praten over de aanleg van elektriciteit. Hendrik was even naar buurman Hendrik G. gelopen. Daar zag hij dat de Landwachters bij zijn huis

van de fiets stapten. Op dat moment waren als onderduikers in huis: Trienco de Wal, Bob, tante Annie en pleegzootje Arie (Mozes Blitz). Hendrik liep snel weer naar huis. Waar zijn rogge bleef, werd er gevraagd. Ja, ja, dat was helemaal fout geweest, dat die nog niet geleverd was, zei Hendrik. De Landwachters vertrokken weer. Trienco had voor de komst van de Landwachters nog wel kans gezien om Arie in de ruimte in de turfstapel te duwen, hij had tante Annie en de jonge Bob in de schuilkelder onder de vloer weggewerkt en kroop zelf op het hooi. Voordat hij daar opzat, hadden de Landwachters de deur al geopend. Ze hadden hem gezien, maar daar niets van gezegd. Na hun vertrek kreeg Dörk een helder ogenblik: "Maar Kikkert kan nooit zo'n grote zoon hebben!" Ze kwamen terug. "Weg, weg!" riep Hendrik Kikkert tegen zijn onderduikers, die dachten dat de kust veilig was, en weer tevoorschijn kwamen. Met dat de Landwachters voor de tweede keer aan de deur kwamen, kwam ook Grietje terug van het bezoek aan Hoogeveen. Ze fietste rustig op huis aan.

"Je moet hen opzoeken!" zei Van de Kerkhof. Hendrik zei dat hij niet wist waar hij was. De Landwachters ontdekten dat een achterdeur los stond en dat het varken buiten liep. Dit werd door Hendrik aangegrepen om te verklaren dat hij waarschijnlijk het bos in gevlucht was, wat niet klopte. Hendrik wilde eerst zijn juist binnenkomende vrouw spreken. Dat mocht niet. Van de Kerkhof zou haar wel opvangen. Toch kreeg Hendrik de kans Grietje toe te fluisteren dat ze Trienco gezien hadden, en anders niemand, voor hij naar buiten gevoerd werd. Grietje wist op dit moment nog van niets. Ze liep haar woning binnen met de angstige gedachte dat de onderduikers in de woonkamer zouden zitten. Dat er gelukkig niemand zat, was voor haar voldoende om de situatie door te krijgen. Iedereen zat veilig in de schuilplaats. Grietje moest overal kijken. Ze trok de deur van de klerkast los en werd door Van de Kerkhof afgeblaft: "Daar heb ik al gekeken!" Hij traptte tegen de beddedeurtjes. Het waren halve deurtjes. Eronder was steen, omdat daar de kelder onder zat. "Als je nu niet zo hard trapt," zei Grietje, "dan lopen we even rond en kijken in de kelder." De kelder was leeg, zoals bleek. Ze keken bij het hooivak. Grietje zorgde ervoor uit de buurt te blijven van het gedeelte waar ze Trienco vermoedde. Er lag nog kleding van ds. Hoogkamp in de woning. Grietje rolde het snel op en trachtte het weg te moffelen. "Waar wil je naar toe?" vroeg Van de Kerkhof. "O, niks, ik wil even naar de koeien", was het antwoord. Grietje stopte het vlug weg, onder het hooi. Van de Kerkhof liep met haar mee. Hij kon niet veel zien in het achterhuis. Het was er vrij donker. Hij zei: "Dus, er is niks?" "Nee." Hendrik en landwachter Albert kwamen weer binnen. Ook hun zoeken was vruchteloos gebleken. Voor ze vertrokken stelde Van de Kerkhof een ultimatum. Ze zouden die middag om 15.00 uur terugkomen. Dan moest de man die ze gezien hadden er zijn, anders namen ze Hendrik mee. Trienco,

tante Annie, Bob en Arie kwamen één voor één uit hun schuilplaatsen te voorschijn. Trienco bracht tante Annie en Bob beiden Joods naar Visser te Nieuwlande. De driejarige Arie, die door zo lang stil en alleen in de turfhoop te blijven voor zijn leeftijd heel wat gepresteerd had, werd door Grietje naar buurman Hendrik G. gebracht.

We volgen Hendrik en Landwachter Albert, terwijl ze op zoek gingen naar de schuilkamer in het bos. Het bos stond ten zuiden van Hendriks boerderij, net achter Hendrik G. Albert had zijn dubbelloops jachtgeweer bij zich. Daarmee zat hij keer op keer vast in de takken. Hendrik kreeg er onderweg nog min of meer plezier in ook. "Je kunt wel een ander paadje langslopen, want hier kom je nóóit langs", was Alberts reactie. Hendrik had andere gedachten. Als het nu eens misging thuis? Wat dan? Hij nam zich voor, de Landwachter dan te grijpen, zo gauw hij er de kans toe zag. Als ze de joden gevonden hadden, was het helemaal uit de hand gelopen. Uiteindelijk was Albert het zoeken moe. Ze liepen weer naar het boerderijtje. Na het vertrek van de Landwachters en de onderduikers was Hendrik van plan thuis te blijven. Zijn vrouw was het daar absoluut niet mee eens: "Dat had je gedroomd! Ze nemen jou mee als straks die jongen er niet is!" Ze trok hem met zich mee, naar zijn zwager, Jan Everts, die samen met zijn zuster Geesje Kikkert meer naar het westen aan het Oostopgaande woonde. Hun ouders waren Arend Kikkert en Roelofje Oelen, waar Arie uit Aarlanderveen wel in huis kwam en in het kippenhok sliep. Om 16.00 uur stonden de Landwachters weer met zijn vieren voor Grietje's deur. "Waar is hij?" "Weet ik niet", zei Grietje. "En hij heeft beloofd dat hij blijven zou!" "Dat deed jij zeker ook, als ze zeiden dat ze je meenamen!" Van de Kerkhof werd razend. Hij vloekte als een wilde. Hij zei: "Nu moeten we naar de SS en zullen daar wel horen wat er met jou gebeurt!" Het was niet anders. "Je zult er wel uit moeten!" "En die koeien dan?" was Grietje's reactie. Tja, dat wisten ze ook niet.

Van de Kerkhof en Eibert bleven bij Grietje, terwijl Albert en Dörk naar Hollandscheveld gingen om bij de SS te informeren wat ze met Grietje moesten doen. Ds. Hoogkamp kwam toevallig langs, met een koffer achterop. Hij kwam voor melk, had de flessen ervoor in de koffer, en wilde tevens weer een stuk van het voor hem bestemde halve varken meenemen. Ds. Hoogkamp vroeg of hij Grietje mocht spreken. Van de Kerkhof weigerde dit contact en zei erbij: "Als je allemaal van zulke schapen hebt, dan is dat niet best." "Daar wilde ik ze net over onderhouden", zei de predikant, die het spelletje maar meespeelde. Grietje voerde en molk intussen de beide koeien. Een van de beide Landwachters liep naar buiten en hield de wacht. Toen het donker geworden was, waren ze allebei weer binnen. Ze vroegen of er geen licht was. Nee, dat had Grietje niet. Ze had wel een kaars, maar wou die niet opsteken

om de Landwachters te plezieren. Daarop gingen ze naar buiten. Ze waren bang voor partizanen. Het hondje stond buiten aan de deur te krabben, wat hen zo schrikachtig maakte, dat ze de deur openden met de loop van het geweer.

"Zo, jongens, zijn jullie op jacht?" vroeg Hendriks vader aan de Landwachters. Hij had blijkbaar al gehoord dat er onraad was en kwam eens poolshoogte nemen. Hou je toch stil, dacht Grietje. Hij kon het alleen maar erger maken. Om 20.00 uur kwamen Dörk en Albert terug met een bevel van de SS: De woning moest ontruimd worden. De Kikkerts werden eruit gezet. Grietje haalde haar pleegzootje op. Arie werd van Hendrik G. overgebracht naar Grietje's ouders, Jan Pol en Hendrikje van der Weide, achterop het 2e Zandwijkje. Grietje bleef daar ook een nacht slapen. In de morgen van de 15de december gingen Grietje en haar huisbaas Eibert Jan Wiersma weer naar het plaatsje aan het Oostopgaande. Eibert Jan hielp haar met het melken. De koeien werden gevoerd. Met een melkbus met droge worst voorop de fiets gingen ze langs het Oostopgaande westwaarts, richting Jan Everts. Grietje was bijna bij Jan Everts' huis, toen ze twee SS'ers aan zag komen. Deze fietsten op de zuidkant van het opgaande, wat ongewoon was, omdat het breedste pad op de noordkant lag. Voor Grietje kon dat op dat moment maar één ding betekenen: haar man was verraden.

Grietje vloog bij Jan Everts in huis en riep: "SS, SS!" Dat was alles wat ze van de emotie kon zeggen. Hendrik Kikkert vloog op zijn kousen achter de koeien en achter de pakken stro. Grietje stond bijna half dood van angst tegen de deur. Ze dacht dat het alsnog mis zou gaan. Achteraf werd duidelijk dat de SS'ers uit onwetendheid de verkeerde kant van het opgaande genomen hadden, en dat ze niet van Hendriks verblijfplaats op de hoogte waren, maar achterdochtig werden door Grietje's gedrag. Ze kwamen binnen en zagen haar. Een SS'er vroeg haar wie ze was. Grietje noemde haar naam. "Juist wat ik zoek! Waarom liep je zo hard?" Ze zei: "Ik heb een hekel aan jullie!" Er werd nog even gepraat. Die tijd gebruikte Hendrik om achter de pakken stro weg te komen en zich elders in het achterhuis te verstoppen. Terwijl Grietje met een SS'er in het voorgedeelte bleef, nam de andere SS'er Jan Everts mee om het achterhuis te doorzoeken. Er vielen een paar schoten. Als hij iets niet vertrouwde, schoot de SS'er eerst, om daarna te kijken wat het was. Grietje verkeerde in de overtuiging dat ze nu weduwe was. Dat kon niet anders. "Wat zit daarin?" Een schot. "Wat zit daarin?" Weer een schot

We stappen nu even over naar wat Arend Everts, een zoon van Jan Everts, over deze gebeurtenissen weet te vertellen: "Oom Hendrik zat bij ons in de woonkamer aardappels te schillen toen tante Griet in huis kwam. Het ging allemaal razendsnel en tante Griet zat meteen aardappels te schillen en oom

Hendrik rende door de koestal naar achteren in de stal. Mijn vader was in de koestal en wist nauwelijks wat er gebeurde en werd overrompeld door de Duitsers die de boerderij in stormden. Vader hoorde oom Hendrik nog lopen toen de Duitsers binnen kwamen en meteen gingen ze overal zoeken, staken met de bajonet in het hooi en stro en doorzochten alles wat maar mogelijk was. Er is zelfs geschoten in het stro en door een houten schot. Toch hebben ze waarschijnlijk alleen maar wat vermoed, in ieder geval is oom Hendrik toen als door een wonder gered. Iedereen werd streng verhoord en het was erg ingewikkeld voor de Duitsers om eruit te komen. Omdat oom Hendrik ondergedoken was bij ons was opa Kikkert de avond ervoor op bezoek geweest. Toen hij in het donker weer naar huis wou ging er iets mis. Met de fiets aan de hand wilde hij over het vonder naar de overkant van het Oostopgaande omdat aan de Noordkant geen wijken waren en dus ook geen vondertjes, en men niet steeds in het donker over de vondertjes hoefde. In het donker merkte hij niet dat het vonder was afgedraaid en hij ging dus kopje onder het water in met fiets en al. Het was in de winter of herfst en de dikke winterjas en striepkoord broek waren niet snel droog, en deze hingen nog rond de kachel bij ons in de woonkamer te drogen.

Toen uren later de Duitsers zonder oom Hendrik vertrokken lieten ze een bewaker in de bocht achter om de zaak in het oog te houden. Vader liep de stal in en durfde niet te geloven dat oom Hendrik nog in leven was. Hij vroeg gedempt "Hendrik, als je nog leeft kom maar voor de dag". Verbaasd dat hem dat zelfs was ontgaan, kwam hij onder wat los roggestro achter een pak stro vandaan. De dag ervoor was juist een nuchter stierkalf afgeleverd wat een paar dagen in een noodhokje had gebivakkeerd. Daarvoor werden dan enkele grote stropakken zo opgestapeld dat het kalf er niet uit kon. Er was voldoende stro en door het vrij lange roggestro waar hij ondergedoken was is hij niet opgevallen. De Duitsers hadden zo'n eenvoudige schuilplaats niet eens voor mogelijk gehouden."

We vervolgen de verhaallijn zoals Hendrik en Grietje zich die wisten te herinneren: De SS'ers namen Grietje lopend mee naar haar verbeurd verklaarde boerderijtje. Toen ze weg waren kwam bij Jan Everts een bok met kunstmest voor de wal varen. Er werd een zak kunstmest op een draagburry door twee mannen naar binnen gebracht. "In de zak!", riep Jan Everts, tegen een nog springlevende Hendrik Kikkert. De beide vrachtaarders waren bereid het spel mee te spelen. Terwijl ze terugliepen naar de bok lag Hendrik in de zak op de draagburry. Hij werd op de lading gelegd. Bij Evert Everts, de vader van Jan Everts, verderop aan het Oostopgaande, werd de "lading" met hetzelfde gemak weer op de burry naar binnen gebracht. Evert Everts schrok zich wild, toen Hendrik uit de zak kwam. "Zodoende is dat allemaal met mij goed afgelopen", vertelde Hendrik

later. Hendrik bleef een paar dagen bij Evert. Grietje stond de SS'ers in haar woning te woord. Aan enkele schilderijtjes hingen loodjes aluminiumstrookjes, door vliegtuigen afgegooid om de Duitse radar te storen. "Daardoor is je spul naar de bliksem!" vertelde een SS'er. "Helemaal niet", zei Grietje, "als jij hier niet geweest was, was er niets aan de hand geweest."

Ook haar antwoorden op andere vragen waren hem niet naar de zin. Zo had Grietje een doos met droge worsten en zelf verbouwde tabak achterop de fiets gehad. "Waar wil je met die tabak naar toe, als je toch niet weet waar ze zitten?" "Ik vond het zonde als jij ze oprookte", zei ze. "Die lust mij wel", zei de één, wijzend op de worst. De ander had er geen belang bij. De SS'er pakte zijn revolver en dreigde ermee. "Als ik het nu eens zo probeer?" "Moet jij weten", zei Grietje. Ze kon niets beginnen tegen de mannen. Ze was aan hen overgeleverd. Grietje mocht alles meenemen wat ze in tassen kon dragen. De rest was ze grotendeels kwijt. Ze mocht nog wel één keer terugkomen om wat te halen. "Dat nooit", dacht ze. Zolang de SS in de woning zat, zou zij zich daar niet laten zien. Al zoekende vond ze ook nog een illegaal blaadje, dat snel weggemoffeld werd. Grietje kreeg te horen dat al haar papieren achtergehouden werden. Ze moest enkele dagen bij Jan Everts blijven, zodat ze wisten waar ze zat. Grietje ging naar Jan Everts. Daar hoorde ze tot haar grote vreugde, dat haar doodgewaande echtgenoot springlevend ontkomen was.

Grietje zat haar "huisarrest" uit. Na die dagen had ze nog steeds haar persoonsbewijs niet terug. Zonder dat kon ze zich eigenlijk niet op straat begeven. Ze fietste naar Het Hoekje, en meldde zich bij de Hervormde pastorie van Hollandscheveld, waar de leiding van de SS kantoor hield. "Mag ik mijn persoonsbewijs terug hebben?" Ze viel met haar neus in de boter. Er werd op dat moment heel wat afgeschreeuwd in de pastorie. De SS'ers vroegen zich nog even af of ze wel recht had op het persoonsbewijs, maar omdat tegen Grietje geen beschuldigingen ingebracht waren, kreeg ze het terug. Ze kon weer gaan. "Wat ga je nu doen, onderduiken?" werd gevraagd. "Nee, waarom?" zei ze, al ging ze daarna inderdaad linea recta naar ds. Hoogkamp. Hendrik was daar inmiddels ook al gearriveerd. Na een paar dagen was een onderduikadres voor hen gevonden. Eerst moesten ze naar Meppelink, aan de Verlengde Hoogeveensche Vaart, op de Geeser Raai. Met dit adres op zak liepen ze vanuit Elim midden in de nacht richting Geesbrug. Ze stopten samen gelijk in een greppel en vielen ook gelijk met de neus in het zand. Het was pik en pikdonker. Bij de Verlengde Hoogeveensche Vaart aangekomen, zochten ze naar een vonder, dat net boven het water over de vaart lag. Het derde huis na dit vonder, daar waren ze welkom. Het vonder was eerst niet te vinden. Grietje ging op haar buik liggen en schoof onderuit

in de kanaalwal. Hendrik hield haar bij de benen vast. Zo vonden ze het vonder, en zo konden ze de schoorstenen tellen van de vaag tegen de lucht afstekende boerderijen. Gewoon naar beneden kruipen durfden ze niet, vanwege het duister. Meppelink was niet meer dan een tussenstation voor hen. De andere dag werden ze door Meppelink met een bootje over de vaart gezet. Ze gingen naar Reindert Schonewille, die daar achter in het veld woonde. Van daaruit liepen ze naar Harm Kikkert, een broer van Hendrik, op Nieuw Balinge woonachtig. Na één of twee nachten daar onder de grond geslapen te hebben liepen ze verder, naar De Haar. Ze bleven op De Haar, achter Tiendeveen, tot veertien dagen voor de bevrijding, als "Jansen" en "Kikkert". Ze waren in huis bij boer Middelbos.

Ds. Hoogkamp kon de gedachte niet verdragen dat het kostbare varkensvlees van Hendrik en Grietje ingepikt zou worden door de Landwachters en de Duitsers. Hij zette enkele jongemannen aan tot een inbraak voor het goede doel. In het holst van de nacht trokken Klaas Bisschop en Berend Kuiler beiden van de huidige Marten Kuilerweg met een onderduiker van Bert Slot, van de Jan Slotswijk en een vierde man, naar het Oostopgaande. Ze hadden een slee bij zich. Ze braken de achterdeur open. Met zaklantaarns in de hand doorzochten ze het boerderijtje. Al het spek en vlees werd gevonden, het zat verstopt in de schuilkelder onder de vloer. Tijdens het werk hield één van de jongemannen buiten de woning de omgeving in de gaten. Plotseling klonken er schoten. Het was ver weg. Aan de Kerkhofdijk, schatten ze. Snel werd het werk afgerond. Ze verdwenen over het ijs. Via de Calkoenswijk bereikten ze Nieuwlande. Daar werd het vlees verborgen in de aardappelpotersbewaarplaats van boer De Vries. Klaas Pol, een broer van Grietje, benutte dezelfde inbraak om gelijktijdig een naaimachine en andere bezittingen van de familie Kikkert weg te halen. De inbraak werd de andere morgen ontdekt door buurman Hendrik V. Hij schakelde de SS in. Deze ontdekten voetstappen in de sneeuw.

Of het de voetstappen waren of dat de burens vertelden waar familie van de Kikkerts woonde de eerste verdachten is niet bekend. In ieder geval was de SS al snel achterop het 2de Zandwijkje. Ook voetsporen rond de woning van Pol gaven aan dat iemand 's nachts eruit geweest was. In de woning werden vernielingen aangericht. Een suikerbus met de koningin erop werd platgetrapt, van alles werd kapot geslagen. Jan Pol, Grietje's vader, werd bont en blauw geslagen om er achter te komen waar Grietje was. Er werd verschrikkelijk huisgehouden. Jan Pol werd afgevoerd. Zijn vrouw diende een aanklacht in over het gedrag van de SS'ers. Ze kreeg een kilo suiker van hen om dit enigszins te verzachten. Maar daarmee had ze haar man nog niet weer terug. Klaas Pol was op het moment van de inval niet thuis. Toen hij hoorde wat er gebeurd was, meldde hij zich bij de SS bij de Hervormde kerk.

Klaas zorgde er zo voor dat zijn vader weer vrij gelaten werd. De verhoren waren niet mild. Of hij het met zijn zus eens was? Hij veinsde van niet. Zijn zus had onderduikers, en hij niet. Zijn zus was Gereformeerd, en hij en zijn ouders waren Hervormd. Dus ... Na het verhoor werd Klaas overgebracht naar de politiecel te Noordscheschut. Zijn vader was steeds in Hollandscheveld in de openbare lagere school vastgehouden, maar die zat toen blijkbaar vol. Vader Pol liep met een kruiwagen met dekens naar Noordscheschut om zijn zoon warm te houden. Hij sliep op de koude grond. Uiteindelijk werd hij weer vrij gelaten.

In de periode dat ze op De Haar zat is Grietje nog drie keer op de fiets naar het Hollandsche Veld en omgeving geweest. De eerste keer haalde ze Arie op. Haar pleegzootje was inmiddels ook ondergebracht bij de familie Visser te Nieuwlande. Hij bracht de rest van de oorlog door op De Haar. Een andere keer fietste Grietje met dekens en scheerspullen in de fietstas via het Fietsepad (De Meerboomweg en de Marten Kuilerweg) door het gebied, om via Elim Schuinesloot te bereiken. Ze verkende zo de weg voor twee predikanten uit het verzet, die vlak achter haar volgden, ds. Heersink uit Drijber en ds. Fiëtor uit Beilen. Bij Schuinesloot scheidde hun wegen. Grietje kon niet voor spertijd weer op De Haar zijn. Ze overnachtte in de pastorie van ds. Hoogkamp te Elim. De beide predikanten vonden in Schuinesloot een nieuw onderduikadres. Een derde keer ging het bijna mis. Grietje wilde op bezoek bij haar ouders. Eerst ging ze even aan bij winkelier Harm Wolting, aan Het Hoekje. Ze vroeg of het wel vertrouwd was om bij haar ouders langs te gaan. Ze had al tijden niets van hen gehoord. Ze had geluk. Harm kon haar vertellen dat het de dag daarvoor vol gezeten had met SS'ers, maar dat de kust nu veilig leek. "Nou, dan wil ik even naar mijn vader en moeder". "Doe voorzichtig aan", zei Harm. "Dat zal ik doen." Grietje fietste naar het 2de Zandwijkje. Haar vader en moeder schrokken ervan dat hun dochter zo ineens voor hen stond. Alles was goed. Grietje ging na even weer weg, ze was het 2de Zandwijkje van voren opgefietst en vertrok via de Oostwijk, die via de weilanden te bereiken is. Ze was nog maar net weg of er stond al een Landwachter aan de deur. "Waar is Griet?" vroeg de groepsadministrateur. Ze was weg. Al was het nog zo kort voor de bevrijding, de Landwacht bleef op de LO-er liggen. En niet alleen de Landwacht. Nadat de familie Kikkert van het Oostopgaande ondergedoken was, werd er middenin de nacht op de deur van Frederik Tuit, van het Rechttuit, gebonsd. Hij moest onmiddellijk uit zijn bed komen. Het waren de Oostlandboeren, die het pand van Mans Meijer betrokken hadden. Ze moesten Frederiks wagen hebben, om het dikke varken van Hendrik Kikkert op te kunnen halen. De wagen stond in de schuur, vol met voederbieten. "Kan ik nu weer in huis gaan?" vroeg Frederik, toen hij zijn wagen afgestaan had. De Oostlandboeren begonnen te vloeken. Er werd een geweer op hem gericht.

Hij moest maken dat hij wegkwam. Onbekend is, hoe de Oostlandboeren gereageerd hebben toen bleek dat het varken al weg was!

SCHOTEN IN DE VELDEN

Al gaven zowel van Oort tijdens zijn proces (1948) als Pattist in een briefwisseling (1994) aan dat de acties tegen de Hollandschevelders waren begonnen omdat de Landstormers door hen waren beschoten, daarmee was nog niet gezegd dat dit ook de feitelijke aanleiding is geweest. Het had ook een al in 1945 afgesproken smoes kunnen zijn, om als verzachtende omstandigheden aangevoerd te kunnen worden, na de val van het Derde Rijk. Dat deze beschietingen toch als feiten aangenomen kunnen worden, is omdat ze bevestigd zijn door omwonenden. Harm Okken herinnerde zich niet alleen beschietingen van de wachtposten bij de kerk, maar vertelde dat er ook regelmatig schoten klonken bij de Hervormde school, die door mitrailleur- en geweervuur vanaf het terrein rond de school werden beantwoord. De mensen vertelden elkaar dan bijvoorbeeld dat de "groep van Johannes Post" via het Beukersdijkje en de Zandwijkjes de Hervormde school vanuit het oosten had benaderd, maar ook hier zijn de daders onbekend. Uit Harm Okkens verhaal wordt verder duidelijk dat acties van de SS'ers tegen de bevolking geen effect hadden op de beschietingen. Ze gingen door tot zeker eind december 1944.

Het was rond de kerstdagen van '44 's nachts om een uur of één dat er van achter de woning van Harm Okken op de wacht van de SS geschoten werd. De wacht stond bij het transformatorhuisje, toen nog brandspuithuisje. Harm woonde schuin tegenover de kerk, op de zuidkant van het Rechttuit, naast Klaas Kreeft, in een oude kamer. Hij zag de schutters niet, maar wel dat het vlamde, op de grond achter zijn woning. Er werd ± drie keer geschoten. De schoten werden gelost door soldaten uit de Hervormde school, zo werd door de omwonenden als verklaring aangegeven. Het was een publiek geheim dat de Nederlandse SS'ers uit de Hervormde school en die uit de openbare school een grote hekel aan elkaar hadden. De zaak is nooit opgelost. Direct na de schoten was de compagnie van Van Oort in rep en roer. De woningen aan het Rechttuit werden omsingeld. Klaas Kreeft met Grete, Harm Okken en Harm Luchies met hun echtgenoten, ze werden naar buiten gesleept. Zo nodig werden deuren ingetrapt. De deur van Harm Luchies' woning lag op de weg. Harm Luchies met Jante waren oude mensen. Harm Okken had een paar dagen van te voren nog onderduikers gekregen, van de ondergrondse uit Enschede. Die wisten net voor de huiszoekingen weg te komen. Ze sliepen die nacht elders, bij Jan Wimmenhove aan Het Hoekje. Harm Luchies werd gevraagd of ze ook "Partizanen" hadden. Ze hadden

geen hanen, vertelden ze. Ze begrepen de vraag niet. Hun woningen werden doorzocht op wapens. Er werd niets gevonden. "Het is niet te geloven, wat voor beesten het waren!" verzuchtte Harm Okken. Harm Okken en zijn zwangere vrouw werden flink onder handen genomen. Aan de andere kant van het Rechttuit stond een mitrailleur opgesteld. Vier SS'ers stonden bij hen en hielden een geweer op hun borst gericht. Ze konden geen kant op. Harm en zijn vrouw werden de sneeuw ingejaagd, in hun ondergoed. Pattist zette Harm persoonlijk een revolver op de slaap. "Laten we maar weggaan, het zijn gewone mensen!" zei één van de soldaten, nadat de huiszoekingen niets opgeleverd hadden. De woningen, de schuren, alles was op de kop gezet. "Het is zo gesteld", zei Pattist, "als iemand doodgeschoten wordt van onze kameraden, dan wordt vanaf Noordscheschut tot Moscou en De Lijster iedereen opgehaald, en dan wordt iedereen kapot geschoten." De dreiging die van die woorden uitging was verschrikkelijk. Harm wist wat zijn onderduikers van plan waren.... De tijd dat ze daar in de sneeuw stonden leek een eeuwigheid.

"We zijn vieze Joden", moesten opgepakte Joodse onderduikers roepen, toen ze ooit Harms woning passeerden. Ze werden volop geslagen, omdat dit niet snel genoeg gebeurde. Op een morgen, rond een uur of zeven, op het moment dat Harm naar zijn werk ging, zag hij dat Jan Pol opgehaald werd. Jan woonde op het 2de Zandwijkje. Hij werd verschrikkelijk afgetuigd. Harm Okken zag ook de door Pattist aangehaalde ontsnappingspoging uit de school. Hij vertelde dat het ging om gemeentesecretaris Thalens van Beilen. Thalens vluchtte en liep regelrecht in het Rechttuit. Hij werd na geschoten en ze gooiden handgranaten in zijn richting. De SS'ers haalden hem uit het water. Ze sloegen flink op hem in. "Ze sloegen hem zowat dood op het pad!", zei Harm. Een grote groep SS'ers stond op het brugje over het Rechttuit. Ze zagen dat Harm Okken en enkele anderen naar hen stonden te kijken. Aan getuigen hadden ze geen behoefte. "Weg daar, Schweinehund. Vuur!" werd er geroepen. Harm kon zich nog net laten vallen. Met dat ze riepen knalden de schoten al. De aan de muur van Harms woning hangende bloemen werden kapot geschoten. Als hij was blijven staan, was hij dood geweest. Harm kroop weg, achter het huis. Twee SS'ers kwamen kijken of hij er nog lag. Hij was toen al weg. Harm is ook nog een keer in de school geweest. Niet als gevangene. Zijn fiets was ingepikt. Hij vroeg naar zijn rijwiel en kreeg een trap in zijn achterste. Het lokaal waar hij geweest is, was ingericht als kantoor. Er stonden enkele tafels, bureaus, en de schoolbanken stonden opgestapeld tegen de wand. Het was het middelste van de drie lokalen van de school. Ook de fiets van Tigelaar was ingepikt. Die kreeg geen trap. Harm had pech, die liep achteraan. "Weg, Schweinehund!", en daarmee konden ze het doen.

Wat deed het Enschedesche verzet in Hollandscheveld? Het verhaal is bijna te fantastisch om te geloven, maar daar zowel Harm Okken als Jan van der Haar van de Hollandscheveldse BS uit zichzelf erover begonnen te praten, zonder van elkaar te weten dat ze op de hoogte waren, moeten we aannemen dat het waar is. Een paar avonden voordat er van achter Harms woning op de SS geschoten werd, kreeg hij vier onderduikers. Ze waren daarvoor betrokken geweest bij een overval op de gevangenis in Almelo. Eén van de Enschedeërs heette Tholen. Er waren twee broers van Harm bij, Garriet en Otto. De laatste woonde in Hengelo. Ze stonden in verbinding met Bartus Knegt, Rieks Zomer en Jan Leijssenaar. Otto en Garriet waren geboren in Het Meer. De mannen hadden de beschikking over een Duitse overvalwagen en dito uniformen. De wagen stond bij de brug van Metselaar. Ze waren van plan voor te rijden bij de beruchtste Landwachters uit het gebied. Die zouden op hun verzoek zondermeer instappen, daar hen verteld zou worden, dat ze mee zouden moeten doen aan een razzia. De gezinnen zouden geen alarm slaan, onwetend als ze waren van het werkelijke doel van het vertrek van de mannen. Stuk voor stuk zouden de Landwachters geliquideerd worden. In alle rust konden de volgende NSB'ers in uniform opgehaald worden, om daarna dezelfde weg te gaan. Op een stille plek bij de Braamberg zouden ze doodgeschoten worden en in een kuil moeten verdwijnen. Ze hadden het vooral voorzien op de groepsadministrateur, de boerenleider uit Moscou en zijn zonen en "De Piepe" en zijn zonen. In vertrouwen werd Harm Okken door zijn broers ingelicht. "Doe dat niet, ie kunt er rustig op verdacht wèzen, ze maakt het hele Hollandscheveld kapot!", was Harms commentaar. Hun vermomming en hun Duits was zo goed, dat zelfs de wachtposten van de SS om de tuin geleid werden. Ze werden door de wachten bij het Allée aangehouden, op weg naar Jan Wimmenhove, praatten even met ze en mochten doorlopen. "Ik schiet hem dood!" had Bartus Knegt al eens eerder uitgeroepen over de groepsadministrateur. Die keer wisten familieleden hem ervan te weerhouden. Rond de Kerstdagen van '44 was de hele actie al voorbereid. Het zat alleen nog vast op de goedkeuring van Rieks Zomer, de commandant van de BS in deze omgeving. Hij was er tegen, uit vrees voor verschrikkelijke represailles. Wat de Enschedeërs ook probeerden, hij was niet om te praten. Kerst '44 had Hollandscheveld een tweede Putten kunnen worden.....

Gelet op de regelmatig terugkerende gerichte schoten van Landwachters, mag het als een wonder beschouwd worden dat er behalve Jan van der Helm niet meer mensen dodelijk getroffen werden. Andere slachtoffers waren de duiven, die Robbertsen op zijn weg tegenkwam. Duiven mochten niet meer gehouden worden. Hij schoot ze van de daken, als hij ze zag. Hij had er lol in. "Beesten waren het!" zei ook Albert Metselaar van de Schutswijk (Geb. 1924), een slachtoffer van een schot bij Nieuwlande. "Ze moesten bovenop

een kast slapen", vertelde hij over de Joden in de school. De mensen werden geslagen met de kolven van geweren. Hij zelf lag op de vloer, de wacht zat erbij op een turfbak. Om hem heen stonden de bedden. Januari '45 werd hij er naar toe gebracht, bij de winterdag. Albert was onderduiker. Hij had naar Duitsland moeten, vanwege de arbeidsinzet. Hij sliep 's nachts in de bossen, overdag was hij in huis bij zijn ouders, Willem Metselaar en Wummigje Deuten van de Schutswijk.

Om te trachten aan werk te komen, ging hij op een zaterdagochtend met jongens uit de buurt mee naar boer Wessels in Zwinderen. Op de heenweg gingen ze over de Boerdijk, op de terugweg fietste Albert daar eveneens. Die nacht was er een razzia geweest, waarbij in een woning aan de Boerdijk Joodse onderduikers gevonden werden. Albert wist dat niet. Op de terugweg rende er een scherpschutter uit de boerderij van Nienhuis, die nog steeds bezet bleek. Hij schreeuwde tegen Albert. Die hoorde wel wat, maar dacht dat mensen verderop, die op het land aan het werk waren, tegen elkaar riepen. Albert was de boerderij al voorbij. Hij zou net de bocht om. Van op een afstand van ± 80 meter werden drie kogels op hem afgevuurd, waarvan hem één in het been trof. Zijn vader kwam die dag nog langs. Vol trots vertelde een SS'er over het mooie schot van de scherpschutter.

Op een boerenwagen werd Albert die morgen afgevoerd naar de school bij de kerk in Hollandscheveld. Drie dagen bracht hij daar door. Dokter Reynierse mocht een keer langskomen om de wond te verzorgen. Dat was na scherp aandringen van Albert's moeder. De SS'ers deden er verder niets aan, want die gingen er van uit dat hij het toch niet zou halen. Ze lieten hem gewoonweg doodgaan. Na drie dagen werd Albert naar het militaire noodziekenhuis in Hogeveen gebracht, dat gevestigd was in wat nu de bibliotheek is, aan de Bentinckslaan. Gespecialiseerde hulp was hard nodig. Zijn hele been was opgezet. Hij werd echter geweigerd. Het "Krankenhaus" was overvol en hij was toch al opgegeven.... Daarop bracht zijn familie hem door naar het Bethesda-ziekenhuis, waar hij die dinsdag wél opgenomen kon worden. Tien weken lang werd hij daar verpleegd. Hij kwam erdoor!

TERREUR IN ELIM

Afgaande op de herinneringen van ds. Hoogkamp van de Gereformeerde kerk van Elim, kwam dat dorp er wat betreft de terreur van de bezetters beter af dan Hollandscheveld. Toch maakte men ook daar soms moeilijke dagen door. Hij vertelde erover: "Ik ben twee keer ter dood veroordeeld. Het was in de winter van '44 op '45. Toen hadden we in twee scholen een compagnie van de Luftwaffe. Wat ik niet wist, was dat er telefoondraden

waren aangelegd van Elim naar Hoozevee. Op een avond kwam ik thuis. Mijn vrouw zei dat de Hauptmann in het café Van der Weide mij graag wilde spreken. Nou ja, ik wist nergens van, dus ik ging daar heen. Daar stond al de Hervormde predikant, en even later kwam ook Albert Otten van de Gemeente des Heeren. "Is er wat?", vroeg ik hen. "Nee, niets bijzonders", zeiden ze, "het is voor een gesprek." We werden binnengelaten. Er werd een soldaat aan de deur gezet, dat vond ik al niet zo leuk. De Hauptmann vertelde dat de telefoondraden waren afgesneden. Die avond nog zouden we alle drie worden doodgeschoten. Dan zouden ze wel van de draden afblijven. Eerst de dominees en dan de onderwijzers, als het weer zou gebeuren. "Vanavond is het voor jullie afgelopen!" Afijn, ik raak aan de praat met die man en zeg: "Waar liggen die draden dan? Ik heb nooit telefoondraden in die bomen zien hangen!" "Ze liggen niet in de bomen, ze liggen gewoon langs de weg." Het gesprek werd natuurlijk in het Duits gevoerd. Ik zeg: "Dat is ook niet goochem van de Duitse genie. Als er een wagen overheen rijdt, dan rijden ze die draden kapot!" Ja, dat was ook zo. Afijn, die man had nog enige menselijkheid. Hij zei: "Dan wil ik dat toch nog nader uitzoeken." Later bleek dat ze op één plek door een wagen doorgesneden waren, dat kon je duidelijk zien, en dat ze op een andere plek afgebroken waren doordat kwajongens ze heen en weer bewogen hadden. Ik heb er niks meer van gehoord. Hij liet ons weer gaan, wat ons zeer verwonderde. Die man, die de hele oorlog al in dienst geweest was, en verruwd was, had nog een spoor van menselijkheid. Dat is mijn geluk geweest. De tweede keer dat ik ter dood veroordeeld was, hadden ze in Assen een lijst met namen. Twee moesten ze er nog van hebben. Dat waren een zwager van Hendrik Kikkert (Everts) en mijn persoon. De overvalauto uit Assen is in Nieuweroord geweest. Een paar uur van te voren had de Duitse genie alle bruggen over de Hoozeveense Vaart opgeblazen. Het liep net tegen de bevrijding. Die auto kon er niet meer over. Diezelfde nacht nog zijn de anderen die voor de LO gevangen zaten allemaal doodgeschoten. Als Everts en ik aan de andere kant van de vaart gewoond hadden, waren we er niet meer geweest. De volgende dag waren we bevrijd.

Van de Landwacht hadden we in Elim niet zoveel last. Die ene Landwachter die hier woonde, die Vos, dat was geen kwaai vent. Het is meer dan eens gebeurd dat die dochter van hun aan de deur kwam met de boodschap: "Dominee, vanavond is daar en daar een razzia van de Landwacht." Dat had hij zo aan zijn vrouw verteld, onder het eten zo hoorde ik van zijn vrouw later "Ja, vanmiddag of vanavond moeten we weer weg. Maak je niet ongerust als ik midden in de nacht thuis kom, want we moeten nog daar en daar heen." Hij wou in Elim geen slechte naam hebben. Na de oorlog kwam zijn vrouw bij mij. "Kunt u geen goed woordje voor mijn man doen? Hij heeft u toch zo vaak gewaarschuwd?" Dat heb ik ook gedaan. Of zijn

motieven zo edel waren, dat weet ik niet, maar wij hadden er gemak van. Ik heb meer dan eens mensen gewaarschuwd. Verraders onder de onderduikers die ik onderbracht, dat heb ik persoonlijk niet meegemaakt. Het enige gezin van mijn gemeente dat onderduikers had en dat opgepakt is, is de familie Kikkert van het Oostopgaande. Voor de rest zijn er geen invallen geweest.

Ik kan me op Elim één razzia herinneren. Op een avond hoorden we de honden op Hollandscheveld tekeer gaan en dat geluid kwam al dichterbij. Dus ik in de schuilkelder. We hadden boven in mijn woning een ruimte, waar ik ook kon slapen. Hendrik Kikkert en Griet hebben er ook een tijdje geslapen. Een wagen stopte vlak voor mijn deur. Een aantal lieden sprong eruit en rende weg. Ze gingen naar Hendrik Wimmenhove, de timmerman. Maar die was hem gesmeerd. Harm Wimmenhove was ook de deur uitgevlogen. Hij zat in een korenveldje, vlak achter zijn huis. Harm en Hendrik woonden vlak bij elkaar, aan de Carstensdijk. Vanuit het korenveldje hoorde Harm het hele spektakel aan. Ze kwamen voor Hendrik. Die was hem gesmeerd, de wieken over, en had de brugjes steeds naar zich toe gedraaid, zodat de SS'ers opgehouden werden. Ze moesten eerst het draaivonder weer te pakken krijgen, voor ze verder konden. Hendrik was er ook nog een keer afgelopen, en ging met de kop onder in een wijk. Bij iemand anders kreeg hij droge kleren. De SS'ers hebben zijn vrouw ondervraagd. Die wist niks. Dat kon ze eerlijk zeggen, want ze wist echt niks. Die SS'ers hebben het tenslotte opgegeven.

De officier stak het pad over en kwam bij een slager terecht. Die slachtte ook vaak zelf nog. Die had naast zijn huis een put voor het slachtafval, met een houten deksel erop. Het hout was vermolmd door de stank. De officier wilde daar langs de muur lopen en de slager zei nog: "Stap niet op dat plankje!" Maar dan doe je het net, hè! Hij stapt met veel lawaai op dat plankje en stapt er prompt doorheen. De smurrie en de stank die er uitkwamen Hij zat er in tot zijn middel. Hij zat klem. Met moeite hebben ze hem eruit gehesen. Slager Schonewille koppelde een slang aan op de waterleiding en spoot hem af. Ik vroeg later: "Je bent zeker niet hoger geweest dan zijn riem?" Hij zei: "Ach, daar kan je niks aan doen. Die slang schoot wel eens uit." Tenslotte droop de vent van top tot teen. Vloekend zijn ze weer afgetogen. Harm hoorde het vloeken en schreeuwen, evenals een lachende mevrouw Schonewille. En Harm zat daar maar beroerd. Hij zat met zijn voet in een muizegat, op zijn knieën. Hij durfde zich niet te bewegen, want vlak bij hem stond een schildwacht. Als die hem had zien bewegen... Harm kon haast niet meer, vanwege de kramp in zijn kuit. Maar voor je leven doe je dat." Tot zover ds. Hoogkamp.

Onder de verhalen die hieraan toegevoegd kunnen worden is ook dat van de

razzia's aan de Marten Kuilerweg, het pad van Hollandscheveld naar Elim. Duitse soldaten kwamen hier niet zoveel. Alie Tuit (geb. 1932) woonde aan het Rechttuit, op nummer 59, en herinnerde zich dat de soldaten soms de eieren uit de kippenhokken haalden en voor de gein dolken gooiden in boomstammen. Aan het Rechttuit begon een "radiatorrazzia". Bij de familie Tuit zat de radio weggestopt onder het loof van bomen, op het bouwland. De woning van Tuit werd helemaal doorzocht. Zelfs de turfschuur werd helemaal nagekeken. Later werd het vader Frederik Tuit toch te link en bracht hij zelf zijn radio naar Hoogeveen, waar hij deze bij de Duitsers inleverde. Hij kreeg hem na de oorlog weer terug. De speurtocht naar radio's, te voet en op de fiets, ging verder langs het Fietsepad, de latere Marten Kuilerweg. Huis aan huis werd aangedaan. Bij de familie Bisschop luisterde men naar Radio Oranje. Het tijdstip van de razzia, zes uur, half zeven 's avonds, moet bewust daarvoor gekozen zijn. Het nieuws van de razzia ging als een lopend vuurtje voor de huiszoekingen uit. De radio van de Bisschops ging "as de mieter" naar de kippenschuur. Hij ging in een speciaal daarvoor gemaakte bak. Schot erop, zand erover, weg! Klaas Bisschop was net weer thuis, na de radio verstoppt te hebben, toen ze kwamen. Hij sprong direct het raam uit, om aan de soldaten te ontkomen. Hij werd opgevangen door enkele Duitsers en Landstormers uit de school te Hollandscheveld. "Mijn zuster zat me achterna. We hadden wat trammelant in huis," loog hij, om zijn gedrag te verklaren. Hij was gered en kon via de deur aan de voorkant van het pand weer in huis. Die nacht sliep hij voor de zekerheid in de bossen.

Klaas was een van de weigeraars van de OT. Zijn uitzending naar Duitsland was voorkomen omdat hij via de Plaatselijke Bureauhouder van Hollandscheveld een geldige Ausweiss had weten te verkrijgen. Voor zover bekend leverde de "radiatorrazzia" amper wat op voor de soldaten. Anders ging het de 1ste december 1944. Onder bevel van Van de Kerkhof stroopten tal van Landwachters uit Hollandscheveld en omstreken de buurt af. Onder hen waren onder meer de tweede groepsleider van de NSB en Dikke Hendrik. Die nacht werd de woning van Willem Bisschop doorzocht, maar zoon Klaas werd niet gevonden. De razzia was opgezet om OT-weigeraars op te sporen. Als die niet te vinden waren, werden huisgenoten opgepakt. Vader Willem moest mee. Diens broer Harm, Jurrie Santing, Jacob van Eck en tal van bewoners van het Dwarsgat en omgeving werden afgevoerd naar de openbare lagere school te Hollandscheveld. Vandaar gingen ze naar de Marechausseekazerne aan de Pesserstraat te Hoogeveen. Ze zaten er vrijdags tot 's maandagsochtends. Op een platte boerenwagen werden ze overgebracht naar Havelte, om daar aan het vliegveld te moeten werken. Eigenlijk waren ze nog net op tijd weg uit Hoogeveen. Een groep Duitsers zou mensen ophalen voor verhoren in het Huis van Bewaring in Assen. Eén van de genomineerden was Willem Bisschop. Mogelijk had men lucht

gekregen van andere activiteiten van Willem en zijn zonen. Hij had regelmatig onderduikers en zijn zoon Arend drukte als ambtenaar op het distributiekantoor te Hoogeveen het nodige achterover. Harm Bisschop voelde zich niet goed, daar in Havelte, en werd op doktersadvies vrijgesteld van de OT. Willem Bisschop kneep er na een week tussenuit ...

DE MARTELGANG VAN DE FAMILIE GUICHELAAR

Andere Elimmers vielen in handen van de SS. Harm Guichelaar van Elim was bijna 15 toen de oorlog begon. Hij zag op 10 mei 1940 de Duitse troepen langs de ouderlijke boerderij lopen, met paard en wagen, in auto's. Op een avond, voorjaar 1943, kwamen twee mannen het erf van Guichelaar op. Arnold en Nico heetten ze, Guichelaar heeft hun achternaam nooit geweten. Het ging om Arnold Douwes, rechterhand van Johannes Post van Nieuwlande, en een onderduiker die op zijn beurt Arnold's steun en toeverlaat was geworden. Arnold en Nico vroegen of vader Guichelaar een onderduiker kon hebben. Zo kwam Theo van Schoten bij ze in huis. Theo was een Zeeuw van achter in de twintig. Hij had zwart haar en een kromme neus. Hij leek dan ook op een Jood, maar hij was dat niet. Theo had een vals persoonsbewijs van het verzet gekregen. Daarin stond dat hij transportarbeider was. Vanaf de komst op de boerderij in Elim was Theo landarbeider. Hij werkte overdag op het bouwland van de Guichelaars en sliep 's nacht op een kamertje, op de zolder van de boerderij. Nadat de SS in de school bij de kerk in Hollandscheveld was gekomen, en de eerste Hollandschevelders waren verhoord en mishandeld, leek het beter om zoveel mogelijk onderduikers van een ander adres te voorzien. Arnold en Nico haalden Theo van Schoten weg bij de Guichelaars, en brachten hem onder bij een boer in De Krim. Jelle van de Berg van De Krim zag in zijn omgeving een persoon op het land werken, die verdacht veel op een Jood leek. Jelle ging naar de SS in Hollandscheveld en vertelde Obersturmführer Hoogendam dat hij een jood wist te zitten. Daarna werd Theo opgepakt. Die nacht kwam de SS ook naar de boerderij van de Guichelaars, zijn adres stond immers op dat persoonsbewijs van Theo van Schoten.

Rond één uur 's nachts werden de gezinsleden van hun bed gelicht. Harms moeder en zijn zusjes mochten blijven, onder toezicht van gewapende SS'ers. Vader Guichelaar moest mee, net als zijn zonen Sake en Harm. Eerst gingen ze naar de gevorderde boerderij van Dirk van Dijk in Nieuwlande. Daar stonden zij de hele nacht in het varkenshok, handen op het hoofd, gezicht tegen de muur. Harm hield het niet vol. Zijn armen werden van lood en zakten omlaag naar zijn schouders. Meteen sloeg een van de SS'ers keihard met een handgranaat op zijn hoofd. Ze moesten zo blijven staan tot het

middaguur. Met een SS-escorte gingen ze vervolgens naar Hollandscheveld. Toen Harm in Elim een kennis gedag zei, riep een Duitse soldaat: '*Maul halten!*' Sake en Harm werden net als hun vader naar de school gebracht. Op het uiteinde van de gang in de school zat de hele dag een SS'er met een mitrailleur. De arrestanten zaten in een klaslokaal. Als iemand verhoord werd, werd hij uit het lokaal gehaald, en op de gang mishandeld. Hij kon dan geen kant op, want als hij zou vluchten, was er weer die SS'er met die mitrailleur, die alles in de gaten hield. Het klaslokaal ernaast zat vol arrestanten. Ze lagen op stro op de grond of hingen in de kleine banken. Het ging om zo'n 25 man, die dag dat Harm werd opgepakt. Het waren Joden, onderduikers en mensen die hen geholpen hadden. De mensen mochten absoluut niet met elkaar spreken. Zodra er gefluisterd werd, kon je mee komen naar de gang, waar je dan afgeranseld werd. Zodoende wist Harm niet wie de mensen waren die hij niet kende. Ook wisten ze de namen niet van de SS'ers of de handlangers van de SS'ers. Wel herkende Harm Jelle Van der Berg uit De Krim. Die zat ook in het lokaal, zogenaamd opgepakt, maar 's avonds werd hij weer meegenomen door de SS'ers om mensen aan te wijzen, en de weg te wijzen naar waar mogelijk nog meer onderduikers zaten.

De ontmoeting met de SS'officieren bleef Harm voor altijd op zijn netvlies gegrift. Harm en Sake gingen bij de deur van het klaslokaal op een stoel zitten. Daarna kwamen Auke Pattist en Dirk Hoogendam binnen. De SS'ers droegen het uniform met de doodskop, zo wist Harm zich te herinneren. Dirk Hoogendam was een boom van een vent, niet veel ouder dan Harm. De SS'ers zeiden niks, keken alleen maar. Toen greep Dirk Hoogendam Sake bij zijn haar en zei: "Dat moet eraf." Harm draaide zijn hoofd om naar Sake te kijken. "Ben jij zijn broer?" vroeg Hoogendam aan Harm. Zonder op antwoord te wachten, sloeg Hoogendam met zijn karwats Harm keihard in het gezicht. Intuïtief hield die zijn armen voor zijn gelaat. Daarna daalde de karwats steeds opnieuw neer op het hoofd van Harm. Harm: "Hoogendam sloeg zo verdomde hard dat mijn hele hoofd kapot was, ik bloedde overal. Maar dat was nog niet genoeg, ik moest van Hoogendam ook kniebuigingen maken, met de armen recht vooruit. 'Geef je aan de Winterhulp?' vroeg hij. Dat deden wij niet, dus dat zei ik ook. Moest ik nóg tien kniebuigingen maken. Toen vroeg Hoogendam: 'Vond je het mooi?' Dat vond ik niet en dat zei ik tegen hem. En weer moest ik tien kniebuigingen maken. 'Vind je het nu mooi?' vroeg die vent. Om er vanaf te zijn heb ik ja gezegd. Moest ik verdomme opnieuw tien kniebuigingen maken."

Die pijn en de vernederingen waren volgens Harm Guichelaar niets vergeleken met wat Dirk Hoogendam met de joden deed. Tussen de arrestanten zaten twee joodse onderduikers die waren verraden en in Nieuwlande waren opgepakt. Om de een of andere reden hadden ze geen

schoenen meer en liepen ze op sokken. De school zat bomvol arrestanten die allemaal gebruik van enkele wc's moesten maken. De SS'ers gingen mee, de gevangenen moesten zich met de deur open ontlasten, met een SS'er met een geladen geweer erbij. Het was winter 1944, iedereen liep sneeuw en modder mee naar binnen en die plees waren allemaal verstopt. Het was al met al een grote smeerboel in de school. Voor de Joden had dit vervelende gevolgen. Harm Guichelaar: *'De joden moesten van Dirk Hoogendam 's avonds met hun sokken door de urine lopen. En met die sokken hun voeten wassen. En daarna moesten ze van die schooier die gore sokken leegzuigen. Wij sliepen op de grond of in een schoolbank, maar de joden moesten staan op een kast, de hele nacht. Als ze dan niet vlug genoeg op die kast klommen -en het ging ze nooit vlug genoeg- dan staken de heren een bajonet in hun kont. Wat moeten die jongens een pijn hebben gehad. Ik heb ze van achteren gezien, net een krentenbrood!'*

Harm Guichelaar zag meer verschrikkelijke dingen. Hoogendam én Pattist gaven een gedeserteerde SS'er zoveel slaag met een geweerkolf dat hij na afloop onherkenbaar was. Hoogendam hield er ook van vrouwen op de pijnbank te leggen en ze uit te rekken. Hun geil was zo vreselijk dat buurtbewoners weggingen om het niet te horen. En dan had je nog de bokswedstrijden die Hoogendam graag organiseerde. Jood tegen jood. Degene die verloor, zou de kogel krijgen, zei hij. Guichelaar zag ze vechten. Joodse vrienden die elkaar met de blote vuist net zo lang en zo hard sloegen tot het bloed er aan alle kanten uitliep. Hoogendam had zichtbaar plezier als zo'n bokser knock-out ging en de verliezer werd. Dan vertelde hij tegen de winnaar dat zijn tegenstander ook in leven bleef. Harm *'Tk heb met eigen ogen gezien hoe een van die onderduikers zijn voet vooruit moest zetten en hoe ze vervolgens met een geweerkolf zijn voet kapot sloegen. De grote teen van die man was finaal in tweeën gespleten.'*

Na een week mochten vader Guichelaar en zijn zonen ineens naar huis. Er viel niks te ontkennen, want ze hadden hun adres immers gevonden op dat persoonsbewijs van Theo. Pattist las een brief voor waarin stond dat de Guichelaars, als ze iets zouden zeggen over wat er in die school was gebeurd, allemaal naar een concentratiekamp zouden gaan. Later, toen Harm thuis de koeien zat te melken, kwam hij langs. 'Jij hebt toch klappen van ons gehad?' vroeg Pattist. Harm zei: 'Nee hoor, helemaal niet.' Angst voor nog een zware mishandeling liet hem op dat moment alles zeggen. De Guichelaars van Elim waren niet de enigen die opgepakt waren door de SS. Bekend is dat ook Hendrik Metselaar, de zoon van winkelier Simon Metselaar, door de SS'ers uit de Hollandscheveldse school werd opgepakt en werd weggevoerd.

TERREUR IN NIEUWLANDE

In de nacht van 28 op 29 november 1944 overvielen de Landstormers uit Hollandscheveld de boerderij van de familie Dirk van Dijken, aan de Brugstraat te Nieuwlande. De onderduikers vlogen in hun schuilplaatsen. Ook Dirk van Dijken zelf wist weg te komen. Hij kroop snel tussen het stro, dat in de schuur stond opgestapeld. De vrouw des huizes werd ruw in een hoek geduwd, door de binnenstormende SS'ers. Vloeken, mooi praten en van alles beloven had geen effect op haar. Wel op de kinderen. Van Oort wist enkele kleine kinderen met schone beloften en dreigementen tot spreken te bewegen. De beide onderduikers (De Groot en Mooibroek) werden gevonden in een schuilplaats boven de koeien, samen met een radio en andere spullen die verdwijnen moesten. De Joodse onderduiker Abraham de Groot werd geslagen en getrapt. Tenslotte moest hij zich spiernaakt uitkleden en volle koe-grup kruipen. Pas toen de beulen moe werden, hield het vernederende werk op en werden de gevangenen in de overvalwagen geladen. Om die wagen niet teveel te besmeuren, moest Abraham de Groot zich afspoelen bij de regenput. SS-soldaat Dirk Veldkamp, die zich flink op De Groot had uitgeleefd, stond erbij toen de laatste zelf de emmer water ophaalde. Hij smeet de eerste emmer direct bij Veldkamp in het gezicht, zette het op een lopen en weg was hij. Hij stooft dwars door enkele wijken heen, waardoor hij toch nog een beetje schoon werd. Achterop het land stond een huisje, waarin een familie Schonewille woonde. Daar klopte De Groot in die koude nacht aan en werd van onderdak en warme kleding voorzien. Pattist over De Groot: *"Die werd inderdaad onwaardig behandeld. Ik heb daar zelf een eind aan gemaakt en hem naar buiten gestuurd om hem onder een hengselpomp te laten wassen. Daarbij is hij ontsnapt. Overal komen excessen voor, net zoals bij de bevrijding tegenover de collaborateurs, maar als officieren hebben wij altijd getracht dat te onderdrukken."*

Jans Mooibroek, een neef van Dirk van Dijken, was op dat moment 20 jaar. Hij was net als Abraham de Groot ondergedoken bij het gezin Van Dijken: "Ik was samen met de joodse Abraham de Groot, die een jaar of 38 was, ondergedoken bij boer Dirk van Dijken aan de Brugstraat in Nieuwlande. Ik was ondergedoken omdat ik niet te werk wilde worden gesteld in Duitsland. Ik heb Hoogendam samen met Auke Pattist meegemaakt toen ze mij te pakken hadden. Het was een lange man, hij toorde boven iedereen uit. Nadat wij waren opgepakt zijn wij in een kamer van de boerderij vreselijk mishandeld. We moesten tegen de muur staan met de armen omhoog en werden met een geweerkolf in de buik gestoten. Daarna sloegen ze ons keihard tegen het hoofd. Zo verhoorden ze ons omdat ze dachten dat wij ergens wapens hadden. Abraham de Groot werd nog ernstiger mishandeld.

Hij moest zich uitkleden en naakt door de koeienstront kruipen. Ook wilden zij hem met een hooivork de ogen uitsteken. Dat is gelukkig net niet gebeurd, maar één ding was zeker ze wilden hem dood hebben. Nadat De Groot door de koeienstront moest kruipen werd hij bij een regenbak met water schoongegooid. Hij wist een van de bewakers een emmer water in het gezicht te gooien en rende weg. Ik stond erbij. De SS'ers schreeuwden: "Die jood is ervan door." Ze begonnen te schieten maar het was nog donker en ze misten. Toen greep ik ook mijn kans gezien en heb ik ook de benen genomen."

De vrouw van Dirk van Dijken duwde hem de deur uit. Jans Mooibroek rende voor zijn leven. Hij wist bij de bureu, een flink eind verderop, een veilig onderkomen te vinden. Abraham de Groot is naakt en wel kilometers gerend, voor hij een woning vond waar hij kleren en onderdak kon krijgen. Abraham de Groot werd liefdevol opgevangen bij de familie Jan Schonewille. Er lag sneeuw, het was steenkoud, hij was nat en vies van de koude koemest. Maar hij overleefde de oorlog, net als Jans Mooibroek. De SS'ers schoten lukraak in het donker op alles wat ze zagen bewegen. Toen ze hun verlies door hadden, reageerden ze zich weer af om mevrouw Van Dijken. Er werd haar van alles verweten, maar ze zei ijskoud: "Ik heb al twee jaar op die mannen gepast, maar jullie kunnen het nog geen twee uur!" Ze werd meegenomen naar de school in Hollandscheveld, doorgestuurd naar het Huis van Bewaring in Assen, en uiteindelijk op transport gesteld naar Duitsland. Na zes weken werd ze plotseling weer vrijgelaten en kon naar huis!

In diezelfde nacht van 28 op 29 november 1944 werden er door de Hollandscheveldse SS'ers vier onderduikers opgepakt aan het Oostopgaande. Het ging om Jans Kreeft, Arend Boer, Hilbert Giethoorn en Johannes Winkel. Arend Boer over Hoogendam: "Hij trok zijn leren handschoenen uit en daar begon hij ons mee af te ranselen. Het deed ongelofelijk veel pijn". Ze werden opgepakt nog voordat de boerderij van Dirk van Dijken werd doorzocht. Ze werden meegenomen naar deze boerderij, onder schot gehouden, en maakten van op een afstandje de hele razzia daar mee. Arend Boer: "Ten slotte werden we in een overvalwagen naar Hollandscheveld gebracht. In een schuur bewerkten ze ons met een bajonet om te weten te komen waar er nog meer onderduikers waren. Na een week werden we naar Assen gebracht en na negen dagen werden we weer op transport gesteld. Uiteindelijk belandden we in een strafkamp in Duitsland." Het viertal kwam in het kamp Egersdorf bij Hannover terecht. Daar wisten ze samen met een zekere Molema uit te breken, in februari 1945. Om minder op te vallen besloten ze twee aan twee verder te trekken. Dit mocht niet baten. Alle vier werden ze weer opgepakt. Nu werden ze los van elkaar in vier verschillende kampen ondergebracht. Drie van hen wisten deze ellende te

overleven. Johannes Winkel overleed op 18 maart 1945 te Lahde, Duitsland.....

Rolinka Smit van Nieuwlande zette het verhaal van haar vader Roelof Smit en haar opa Egbert Smit op papier, daarbij gesteund door haar zuster Mea. Roelof Smit droeg zijn hele leven een traumatische ervaring met zich mee. Pas in 1999 kon hij er met zijn kinderen over praten. Roelof stierf 5 april 2001, een dag voor zijn beul Dirk Hoogendam werd gevonden, als de rustende groenteboer 'Dieter Hohendamm' te Datterode. De kinderen zagen het als een signaal. Het was geen toeval dat dit zo samenviel, het moest zo zijn. Het relaas van Roelof Smit en zijn familie, vertelt door Rolinka:

“Het was in de nacht van 1 op 2 januari 1945, toen Hoogendam met een groep S.S.ers achter op het Oostopgaande in Nieuwlande, begon met zijn jacht op onderduikers. Door verraad van een zogenaamde onderduiker (infiltrant Van der Gauw) was Hoogendam hierachter gekomen. Het was een strenge winter, er lag een dik pak sneeuw, 't was heldere maan en het was bitter koud. Het was in deze nacht dat Hoogendam en zijn kompanen bruut kwamen binnenvallen bij het ouderlijk huis van mijn vader. Ze gingen hierbij flink tekeer, en er werd keihard met de karabijnen op de luiken en op de deur van het huis geslagen. Mannen die al opgepakt waren werden met hun handen in de nek tegen het stookhok gezet. Toen mijn opa de deur opendeed, sleepten ze hem naar buiten over de diepgeploegde grond bij de 'bietenkoele'. Een van de opgepakte mannen lieten ze krabben in de 'bietenkoele' om te kijken of er nog onderduikers verborgen zaten (en dat terwijl de grond helemaal bevroren was). Omdat mijn opa (Egbert Jan Smit, getrouwd met Albertje Arends) geen informatie wou geven, werd hij op verschrikkelijke wijze afgeranseld, van top tot teen zat hij onder het bloed. Ze wilden weten waar de onderduikers verborgen zaten. Die onderduiker sliep deze nacht tezamen met zijn eigen zoon Roelof, mijn vader, in een hol in de bossen.

Mijn vader was op dat moment zelf ook onderduiker, hij was namelijk gedwongen te werken voor de Todt in Assen. Op de dag dat hij had gehoord dat er diezelfde avond Ausweisen zouden worden opgehaald, besloot hij om te ontsnappen. Als je ausweis werd opgehaald, dan zou dat betekenen dat je op transport werd gesteld. Mijn vader wilde dat moment niet afwachten. De fiets die hij al een paar dagen had zien staan, bood hem een kans om te ontsnappen, dus ging hij er vandoor. Voor hem fietste een Duitser met een meisje. Door achter hen te blijven, slaagde hij erin ongemerkt de zwaar bewaakte brug bij Assen te passeren. De Duitser had het veel te druk met z'n meisje en halverwege is mijn vader zijn eigen weg gegaan. Dwars door de bossen kwam hij uiteindelijk terug bij zijn ouderlijk huis. Vanaf dat moment sliep hij dus in een hol in de

bossen.

Mijn opa bleef lange tijd ontkennen, en werd ondertussen meer en meer afgeranseld, totdat er uiteindelijk geen keus meer was. Mijn opa moest de plaats aanwijzen. Toen ze bij het hol kwamen, schoten ze met een karabijn naar binnen. Ze raakten de jas, die mijn vader vanwege de kou over het voeteneinde had gelegd. De jas werd doorzeefd met kogels. Er zaten 44 kogelgaten in. Toen ze (Roelof en onderduiker Flip) uit het hol kwamen schrok mijn vader vreselijk bij het zien van zijn eigen vader, toegetakeld tot en met, en die blik in zijn ogen. Dit moment zou hij zijn gehele leven niet meer vergeten. Ze moesten meekomen naar het ouderlijk huis, op blote voeten door de sneeuw. Binnen gekomen vroeg Hoogendam aan mijn vader hoe lang hij al onderduiker was, zette hem tegen de muur in de keuken en kneep zijn keel dicht, waarbij hij genoot van de uitpuilende ogen en het feit dat mijn vader bijna stikte. Vele intimidaties vonden plaats, mijn vader moest zich klaarmaken en de rest van de familie ook, om mee te gaan.

Daar gingen ze, over het ijs met hun handen in de nek. Hoogendam en kompanen liepen over de wal. Onderweg stopten ze verschillende keren omdat er nog meer mannen opgepakt werden. Al die tijd stonden mijn vader, mijn opa, mijn oma, mijn drie ooms, de onderduiker (Flip) en de andere jongens met de handen in de nek te wachten in die bittere kou. Al voordat ze in Nieuwlande kwamen, waren de handen van mijn vader aan elkaar vastgevroren. Hij kon ze niet meer van elkaar krijgen. Toen zijn broer hem wou helpen, kreeg deze direct een klap met de karabijn op zijn rug. Gelukkig had hij nog net op tijd de handen van mijn vader van elkaar af gekregen.

In Nieuwlande gekomen werden ze ondergebracht in de boerderij van Van Dijken, die was gevorderd door de S.S.. Alle gevangenen werden gescheiden, mannen en vrouwen apart, in varkenshokken. Toen mijn vader later mee moest komen met Hoogendam, kon hij zijn armen en handen nauwelijks bewegen. Er zat geen gevoel meer in. De armen moesten in de nek blijven. Toch lukte het hem om met zijn benen over het schot te klimmen. Hij werd meegenomen en in een overvalwagen gezet, waar al twee joden, een Duitse onderduiker en nog iemand uit Nieuwlande in zaten. Zo gingen ze over de Brugstraat richting Kerkhoflaan. Onderweg zat Hoogendam een van de twee joden alsmaar te treiteren; 'spring er maar uit, ik maak een zeef van je!' (doorzeven met kogels). Van pure angst en zenuwen maakte mijn vader rare grimassen met zijn gezicht, meteen had hij een keiharde vuistslag in zijn gezicht te pakken.

In Hollandscheveld aangekomen moest mijn vader, tezamen met de anderen, met zijn neus tegen het lijkwagenhuisje staan, ook nu weer met de handen in de nek. Hoogendam heeft ze zo dertien uur lang laten staan, behalve de Duitse

onderduiker, die werd 's middags opgehaald. Dertien uur...moet je nagaan, de gehele bloedsomloop was compleet verstoord. Als de armen zakten werden ze weer omhoog geslagen, wie leunde werd met het hoofd tegen de muur gegooid. Op een gegeven moment zakten de armen van mijn vader naar beneden en kon hij ze met geen mogelijkheid weer omhoog krijgen. Als ze elkaar probeerden te helpen werd er opnieuw geslagen. En dan die angst.....met je neus tegen het lijkwagenhuisje.....je bent 18 jaar en na alles wat je in zo'n korte tijd hebt meegemaakt was daar die ondraaglijke angst.....ze schieten me hier hartstikke dood. Intimideren, angst inboezemen, steeds maar weer.

Hierna werden ze meegenomen en ondergebracht in de openbare school in Hollandscheveld. Ook hier werden mannen en vrouwen gescheiden. Er zaten zo'n vijftig mannen in een lokaal. Het was deze plaats waar velen verhoord werden, ook mijn vader. Omdat mijn vader geen enkele informatie gaf en alles ontkende heeft. Hoogendam hem op beestachtige wijze bont en blauw geslagen met de karwats, hem bij zijn haren gepakt en rondgesleurd. Vervolgens knipten ze zijn haren af. Hij moest zelf zijn haren bij elkaar zoeken en in de kachel gooien. Dit alles gaf Hoogendam blijkbaar nog niet genoeg voldoening en daarom liet hij mijn vader ook nog eens 100 kniebuigingen maken met een kruk in de hand. Dat was ontzettend zwaar en niet lang vol te houden. Iedere keer trapte Hoogendam de kruk weg en moest mijn vader van voren af aan beginnen.

Dit hele gebeuren vond plaats onder de ogen van mijn opa, drie broers van mijn vader en alle anderen die er waren. Mijn vader is hier zo verschrikkelijk mishandeld en op zo'n wijze dat zijn jongere broer later zei: 'het is nog een wonder dat onze Roelof het er levend vanaf heeft gebracht'. Wat een afgrijselijk groot drama voor een vader, voor een broer, als je toe moet kijken wanneer je eigen zoon, je eigen broer op zo'n beestachtige wijze wordt vernederd, mishandeld en gemarteld. Je staat machteloos aan de kant en kunt niets doen,.....want zij hadden de wapens, de macht en was daar bovendien die allesoverheersende angst, om doodgeschoten te worden. Wat een afgrijselijk drama ookvoor mijn vader!!! Diezelfde onmacht is in het hele leven van mijn opa, mijn vader en zijn broers een grote rol blijven spelen.

Enkele dagen later werd mijn vader op de gang opnieuw mishandeld, omdat hij niks wou zeggen. Hij werd op brute wijze op het hoofd geslagen met een steelhandgranaat. Hij werd keihard tegen de muur geslagen, uitgescholden en kreeg slagen op de kaken. Dit gebeurde door de verrader, de zogenaamde onderduiker (infiltrant Van der Gauw) en kompaan van Hoogendam. Verder heeft mijn vader vele mishandelingen gezien en gehoord van andere mensen. Vooral de twee joden met wie hij samen was gekomen werden verschrikkelijk en op beestachtige wijze gemarteld. Mijn vader vergeleek deze periode met de hel. Hij was 18 jaar, zijn vertrouwen in de medemens is er in deze periode

volledig uitgeslagen. Zijn jeugd, die de mooiste tijd van zijn leven had moeten zijn was voorbij en het zou nooit meer zo worden als het was.

Nu heb ik het alleen nog maar over alles wat mijn vader is aangedaan door Hoogendam, en waarbij ik niets anders voel dan afkeer, walging, woede, minachting en.....veel verdriet. Maar wat te denken van andere getuigenverklaringen? Getuigen die vertelden dat Hoogendam was als een vleesgeworden duivel, die mensen de keel dichtkneep totdat ze buiten bewustzijn raakten. Die mensen gebruikte als slaaf. Die mensen mishandelde door ergerlijke handtastelijkheden. Die hand, vuist, en kaakslagen toediende wanneer het hem maar uitkwam. Die als een bokser de mensen in het gezicht sloeg, niet alleen met de hand of de vuist. Ook met andere machtsmiddelen zoals een karwats, een handvat waar allemaal leren riempjes aan waren bevestigd, een kolf van een geweer, een gummistok, een steelhandgranaat. Die mensen martelde door ze vast te binden op een houten bank waarop het slachtoffer werd gegooid waarbij de armen achterover gebogen werden en Hoogendam zo hard mogelijk in het gezicht sloeg met een karwats en dan ook nog opmerkingen maakte als; 'daar krijg je een mooi dik hoofd van'. Die mensen over een melkbus legde en met een steelhandgranaat sloeg voor het zitvlak en het onderste gedeelte van de rug etc.etc. allemaal gruweldaden waardoor mensen onnoemlijk veel pijn hebben geleden."

Tot zover Rolinka Smit, over wat er gebeurde met haar vader, Roelof Smit, en zijn naaste familie. Van de Smitten werden opgepakt: Vader Egbert Jan Smit, zijn vrouw Albertje Arends en de zonen Jan, Roelof, Arend en Berend. Er waren ook twee oudere dochters, Hillie en Mettie. Hillie was al in Amsterdam aan het werk, en Mettie bracht op het moment van de inval net eten naar onderduikers. Verder waren er nog twee jonge kinderen Egbert/Eppe en Rinus, die na het oppakken van de oudere gezinsleden achterbleven bij vrouw van zoon Arend. Ooit was er ook een Bertje Smit geweest, een spastisch kind, dat al overleden was. De zonen Jan en Roelof Smit werden doorgestuurd naar het OT-strafkamp Port Natal in Assen. Vader en moeder en Berend mochten naar huis.

Arend Smit had daarvoor vastgezet in kamp Erica te Ommen. Hij was tijdens de overval op de ouderlijke woning net een paar dagen met verlof. Arend moest als enige van het gezin nog enige dagen in de school bij de SS blijven. Daar hoorde hij praten over een op handen zijnde overval op woning van zijn oom Jan, broer van Egbert Jan Smit. Toen Arend werd vrijgelaten uit school vertelde hij aan vader Egbert Jan dat diens broer nog diezelfde avond opgepakt zou worden. Egbert Jan Smit heeft in doodsangst Arend verboden om er over te praten en dit door te geven: "Onder gien beding! Waart oe!" Als uit zou lekken dat ze Jan gewaarschuwd hadden, dan zouden

ze nog harder aangepakt worden, en Egbert Jan kon het niet aan om die helse martelgang nog een keer te maken. Oom Jan Smit werd die avond nog en hardhandig verhoord. Hij had een zoontje Jan en een ‘dochtertje’, een driejarig Joods meisje, een onderduikstertje. Het kind werd ook opgepakt, maar heeft de oorlog overleefd. Hoe zwaar de terreur van Dirk Hoogendam en Auke Pattist ingreep in de geest van de mishandelde mensen, wordt door dit vooral overduidelijk geïllustreerd. Het werd een extra trauma, dat men de familie niet konden beschermen; dat men door angst volkomen machteloos werd gemaakt; dat men iets wist, en niets kon doen.....

T. de Graaf was in die dagen landbouwer, wonend in het pand Nieuwlande G.60, zo werd later genoteerd in het vonnis van Dirk Hoogendam. Het 7de artikel van dit vonnis zegt voldoende over wat hem overkwam. Hij verklaarde *“dat hij in Hollandscheveld door de SS is binnengeropen, dat hij werd verhoord in verband met hulpverleners aan onderduikers, dat hij alles ontkende, dat er op aanwijzing van Hoogendam een houten bankje bij werd gehaald, dat hij daar met de rug werd opgegooid en de armen hem achterover werden gebogen, dat daarna het verhoor opnieuw begon, dat Hoogendam hem toen vreselijk en zo hard mogelijk met een karwats in het gezicht heeft geslagen, dat de ene zijde van zijn gezicht geheel blauw en geel was.”* Dit detail uit het vonnis geeft tevens duidelijkheid over de ‘rekbank’ die sommige gevangenen zich wisten te herinneren. We zien hier De Graaf op deze bank gelegd, en mishandeld worden.

In Nieuwlande en omstreken werden door de SS uit Hollandscheveld verder nog geïntimideerd, zwaar mishandeld en in sommige gevallen weggevoerd: Koster Willem Roffel van de Gereformeerde Kerk, ds. Van de Bosch, de Gereformeerde predikant van Nieuwlande, de ondergedoken student theologie Henk Sweepe, boer Elema, drie leden van de familie Nienhuis, Koert van der Weide, Ake van der Vinne, zijn Joodse onderduikertje Johnny Bamberg, de kleine Joodse Rennie, Hennie van der Meer, Annie Zwiep, het gezin van de weduwe Van der Weide, hun schoonzoon Berend van der Weide, het Joodse meisje Nettie, twee zoon van de familie Seinen, hun Joodse onderduiker Barend Roet, Frans de Graaf, zijn vrouw, Ake de Graaf, Geert Schonewille, Jan Post, schoenmaker De Boer, Salomon en Jo Jonker, Jan Nijwenning, Bertus Zwiers, Roelof en Hein Smit uit het Kikkertsveld.....; de lijst is niet compleet. Steeds meer mensen doen alsnog hun verhaal en vullen hem aan.....

De opgepakte Joden kwamen na een mensonterend verblijf in de school te Hollandscheveld stuk voor stuk in Westerbork terecht. Gelukkig liepen de treinen naar Duitsland niet meer, zodat ze niet doorgevoerd werden naar een vernietigingskamp. Schoenmaker De Boer en de gebroeders jonker kwamen

in een kamp in het westen van Duitsland terecht. Zwiers, Post, de gebroeders Smit, Ake van der Vinne en Jan Smit (broer van Egbert Jan Smit) zagen elkaar in Kamp Wilhelmshaven. Ake van der Vinne en Jan Smit werden meer dood dan levend na de bevrijding door een militaire vrachtwagen thuisgebracht. Ze waren levende skeletten, vertelden degenen die hen aan zagen komen. De zuster van de ziekenverzorging kwam driemaal daags langs bij Ake van der Vinne om hem te voeren. Verder mocht hij niets eten, want anders zou hij alsnog sterven, zo slecht ging het met hem. Anderen hadden meer geluk. Ze bleven in het Huis van Bewaring te Assen, kwamen in een werkkamp van de Todt, of werden na een spannende periode..... gewoon naar huis gestuurd. Niemand die er ook maar wat van snapte, in Hollandscheveld, Nieuwlande en verre omstreken.

TERREUR IN DALERPEEL

Roelof de Jonge was veenbaas in Dalerpeel. Hij en zijn vrouw Albertje hadden negen kinderen, zes jongens en drie meisjes en er waren altijd wel vriendjes en vriendinnetjes op bezoek. Roelof zat in het school-, het kerk- en het buurtverenigingsbestuur en was leider van de zondagschool. Kortom, er was altijd wel aanloop in het boerderijtje aan de Dorpsstraat. Ook hierdoor was er altijd nogal wat aanloop in het boerderijtje aan de Dorpsstraat. Via Nieuwlande kwam de Joodse onderduiker Dolf Kool naar Dalerpeel. Hij zag er echt Joods uit, met zijn donkere ogen en zwarte haar. Heel anders dan de Joodse onderduiker Henk Bonenwit, die elders in Dalerpeel ondergedoken was, bij de familie Bruins. In 1944 waren drie zonen van Roelof de Jonge ook in de gevaarlijke leeftijd. Ze moesten eigenlijk werken in Duitsland, maar ze wilden dat niet. Ze doken onder. Ze bleven gewoon thuis, maar sliepen 's nachts in een zelfgegraven hol.

Het hol bevond zich op zo'n tweehonderdvijftig meter afstand van het ouderlijk huis en was alleen bereikbaar over een vonder. De ingang was uitgegraven in de walkant van een wijk en de bovenzijde was afgedekt met balken, planken, aarde en heideplaggen. De ruimte was ongeveer één meter vijftwintig hoog, zo'n vijf meter lang en drie meter breed. Het hol was aan de buitenkant onherkenbaar en ook de ingang was met behulp van een jute zak en turf goed verborgen. Als de broers bij 't invallen van de duisternis het hol opzochten, waren ze altijd in het gezelschap van Dolf en Henk. Vaak ook waren er andere vluchtelingen in het hol. Johannes, de toen 16-jarige zoon van Roelof de Jonge en de bron van dit verhaal, ging ook heel vaak mee. Het was er gezellig en je beleefde nog eens wat! Je kon er fijn liggen kletsen bij het licht van een kaarsje, het was er droog en warm, en een enkele keer dronken ze ook nog zelfgemaakte wijn. De afsluitende zak bij de ingang

werd's nachts altijd weggehaald, want anders werd het te benauwd, want je ademde doorlopend elkaars adem in. Bij het eerste daglicht werd het hol weer verlaten. Ieder ging zijns weegs, de gezinsleden De Jonge en Dolf naar moeder Alberje en Henk naar de familie Bruins.

In de nacht van maandag één op dinsdag twee januari 1945 wordt het hol bevolkt door Johannes en zijn oudere broer Gerrit, Dolf en Henk, Willem Karssies en zijn zoon en Jan ter Horst en Jan Buisman. Ze zijn allemaal diep in slaap als plotseling, om een uur of twee, een man het hol inkruipt en "Raus, raus!" schreeuwt. Hij is er bijna nog sneller uit, dan hij erin gekropen is, maar de boodschap is duidelijk. De acht slapers zijn ineens klaarwakker. Buiten klinkt dreigend: "We gooien een handgranaat, als jullie niet snel tevoorschijn komen,!" Ze kruipen een voor een langs de walkant omhoog, alle acht. Het is volle maan en daar staan de SS'ers, het geweer in de aanslag. Ze bevelen hen de handen omhoog te steken. "We blazen het hol op!", schreeuwen de overvallers. "Wie er nog in zit, gaat eraan!". Ze gooien enkele handgranaten naar binnen en er klinkt een doffe knal. Het zo goed verborgen dak blijft echter roerloos liggen.

Met de handen in de nek worden ze afgevoerd; over het veld naar café Bakker in de bocht bij de Berkmeerweg. Daar staat de overvalwagen van de SS. Henk en Dolf worden apart gezet, wonderlijk genoeg wordt juist Henk onmiddellijk als Jood herkend en Dolf verraadt zich door zijn Amsterdams accent. Ze worden met de wagen meegenomen en de andere zes worden in ganzepas richting Dalen gedreven. Bij het huis van Piet Slomp, het laatste huis voor het Zwinderse kanaal, wordt halt gehouden. Ze worden naar binnen gejaagd, de huiskamer in. Piet en zijn onderduiker, een gedeserteerde Duitse soldaat, zijn gearresteerd en weggebracht naar Hollandscheveld. Alleen Piet's doodsbanige vrouw is nog thuis. De zes gevangenen worden met de handen in de nek tegen de muur van de kamer gezet. Pesterig spelen de SS'ers met hun geweren en richten ze af en toe op hun slachtoffers. De hele verdere nacht staan ze daar en ook als het dag wordt, blijven ze staan.

Bij de familie De Jonge is iedereen enorm ongerust, als Dolf en de beide jongens die morgen niet thuiskomen. Die ongerustheid wordt haast ondraaglijk, als blijkt, dat het hol leeg en van binnen vernield is. Er wordt de hele morgen gezocht. Ergens rond een uur of elf fietsen twee jongens langs het huis van Slomp. Ze zijn naar het gemeentehuis in Dalen geweest. De SS'ers houden ze aan en nemen ze mee naar binnen. Ze moeten hun zakken leeghalen en een van de jongens heeft een muntstuk met de afbeelding van koningin Wilhelmina bij zich. Nu moeten ze gestraft worden. Tot groot plezier van de SS'ers moeten ze op hun buik door het veld kruipen, terwijl hun beulen hun geweren boven hen leegschieten. Tenslotte mogen ze naar

huis en ze fietsen regelrecht naar de familie De Jonge om te zeggen, waar Gerrit, Johannes en de anderen zijn.

In het huis aan de Berkmeerweg laten de SS'ers zich intussen verzorgen door de vrouw van Piet Slomp. Ze moet aardappels in schijfjes snijden en bakken. Ze willen ook pap, maar er is geen melk in huis. Gerrit biedt aan thuis wat te gaan halen. Hij komt zeker terug, want Johannes is immers ook hier. Maar de SS'ers trappen er niet in. Gerrit moet blijven. Om een uur of drie komt de overvalwagen terug. De gevangenen moeten instappen en als ze richting Dalerpeel rijden, vraagt Gerrit of ze thuis even afscheid mogen nemen van hun zuster Pietje, die erg ziek is. Ze komen immers vlak langs het boerderijtje aan de Dorpsstraat. Een van de SS'ers zegt: "We zullen wel zien!". In de buurt van het ouderlijk huis gaat de wagen heel langzaam rijden, maar hij stopt niet. Moeder De Jonge komt naar buiten en holt achter de auto aan. De wagen gaat weer sneller rijden. Moeder roept haar jongens, gaat harder lopen en valt. De SS'ers lachen! Gerrit en Johannes zullen't nooit vergeten!

Ze rijden door De Krim. Daar wordt boer Van de Berg ingeladen, die een geallieerde piloot heeft verborgen. De piloot is er niet meer, maar Van de Berg wordt meegenomen. Een SS'er gaat voor hem staan, pakt hem bij een oor en richt een pistool op zijn hoofd. "Ik schietje dwars door je oor!", zegt hij. "Een, twee, drie!". Hij haalt de trekker over en het schot gaat rakelings naast. De SS'ers lachen! Ze gaan naar de school in Hollandscheveld en worden in een leegstaand lokaal geduwd. Het eindpunt van hun reis maakt tevens duidelijk door wie de familie de Jonge en aanhang is opgepakt: Door Dirk Hoogendam en zijn compagnon Auke Pattist.

In de school zitten tal van andere arrestanten, waaronder de burgemeester van Gramsbergen, Baron Van Voerst van Lynden. Ook de beide Joodse onderduikers vallen op onder de gevangenen. Dolf en Henk staan namelijk boven op een hoge leermiddelenkast en vooraan zit de gedeserteerde Duitse soldaat. Dat hij Duitser is, blijkt uit de wijze van benadering: alleen tegen hem wordt konsekwent Duits gepraat. Hij ziet er bij aankomst in de school verschrikkelijk uit, want al voor hij er is zijn zijn beide ogen dichtgeslagen! Afschuwelijke tonelen spelen zich hier af Henk en Dolf hebben het zwaar te verduren. Af en toe roept een van de beulen; "Kom es van die kast af!". Als ze beneden zijn, krijgen ze een trap en het bevel: "Dr weer op!". Als ratten vliegen ze dan weer omhoog, bang voor een volgende mishandeling.

De SS'ers lachen! De Duitse deserteur wordt het meest mishandeld. Niet alleen lichamelijk. Als het eten wordt binnengebracht, wordt ook zijn portie aangereikt. Maar hij ziet niets meer en grijpt er telkens naast. Dan gooien de

SS'ers het schaalpje leeg op de vloer voor hem, knippen een paar plukken van zijn haar en mengen die fijn gesnipperd met hun laarzen door het voedsel. Vervolgens wordt hij gedwongen alles op te eten. Na enkele dagen wordt hij wankelend afgevoerd. Wat er met hem gebeurd is, is onduidelijk. Piet Slomp, zijn kostbaas, wordt nog eens een keer zwaar mishandeld. Op een gegeven moment vragen de SS'er de gevangenen: "Wie is voor de Joden?" Niemand steekt de vinger op. Dan vragen ze: "Wie is er tegen de Joden?" Bang, en in de hoop verdere martelingen bespaard te blijven, steekt Piet Slomp zijn vinger op. Hij moet naar voren komen. Waarom is hij tegen de Joden? "Ze verneukt iederiene", is het bange antwoord van Piet. Als 'dank' voor zijn antwoord wordt Piet gedwongen in ene kolenbak te gaan staan. Een houten bak, smal van onderen en van boven breed uitlopend. Hij krijgt dan zoveel slaag met de kolven van geweren, dat hij dubbel in de kolenbak ligt.

Vijf dagen zitten de gebroeders De Jonge en hun kennissen in het schoollokaal. Ze slapen op de kale vloer. Ook Dolf en Henk, maar die worden bij 't aanbreken van de dag de kast weer opgejaagd. De Dalerpelers worden een voor een verhoord. Met felle lampen op zich gericht zien ze niets en horen slechts de stemmen van de ondervragers achter de tafel. Ze vertellen alleen in het hol geslapen te hebben om te ontkomen aan uitzending naar Duitsland. Ze weten inmiddels, dat Dolf en Henk gezegd hebben er maar één nacht geweest te zijn en dat behoeven ze dus alleen maar te herhalen. Dat de Joodse jongens ondanks de vernederingen, waaraan ze blootstaan, hiermee gevangenneming van hun ouders voorkomen, beseffen Gerrit en Johannes volkomen en ze zijn er dankbaar voor. Ze worden niet geslagen tijdens de verhoren. Buiten de verhoren om gaat het treiteren van de gevangenen gewoon door. Zelfs een kind-soldaat doet hieraan mee. Een in de ogen van de 15-jarige Roelof de Jonge ongeveer 12-jarige jongen, draagt een klein SS'uniform en heeft een klein geweer bij zich. Hij wordt min of meer gezien als de mascotte van de SS'ers. Maar hij doet zijn best om erbij te horen. Bijvoorbeeld door onder toezicht van de volwassen SS'ers te springen op op de grond liggende gevangenen.

Slechts één uitzondering, herinnerde Roelof de Jonge zich ten aanzien van het treiteren en pesten. Er is zo af en toe een officier in het lokaal aanwezig, voor wie alle soldaten respect hebben, en in wiens aanwezigheid nooit iets gedaan wordt in de richting van de gevangenen. Roelof de Jonge kende inmiddels Van Oort, Pattist en Hoogendam, en wist zeker dat de bewuste officier of onderofficier geen van deze drie personen was. Wie het wel was, heeft hij nooit geweten. En dan is er nog die Nederlandse SS'er, een van de 'gewone' soldaten, die als Johannes naar de WC moet tegen hem zegt: "Als je weg wilt, ik kijk wel de andere kant op". Is dat gemeend geweest? Is dat een 'goeie' SS'er geweest, of wachtte hij op een gelegenheid om Johannes nog

eens flink af te kunnen ranselen? Johannes liet het er niet op aankomen. Hij heeft geen vluchtpoging ondernomen.

Roelof de Jonge is de burgemeester van Gramsbergen op een gegeven moment uit het oog verloren. Blijkbaar worden de gevangenen in de school door Van Oort, Hoogendam en Pattist volgens een bepaald systeem geschrift, want de ene groep (waaronder de burgemeester) wordt naar het Huis van Bewaring gestuurd, terwijl de andere groep naar Port Natal moet, een strafkamp van de OT. Op zaterdagmiddag 6 januari 1945 horen de mannen bij monde van de SS'ers Hoogendam en Patist het over hen gevelde oordeel. Eerst worden de namen genoemd van hen die gevangen blijven, in alfabetische volgorde. Er zijn drie gevangenen met de naam De Jonge. De eerstgenoemde is Gerrit en als direkt daarna voor de tweede keer de naam De Jonge ongelezen wordt, roept Johannes onmiddellijk: "Ja!". Hij wil bij zijn broer blijven en zorgt er hierdoor voor, dat de derde De Jonge vrij komt, want deze wordt niet meer afgeroepen. Zo gaat Johannes, zestien jaar oud, mee met het gevangentransport naar Port Natal in Assen, terwijl hij eigenlijk vrijgelaten had moeten worden. De Duitse kommandant kijkt hem bij aankomst aan en vraagt verbaasd: 'Wat doe jii hier? Hoe oud ben je?'. Johannes antwoordt: "Zestien jaar!" en de Duitser beslist: "Dan moet je naar huis!'. 't Is inmiddels donker geworden en Gerrit vraagt: "Mag hij vannacht dan niet blijven?'.

Het verzoek wordt toegestaan en op de zondagmorgen daarna wordt Johannes in Assen op straat gezet. Een gevangene heeft hem nog gauw driehonderd gulden toegestopt. Om te bewaren! Wat moet hij nu? Zijn broer heeft hem het adres van een advocaat in Assen gegeven, bij wie zijn zuster gediend heeft. Van diens vrouw krijgt hij een fiets en omzichtig, langs allerlei achteraf weggetjes, peddelt hij over Beilen en Noordscheschut naar Nieuwlande. Daar gaat hij bij een tante aan. Hij laat de driehonderd gulden zien, die hij meegekregen heeft. Tante waarschuwt hem het geld goed op te bergen, want het wemelt van de SS'ers in Nieuwlande. Johannes stopt de bankbiljetten in zijn kous en fietst langs de Steigerwijk naar huis. Als hij bijna aan het eind is, loopt daar Bartha Zomer, een meisje uit Dalerpeel. Ze ziet hem aankomen en rent direkt naar de evangelist Nijen Twilhaar om te zeggen, dat Johannes de Jonge weer thuis is. Dat moet "Doomnee" weten! Thuisgekomen wacht Johannes een blij én droevig weerzien. Blij omdat hij er weer is, droevig omdat zijn zuster nog steeds doodziek is en zijn moeder een gebroken mens. Gerrit is immers nog weg en wie weet, wat Dolf en Henk boven het hoofd hangt! Johannes' zuster overlijdt in februari en Gerrit moet bij de begrafenis aanwezig zijn, vindt iedereen in de buurt. Hein Tuik en Arend Weggen bieden aan naar Assen te gaan om zich daar als gijzelaars aan te melden. Dan zullen de Duitsers Gerrit misschien voor een paar dagen

laten gaan. Ze gaan op weg, maar een hevige sneeuwstorm verhindert hen verder te komen dan tot Zweeloo. De begrafenis vindt zonder Gerrit plaats. Gerrit wordt ingezet bij de Todt in Smilde. Henk Bonenwit en Dolf Kool overleven de oorlog in Westerbork. Het verhaal van de overval op het hol van de familie De Jonge is gepubliceerd in het boek 'Dalen in oorlogstijd', en is hier aangevuld met andere herinneringen van Johannes de Jonge.

De SS'ers waren later nog weer in de buurt. Jan Hendrik Hazelaar, de toen 54 jarige winkelier uit Steenwijksmoer, vertelde toen hem in de zomer van 1945 Dirk Hoogendam werd getoond: *“Dat hij de persoon (...) herkent als de SS-man Hoogendam; dat op 25 januari 1945 te zijnen huize een huiszoeking plaats vond onder leiding van Hoogendam; dat Hoogendam hem beschuldigde bonkaarten aan onderduikers te hebben gegeven; dat hij dat ontkende en van Hoogendam gevoelige slagen heeft gehad; dat deze slagen van dusdanige uitwerking waren, dat hij het bewustzijn erbij verloor; dat hij de volgende dag is meegenomen naar de Openbare school te Hollandscheveld; dat hij later naar het Huis van Bewaring te Assen is getransporteerd.”*

TERREUR TE NIEUWEROORD: GEERT, JENNY EN ALIE VOOR HET LEVEN GETEKEND.

Op de late avond van 1 december 1944 en in de daaropvolgende nacht deed een groep SS-ers, onder wie officier Dirk Hoogendam, in minstens drie woningen gewelddadige overvallen:

- in de woning van Hendrik Kruizinga op de Geeserrai in Nieuweroord (gemeente Oosterhesselen);
- in de woning van Klaas Blokzijl aan de Hooegeveensche Vaart –eveneens in Nieuweroord (gemeente Hooegeveen), in de buurt van Kruizinga;
- in de woning van Aaldert Streutker op Alteveer (gemeente Hooegeveen), ongeveer 8 kilometer verderop.

De SS-ers omsingelden de boerderij van Kruizinga, dwongen de bewoners de deur te openen en doorzochten het hele pand. Zij arresteerden Jan Kruizinga (zoon van Hendrik) en twee onderduikers: Geert en Jurrie Streutker (zonen van Aaldert Streutker). Ook de twee dochters van Kruizinga, Rika en Hillie, werden opgepakt. Geert Streutker zat verstopt onder een bed. Hij was bij Hendrik Kruizinga ondergedoken, omdat hij verkering had met diens dochter Hillie. De bruutheid die de SS'ers bij de Kruizinga's aan de dag legden ten aanzien van de arrestanten, sloeg over op het vee. Kruizinga was bouwboer en had maar één koe. De koe werd door de SS'ers doodgeschoten. In de paniek die op dat moment ontstond, toen de schoten vielen, wist Jan Kruizinga te ontkomen. Jan Kruizinga was

betrokken bij hulp aan onderduikers en de illegale verspreiding van bonkaarten, en had een wapen in huis. Als ze de spullen zouden vinden, zou hem een zware straf te wachten staan. De omstandigheden boden Jan de gelegenheid om weg te komen. Jan had buiten gestaan, onder bewaking van slechts één SS'er, en had die man in het gezicht geslagen. Jan sprong over het prikkeldraad, het veld in. De SS'er wilde hem achtervolgen, maar viel languit in het prikkeldraad.

Geert Streutker was doodsbang dat bij een volledige doorzoeking van het huis Jan's wapen gevonden werd, en ze allemaal zouden worden afgevoerd – en misschien wel doodgeschoten – als verzetsmensen. Geert probeerde de SS'ers om de tuin te leiden. Hij vertelde dat zijn vader onderduikers had, wat niet waar was, maar zo zouden de SS'ers weggelokt kunnen worden bij de woning van de Kruizinga's. Vader Aaldert Streutker woonde op Alteveer, Alteveerstraat 198, nog net in de gemeente Hoogeveen. De troep soldaten trok met Geert voorop 's nachts naar Aaldert's woning. Ook dit pand werd omsingeld en doorzocht op onderduikers, maar er was niemand te vinden. De woedende SS'ers namen Hendrik Kruizinga, zijn dochter Hillie en Aaldert, Geert en Jurrie Streutker mee naar de school in Hollandscheveld. De vrouw van Aaldert Streutker had nog gevraagd of ze voor Aaldert geen brood mee moest geven. Nee, dat was niet nodig, zeiden de SS'ers. Aaldert zou toch direct doodgeschoten worden. Dat doodschieten was pure dreiging, maar het kwam wel tot ander geweld.

Een door Dirk Hoogendam zwaar mishandelde Geert Streutker moest drie dagen en drie nachten bovenop een kast blijven zitten, terwijl hij doorlopend geslagen werd. Dirk Hoogendam sloeg hem keihard met de kolf van zijn geweer op het hoofd. Uiteindelijk werd Geert overgebracht naar het huis van bewaring in Assen. Aaldert Streutker zocht contact met J. Schneider, de plaatselijke leider van de Todt in Hoogeveen. Schneider deed een goed woordje voor Geert, zodat Geert niet naar een concentratiekamp werd overgebracht. Geert werd overgebracht naar OT-strafkamp Port Natal, waar hij de bevrijding meemaakte. Toen hij in de zomer van 1945 met Hillie Kruizinga uit de Christelijke Gereformeerde Kerk van Hoogeveen kwam, werd Geert aangesproken door Wolter Hartman, van de BS uit Hoogeveen. Deze vroeg of hij Dirk Hoogendam nog eens wilde zien. Wolter wist later over Dirk Hoogendam te vertellen: "Ik heb oog in oog met hem gestaan. Wij hadden hem in de school aan de Bentinckslaan. Hij zat daar in de kelder, op een oude matras, water op de vloer, en met nog maar één laars aan, want de andere hadden ze hem uitgetrokken." Wolter zei tegen Geert: "Geef hem een opdonder in de bek!" Geert sloeg niet. Geert was er het type niet na.

Uiteindelijk werd de mishandeling door Dirk Hoogendam Geert fataal. Op

de één of de andere manier heeft hij er een hersenbeschadiging van overgehouden, die uitwendig te zien was als een flinke bult. Voor de mishandeling had Geert een rond hoofd, daarna was het scheef, wist zijn weduwe te vertellen, en hij heeft zijn levenlang klachten aangegeven over zijn hoofd, dat niet goed voelde. De beschadiging ontwikkelde zich uiteindelijk tot een gezwel, dat hem noodlottig werd. Het zat op een plaats in zijn hoofd waar het niet verwijderd kon worden. Geert gaf zelf aan dat dit een gevolg moest zijn van de mishandeling. Geert Streutker overleed als gevolg van deze tumor op 13 januari 1999.

De gruwelijke behandeling die Geert Streutker van Dirk Hoogendam moest ondergaan stond niet op zichzelf. Ook anderen werden genadeloos op hun hoofd geramd. Een verklaring daarover vinden we terug in het vonnis van de rechtbank, uitgesproken in 1950, tijdens Dirk Hoogendam's veroordeling. Helaas werden de namen weggelakt, en is er geen ongecensureerde versie voor handen. We lezen:

“XXXXXX, oud 38 jaar, wonende XXXXX, Hoogeveen; (verklaart) dat hij op 13 januari 1945 door de SS van Hollandscheveld is gearresteerd; dat des morgens enige lieden van de SS kwamen bij de boerderij van XXXXX waar hij werkte; dat XXXXX al geruime tijd was ondergedoken; dat zij hem vroegen waar XXXXX was; dat hij zeide, dat hij was ondergedoken; dat zij vroegen waarom hij was ondergedoken, waarop hij antwoordde dat hij bang was voor gevangenneming; dat hij in opdracht van Hoogendam en Pattist over een melkbus moest gaan liggen, waarna zij hem met een handgranaat voor zijn zitvlak en het onderste gedeelte van zijn rug sloegen; dat hij daar geweldig veel pijn van heeft ondervonden; dat hij tegen de avond weer werd verhoord door Hoogendam en Pattist; dat hij toen door Hoogendam weer in het gezicht is geslagen; dat hij daarbij als uitdrukking bezigde: “Daar krijg je een mooi dik hoofd van”; dat hij hierna niet meer in staat was om te lopen en, toen hij nog maar een eindje van de woning was verwijderd, in elkaar zakte; dat zij hem terugbrachten naar de woning van zijn broer; dat hij een paar dagen later werd overgebracht naar Hollandscheveld; dat hij op 2 februari 1945 door de SD van Assen is opgehaald en op 28 februari 1945 verder naar Duitsland (is) getransporteerd.”

Terug naar de Geeserraai. Hoe het Jan Kruizinga verging? Hij bleef na de overval op de ouderlijke boerderij de hele nacht in het veld, en liet zich die nacht ook niet zien toen de SS zijn oudste zuster Rika dwong het veld in te lopen, al roepend: “Jan, kom maar, hier is het veilig!” Jan Kruizinga bleef waar hij was. In de loop van de 2^e december 1944 wist hij een “neepiesmutse”, een witte vrouwenmuts, te bemachtigen. Met deze muts op het hoofd trok hij verder noordwaars het veld in, naar een onderduikadres. Op afstand leek er

een vrouw te lopen.

Inmiddels was de groep SS'ers ook al bij de burens van de Kruizinga's geweest, de familie Blokzijl. Waarschijnlijk is het in chronologische volgorde zo gelopen, dat Hoogendam en consorten die de overval op de Kruizinga's uitvoerden, direct doorgingen naar de familie Blokzijl, en vervolgens onder meer de boerderij van de Streutkers op Alteveer overvielen. Hoe het ook zij, bij de familie Klaas Blokzijl gingen ze als beesten te keer.

Klaas Blokzijl (geb.2-3-1887), alias 'De Snelle', woonde op de noordkant van de Hoogeveense Vaart te Nieuweroord. Hij was voor de oorlog SDAP-gemeenteraadslid te Hoogeveen. Zijn naam staat nog vermeld op de gedenksteen in de hal van het in 1940 in gebruik genomen gemeentehuis. Daarnaast was hij voorzitter, secretaris of bestuurslid van verschillende verenigingen: van Opbouw Drenthe, van de plaatselijke NVV-landarbeidersbond, van de plaatselijke SDAP, van het Crisiscomité, van het plaatselijke Groene Kruis en van de Veilingvereniging. Zijn vrouw, Trijntje Blokzijl-Pastoor (geb.1891), stond hem bij in zijn activiteiten en stimuleerde hem. Ze trad op voor vrouwenemancipatie en vertegenwoordigde ter plaatse de Nieuw Malthusiaanse bond. Als overtuigd SDAP'er liep Klaas in de 30'er jaren wel eens met een gebroken geweeftje op de borst. In 1933 was er brand in de woning van Rieks Booij en Roeliene de Jonge te Nieuweroord. De hele buurt hielp blussen. Klaas kon door een zijraampje naar binnen om 'kleraozie' te redden. Het eerste en het enige wat hij wist te vinden en naar buiten gooide, was.... Rieks' militaire uniform. Het trouwpak had ernaast gehangen, maar dat had Klaas inderhaast blijkbaar niet gezien. Er ging gelach op, toen duidelijk was dat juist de pacifist het uniform had gered. Klaas, die in de strijd tegen het gewelddadige fascisme het pacifisme nadien afzwoer, heeft het verhaal nog vaak moeten horen.

Klaas en Trijntje werden in de bezettingsjaren belangrijke contacten in een onderduikerslijn, deel van de LO, maar vrij zelfstandig werkend. Dit kwam door hun zoon Aaldert, werkzaam op het distributiekantoor van Oosterhesselen. Een andere zoon, Berend, was al voor de oorlog naar Amsterdam vertrokken, en verkeerde in CPN-kringen. De kinderen waren linkser dan hun vader. Aaldert Blokzijl: *"Voor de landelijke illegale krant De Waarheid hadden twee verbindingspersonen uit de stad Groningen contact met mij, een man ("instructeur") en een vrouw ("koerierster"). Een van hen had rechtstreeks verbinding met de landelijke illegale leiding en alles wat daaraan vast zat (Sol-fonds, Raad van Verzet e.d.). Via hen kwamen de (regelmatig bezorgde) oplage van De Waarheid, een FM-revolver, verzoeken om geld en dergelijke binnen. Daarbij werd een grote voorzichtigheid in acht genomen. De illegale organisatie zat wat dit betreft zo in elkaar dat verraad de minst mogelijke*

gevolgen had. Los van de verbinding met “Groningen” waren er rechtstreekse persoonlijke contacten met verzetsmensen in Amsterdam, die ik via mijn broer Berend had leren kennen.”

Aaldert bracht zijn vader voor het eerst een onderduiker in 1942. Aaldert Blokzijl: “Het was, meen ik, begin 1942, dat een donkere jongeman (mulat) uit Amsterdam een schuilplaats zocht en die bij ons thuis verkreeg. Die man was zeer muzikaal en dat liet hij zijn directe omgeving ook flink blijken. Hij speelde ‘Dansende Vingers’ op zijn accordeon, achter de woning van de Blokzijls. Het was een goede toets en het begin van een groot aantal Onderduikers / vervolgden naar mijn geboortegrond in Nieuweroord. Onder hen bevonden zich joodse mensen (ook kinderen) en “weigeraars” om in Duitsland te gaan werken. Ze kwamen uit Amsterdam, Den Helder, Smilde, Groningen, Vroomshoop, Rotterdam, Meppel en wellicht andere plaatsen. De onderduikers kwamen niet alléén uit Amsterdam. Het waren niet alleen Joodse onderduikers.”

Aaldert vertelde over de politieke achtergrond van de onderduikers: “De meeste onderduikers waren partijloos. Er zat van alles tussen, ook mensen van de Sociaal-Democratie, liberalen, AJC-ers etc. Daarnaast was er een enkeling communist. Trouwens, er werd tijdens het illegale werk nooit gevraagd naar geloof of partij. Er gold slechts één ding: ben je een slachtoffer van de bezetter / handlangers; ben je anti-fascistisch!” De onderduikers werden ondergebracht via het sociale netwerk dat een vooraanstaand SDAP’er als Klaas Blokzijl in zijn omgeving had opgebouwd, en daardoor dus ook vaak in SDAP-gezinnen. Een enkele keer moest iemand elders worden ondergebracht. Aaldert: “Het ging om een Joodse man die voor onderduikadres en voor zichzelf, wegens zijn opvallende invaliditeit, een te groot risico werd voor hemzelf en het schuiladres, en vanuit ons adres in een beter schuiladres in de stad Hengelo werd ondergebracht.”

Aaldert was tevens verantwoordelijk voor de illegale verspreiding van het linkse blad De Waarheid: “De waarheid werd illegaal op verschillende adressen bezorgd. Het gebied strekte zich in ’44-’45 uit tot praktisch de gehele gemeente Hoogeveen, met daarnaast delen van de gemeenten Westerbork (Nieuweroord en Nieuw-Balinge), Beilen (Tiendeveen en De Haar) en Oosterhesselen (Langerak). Centrale aanleveringspunt van De Waarheid was de stad Groningen. In de laatste oorlogsweken Hengelo-Enschede. Ik heb toen ook wel eens het “Noorderlicht” (Groningen) gehad. Net als ook met andere verzetsbladen het geval was, greep een ieder ernaar die aan de goede kant stond. En dat waren lang niet allemaal mensen die actief in het verzet waren of in communistische richting dachten.”

Natuurlijk kwamen ook de middelen binnen om de onderduikers te kunnen

onderhouden. Aaldert: *“Zowel voor Groningen als – in mindere mate – voor Amsterdam werden bonkaarten verzorgd als die voorhanden waren. En ook wel eens een radio en wat voedsel. Deze spullen voor onderduikers in Drenthe kwamen via verschillende wegen binnen. Bonkaarten via illegaal werk bij mensen van de distributiediensten. Een aantal van mijn vrienden vonden daardoor de dood. Ook mijn zuster Jenny verzorgde veel bonkaarten. Zij bezweek na de oorlog als nasleep van SS-“ondervragingen”. De spullen kwamen ook binnen via overvallen op distributiekantoren. Heb ik persoonlijk niet aan deelgenomen. Levensmiddelen en zeep werden verkregen via ondernemers en winkeliers.”* De Blokzijls zelf deden ook hun best om onderduikers van eten te voorzien. Klaas Blokzijl had voor 1940 een flinke kippenstapel, en heel wat kippetjes vonden hun weg in de magen van onderduikers.

Moeder Blokzijl bracht later de bezettingsperiode onder woorden, in een brief uit 1956: *“Van het jaar 1940 af, toen de oorlog uitbrak, heb ook ik als moeder veel ellende doorgemaakt. Al die jaren, dat het Duitse fascisme ons land met de Hitlerlaars vertrapte. Zwervende mensen, waaronder zwangere vrouwen, kwamen als hongerige wolven om eten vragen, velen vroegen of ze misschien bij ons konden onderduiken. Ons huis leek dan ook veel op een volkslogement. Gelukkig konden we ook meewerken aan het verzet en vele jonge kerels ervan afhouden naar Hitler-Duitsland te gaan om voor het nazi-regime te werken. Maar daardoor juist kwam ook mijn gezin meer en meer in grote moeilijkheden. Op 1 december 1944, toen mijn zoon, die bij anderen ondergedoken was, even thuis was om zijn zieke moeder op te zoeken, leek het hem goed om één nachtje bij ons te blijven – hij was jarig en ik zeer ernstig ziek – maar in deze nacht werd ons huis door de SS overvallen!”*

Aaldert Blokzijl was inmiddels door zijn werk voor de onderduikers een gezocht persoon geworden. Wie de SS'ers getipt heeft is hem nooit duidelijk geworden, maar via zijn broer Arend, na de bevrijding bij de Politieke Opsporings Dienst, kreeg hij te horen dat hij verraden zou zijn. Misschien lag het genuanceerder, en had iemand doorgeslagen na zelf zwaar mishandeld te zijn geweest. De informatie werd Aaldert noodlottig. Op de 1^e december 1944 was hij jarig: 23 jaar. Het was die dag dat *“ik de fout maakte op de late avond enkele uren thuis te komen, hoewel ik wist dat ik werd gezocht wegens illegale activiteiten”*, zoals hij later zei. De SS'ers waren die 1^e december 's nachts teleurgesteld. Nog niets concreets gevonden, en Jan Kruizinga ontsnapt. Ze gingen vanaf de boerderij van de Kruizinga's langs de Geeserraai naar de woning van Klaas Blokzijl. Klaas en zijn gezin woonden niet ver van de Geeserraai, aan de Hoogeveense Vaart, Nieuweroord 67. Moeder Trijntje was op dat moment flink ziek en lag gezien het late tijdstip op bed. Ze hoorde plotseling op enige afstand, niet ver van

een kruispunt, Duits praten. En zij zag lichtflitsen. Het was alsof men de weg kwijt was en aan het zoeken was. In een schuilplaats binnenshuis (een hol in het hooivak) 'sliepen' zoon Aaldert en de onderduiker Jan Bruggink: een niet te stoppen moppentapper. Dankzij zijn woordenstroom waren beiden nog klaar wakker, toen vader Klaas (door Trijntje haastig uit z'n bed geschud) de twee jongemannen flink aan hun kleding en schoenen sjarde. In een mum van tijd stonden Klaas, Aaldert en Jan buitenshuis en renden zij voor hun leven: naar een veiliger heenkomen in bos en struikgewas. De onderduikers die in het kippenhok in een hol in een stapel turf sliepen, konden niet meer gewaarschuwd worden, maar bleven ongedeerd.

Moeder Trijntje Blokzijl vertelde later over de overval: *“Van alle kanten werd er geschoten. Wonder boven wonder..... juist doordat ik zoveel pijn had en niet kon slapen, was ik in staat, voordat het tafereel begon alle jongens en mannen uit hun schuilplaats te laten vluchten. Uit een groot bos konden zij het vuurgevecht gade slaan. Ook mijn man moest de benen nemen.”* Ze bleef in huis met haar beide dochters. Ze kreeg tijdens de huiszoeking klappen, maar zei van niets te weten. Ze bleef onder bedreiging van een wapen, terwijl de SS'ers haar beide dochters afrosten. Jenny (geb.1924) werd in haar buik geslagen, wat een ondervraging heette te zijn. Ze wilde niets verraden, hield tot het eind vol van niets te weten, en wist na veel klappen geïncasseerd te hebben de SS'ers daarvan te overtuigen. Eigenlijk wist Jenny genoeg. Ze was vooral in en rond Nieuwlande actief met het voorzien van bonkaarten en contacten onderhouden met onderduikadressen. Aaldert wist van Jenny dat ze met deze dingen bezig was, en Jenny wist van Aaldert dat hij hulp verleende aan onderduikers, maar details hadden ze nooit uitgewisseld. Dat moest ook niet. Wat je niet verteld werd, kon je ook niet onder zware druk doorvertellen. Jenny wist natuurlijk wel veel over de Joodse onderduikers in en rond Nieuwlande, want als 'losse' medewerkster van de distributiedienst moet ze tal van adressen gekend hebben. Ze zweeg erover. Haar zus Alie (geb. 1926) werd bij de huiszoeking tegen een muur gezet, en kreeg daar klappen. Ze raakte volledig in paniek, toen ze moest toezien op het mishandelen van haar zuster. Moeder Blokzijl: *“De jongste dochter, die ook zwaar ziek te bed lag met een heupontsteking werd zo laf behandeld, dat ze de volgende morgen zwaar overspannen, krankzinnig naar het ziekenhuis werd gebracht.”*

De hele woning van de familie Blokzijl was doorzocht. De SS'ers vonden de perzoonsbewijzen van de gezusters Blokzijl, die ze in beslag namen, en een brief van Aaldert. Aaldert Blokzijl had ooit zogenaamd een brief uit Duitsland geschreven. Daarin vertelde hij hoe het in Duitsland met hem ging. Die brief had hij meegegeven aan in Duitsland tewerkgestelde kennis, die hem daar gepost heeft. Vader en moeder Blokzijl hadden daardoor 'bewijs' in huis, dat hun gezochte zoon in Duitsland was, want het poststempel zei

genoeg over waar Aaldert zat. In de tussentijd zat Aaldert dus gewoon in Nederland. Voor de SS'ers was de brief op dat moment echter voldoende bewijs, en ze gingen er van uit dat ze Aaldert niet meer thuis zouden vinden. Behalve de persoonsbewijzen namen ze ook enkele papieren van vader Blokzijl mee. Ze hadden meer verwacht. Ze hadden steeds geroepen om "Die juden, die juden", en waar "die juden" waren, maar niets gevonden. De SS'ers vertrokken weer, bijna met lege handen.

Die nacht was het huis leeg, op moeder Trijntje Blokzijl-Pastoor na. Ze was ziek, ze had niets gedaan, en ze wilde daarom thuis blijven. De rest van het gezin dook onder. De oude Klaas Blokzijl sliep een paar nachten in een schuilplaats in een bos, maar dat vond hij maar niks. Hij is daarna weer gewoon thuis gebleven. Hij zag wel wat er van kwam. Jenny Blokzijl had haar familie een beschrijving gegeven van wat er gebeurd was en hoe de mannen eruit zagen die haar mishandeld hadden. Namen kende ze niet, maar voor haar vader was het aan de hand van de beschrijving overduidelijk dat het ging om SS'ers uit de school te Hollandscheveld. Na enkele dagen is hij er naartoe gegaan. Hij vroeg naar de officieren van de SS en eiste zijn papieren terug. Hij heeft ze nog meegekregen ook. Er bleek geen informatie voor handen te zijn op basis waarvan spullen achtergehouden moesten worden. Los daarvan was het afgeven van de papieren door de SS-officieren van Hollandscheveld het bewijs dat deze groep de overval op de woning van Klaas Blokzijl had uitgevoerd, en Jenny zo zwaar mishandeld had. De vele klappen die ze had moeten incasseren pasten ook in het beeld dat verkregen is van Dirk Hoogendam.

De zusters Alie en Jenny Blokzijl kregen na de nacht van 1 op 2 december onderdak in ziekenhuis Bethesda, toentertijd een opvangcentrum van onderduikers. Alie kon hier verder worden behandeld wegens haar heupontsteking, Jenny leek hier te genezen van de inwendige kwetsuren die ze had opgelopen door de mishandelingen. Aaldert Blokzijl had voordien al contact met Bethesda, van waaruit veel hulp aan onderduikers werd verleend, vandaar dat zij er terecht konden. Toen de gezusters Blokzijl lichamelijk voldoende hersteld leken, hielpen ze mee bij het verzorgen van zieken. Ze zijn er gebleven tot de bevrijding. Op de lange termijn waren de gevolgen van de mishandeling voor Jenny Blokzijl het grootst. Ze bleek darmverklevingen te hebben, die haar keer op keer dwongen tot een operatie. De familie herinnerde zich in totaal 6-8 operaties.

Het verband tussen de ziekte en de mishandelingen werd door artsen als vaststaand beschouwd. Jenny ontving dan ook een verzetspensioen van de Stichting '40-'45. De Wet buitengewoon pensioen 1940-1945 kent alleen een gegarandeerd inkomen (een uitkering) toe aan hen, die door hun deelname

aan het verzet invalide zijn geworden. Deze wet is ook van toepassing op hun nagelaten betrekkingen. Jenny is niet oud geworden. De darmkwaal en de vele operaties ondermijnden haar krachten. Ze is overleden in 1970. Haar zuster Alie is nog lang na de oorlog psychisch labiel geweest. Ook zij heeft hiervoor een uitkering ontvangen.

Na de overval is een drietal SS-ers de volgende ochtend (om \pm 9.00 uur) een tweede keer in de woning van de familie Blokzijl binnengevallen, om verder te zoeken. Aaldert was na zijn nachtelijke vlucht, na een seintje van Jenny, in de vroege ochtend voor een paar uur thuisgekomen: om familiehulp voor zijn moeder te regelen en voor een onderkomen voor zijn vader en zijn twee zusters te zorgen. Toen de SS-ers binnenkwamen, waren vader en de zusters allang vertrokken. En ook Aaldert die de SS-ers zag aankomen, wist voor de tweede keer binnen een etmaal –weliswaar met veel geluk- veilig te ontkomen. Aaldert zou net op de deel water halen, zag op de westkant van het pand de SS'ers naderen, liet de kraan lopen en rende aan de oostkant het boerderijtje uit. Aaldert dook onder en liet zich wijselijk niet meer thuis zien, tot de bevrijding er was. Kort na de oorlog vertrok hij naar Amsterdam.

De vraag waarom ze bij zijn ouders een inval deden, juist op het moment dat hij daar geweest was, bleef hem bezig houden, maar werd niet opgehelderd. Was er verraad in het spel? Was hij gezien? Wist men wanneer hij jarig was, en gokte men dat hij thuis zou zijn? Ze zaten achter hem aan, dat wist hij. Sinds mei 1943 stond hij ingeschreven op een gefingeerd adres in het Geeserveld. Op een nabijgelegen boerderijtje in dat Geeserveld woonde Wolter Slomp. Toen deze tijdens landbouwwerkzaamheden, door de SS werd opgepakt, met de woorden: “Nu hebben we je te pakken, Aldert!”, wist Aaldert Blokzijl dat ze hem hadden willen hebben. Maar misschien was er ook een andere reden? Had een van de vele arrestanten uit de vreselijke nacht van 22 op 23 november uit Hollandscheveld en omstreken doorgeslagen, en de naam van Jenny genoemd? Sloeg men daarom zo op haar in?

NOG MEER TERREUR, OP NIEUWEROORD, NOORDSCHESCHUT, WESTERBORK EN GEESBRUG

Op 19 april 1940 brak er brand uit op de boerderij van Geert Stukje te Nieuweroord, op de oostkant van de Middenraai. De boerderij werd herbouwd. Als gevolg van het spelen met munitie door een van zijn kinderen, brak op Geert's boerderij ten tijde van de SS-razzia's opnieuw brand uit. Het bleef bij een binnenbrandje, waar geen brandweer bij aan de pas is

gekomen, maar het had grote gevolgen. De zoon raakte flink gewond aan zijn hand, en moest behandeld worden in het ziekenhuis van Hoogeveen. Dit voorval kwam Hoogendam en Pattist er ore. Ze vermoedden dat Geert Stukje of zijn zonen betrokken waren bij 'Partizanen'-activiteiten. Het gevolg was dat enige dagen later, toen de zoon al weer terug was uit het ziekenhuis, de boerderij overvallen werd. Het gezin werd eerst ter plekke verhoord, en toen dat niet voldoende opleverde werden Geert en zijn zoon Jan meegenomen naar de school te Hollandscheveld. Geert werd daar vreselijk mishandeld. Toen zijn vrouw twee dagen later met een dochter op bezoek mocht komen, was hij zijn gezicht gewond en zat zijn hele overhemd onder het bloed. Geert had een verwilderd, ongeschoren voorkomen, maar trachtte naar zijn vrouw toe de mishandelingen te verdoezelen door te zeggen dat hij zich gesneden had bij het scheren. Het was de laatste keer dat zijn vrouw hem gezien heeft. Geert en zijn zoon Jan werden opgestuurd naar Assen. Jan werd ondergebracht in het OT-strafkamp Port Natal. Geert werd via het Huis van Bewaring doorgestuurd naar een kamp in Duitsland.

Meester Renema, hoofd van de Hervormde school van Nieuweroord/Noordscheschut, en de onderwijzers Berend Zanting en R. Groen, werden opgepakt door Dirk Hoogendam en ter plaatse verhoord in de gevorderde hoofdmeesterswoning. Dirk Hoogendam verdacht Berend Zanting ervan dat hij een aanstaand lid van de SS had helpen onderduiken. De onderwijzers maakten deel uit van het netwerk van de LO, en meester Renema was hoofd van de LO ter plaatse, zodat deze verdenking niet onterecht was. Dirk Hoogendam sloeg Berend Zanting met gebalde vuist, zoals het een bokser betaamde, en wel zodanig, dat Zanting's gebit er danig ondergeleden heeft, en het hem langere tijd veel pijn veroorzaakte. Toen dit niet het gewenste resultaat had, heeft Dirk Hoogendam Zanting de keel dichgeknepen. Dirk Hoogendam vermaakte zich met het benauwde gezicht dat Zanting bij deze mishandeling trok.

Het getuigenis van meester Berend Zanting werd opgenomen in het dossier en het vonnis van Dirk Hoogendam, toen deze in 1950 werd veroordeeld. Tijdens de procesdagen rondom het beroep tegen dit vonnis, in 2001 en 2002, werd door Dirk Hoogendams Duitse advocaat een onvolledige, maar ongecensureerde versie van het vonnis aan de pers gegeven. Justitie verspreide een volledige versie, zodat het ontbrekende blad wel bekend is, maar in deze versie zijn de namen verwijderd. Daardoor ontbreken de namen van de slachtoffers van Nieuweroord en Westerbork in de volgende verklaringen:

“XXXXXX, oud 20 jaar, wonende te Westerbork XXXXXX (adres), (verklaart) dat hij op 28 november 1944 huiszoeking hadden van de SS van Hollandscheveld

onder leiding van Pattist en Hoogendam; dat hij door Hoogendam en Pattist werd verhoord over wapens en jongens van de KP; dat hij niets heeft verteld; dat zij toen hem op een beestachtige wijze hebben mishandeld; dat hij werd geslagen met een gummiknuppel en kol van geweer; dat zij een radio gij hem hebben gevonden en meegenomen”.

“XXXXX, oud 17 jaar, wonende te XXXXX, gemeente Westerbork; (verklaart) dat hij gedurende de laatste oorlogsjaren als landarbeider bij XXXXX, landbouwer te Nieuweroord werkte; dat hij op 28 november 1944 op het achterste land van XXXXX zijn werkzaamheden verrichtte; dat hij enige in uniform geklede militairen, welke hem later bleken te zijn SS-soldaten uit Hollandscheveld, op hem zag toelopen; dat hij door deze personen werd gearresteerd en meegenomen naar de boerderij van XXXXX, dat hij door Hoogendam werd gehoord over vuurwapens, onderduikers en jongens van de KP, welke bij XXXXX thuis zouden zijn; dat hij niets toegaf; dat Hoogendam hem op een beestachtige wijze met zijn tot vuist gebalde hand in het gelaat heeft geslagen; dat dit hem veel pijn veroorzaakte.”

In de nacht van 1 op 2 januari 1945 werd Gerrit Troost, winkelier te Geesbrug, door een meute SS'ers van zijn bed gelicht. Gerrit werd ervan verdacht kleren aan een ondergedoken SS'er gegeven te hebben. Hij werd flink geslagen door SS-officier Dirk Hoogendam.

TERREUR OVER DE GRENS MET OVERIJSEL

Dirk Hoogendam en Auke Pattist deden in de nacht van 2 op 3 januari huiszoeking bij Berend Knol, landbouwer in De Krim R.89, gemeente Hardenberg. In diens woning werd gezocht naar onderduikers en een radio. Daarbij werd Berend flink geslagen door Dirk Hoogendam. Berend werd, zoals gebruikelijk, meegenomen naar de openbare school in Hollandscheveld. Daar werd hij door Dirk Hoogendam nog eens mishandeld, en nu nog erger. Dirk Hoogendam gebruikte daarbij weer een handgranaat en een karwats met allemaal riempjes. Na deze uitermate pijnlijke verhoring bleef hij nog even gevangen in de school, maar hij werd al snel getransporteerd naar het Huis van Bewaring in Assen. Hij was daar slechts enige dagen opgesloten. Al snel werd hij verplicht tewerk gesteld in de strafcolonne van de OT, in Port Natal. Voorgaande gegevens werden opgenomen in het Vonnis van Dirk Hoogendam, één van de bronnen van deze studie.

Ook het onderzoek naar de handel en wandel van de politicus mr. Willem Aantjes tijdens de oorlog bracht informatie over de SS in Hollandscheveld

naar voren. Tal van doorgestuurde gevangenen hadden namelijk in Port Natal te maken met 'der Willy'. We lezen over beide zaken in een verklaring van Arend Weites:

“Ik, Arend Anne Weites, geboren 23 september 1920 in Onstwedde, woonachtig in Apeldoorn, hoofdingenieur bij de dienst van gemeentewerken, verklaar het volgende en ben bereid dit, als het moet, onder ede te bevestigen: Ik ben in december 1944 of januari 1945 in De Krim gearresteerd, waar ik als student bij mijn zwager ondergedoken was. Ik ben eerst naar Hollandscheveld gebracht waar sommigen uit onze groep door Nederlandse SS'ers gruwelijk mishandeld zijn. Na twee dagen werden wij overgebracht naar 'Port Natal'. We werden daar ingedeeld in kamers boven op zolder waar we op stro sliepen. Ik meen mij te herinneren dat Aantjes een van diegenen was die ons indeelde. Hij had een eigen kamertje. Wij als gevangenen hebben hem nooit als medegevangene beschouwd. Hij stond aan de andere kant. Hij trad op als bewaker en verrichtte ook administratieve werkzaamheden. Als 'Der Willy' was hij bij de Politische Leiter, allen Duitse Nazi's die met karabijnen gewapend waren, zeer populair. Ik herinner me niet dat hij gewapend was. Hij liep in een zwarte jas met een zwart overhemd en een zwarte das met een Duitse uniformpet op. Het kan zijn dat hij wel eens een gele jas aan had, maar dat moet dan de jas van Willy van der Steenhoven geweest zijn. Hij kreeg veel beter eten dan wij. Bij het appèl, 's morgens vroeg, werd de Duitse vlag gehesen. Ik herinner me niet dat Aantjes daarbij de Hitlergroet bracht. In elk geval is mij in persoonlijke gesprekken die ik in die tijd met hem voerde, duidelijk gebleken dat hij een grote verering voor Hitler had. Van deze was hij 'begeistert'; dat woord gebruikte hij in dat verband herhaaldelijk.”

Een ons onbekende jongeman van 20 jaar, wonend in de gemeente Gramsbergen, maakte kennis met Dirk Hoogendam, toen deze hem met riempjes in het gezicht sloeg. Hij verklaarde later *“Dat hij Hoogendam herkent als de persoon die hem arresteerde; dat hij door hem werd meegenomen naar de openbare school te Hollandscheveld; dat hij zich daar aan een verhoor moest onderwerpen; dat Hoogendam daarbij de leiding had; dat hij tijdens dat verhoor hem beestachtig heeft mishandeld; dat hij een handvat had waaraan vele riempjes waren bevestigd; dat hij hem daarmee op een gemene en lage wijze in het gezicht heeft geslagen; dat hij enige dagen later werd overgebracht naar het huis van bewaring te Assen; dat hij daar enige dagen geïnterneerd is geweest; dat hij vandaar verplicht tewerk is gesteld in een strafcolonne der OT; dat de mishandeling hem onnoemlijk veel pijn deed.”*

Veel indruk maakte het wegvoeren van het voltallige personeel van het gemeentehuis van Gramsbergen. De 21-jarige kantoorbediende Rina Steenhuis uit Gramsbergen, werkzaam op het distributiekantoor ter plaatse,

herinnerde zich bij een getuigenverhoor in de zomer van 1945 van de overval op het gemeentehuis:

“Dat zij op 4 januari 1945 op het Distributiekantoor te Gramsbergen is gearresteerd en overgebracht naar de Openbare school te Hollandscheveld; dat zij is verhoord door de door haar herkende (aan haar getoonde) SS-Officier Hoogendam; dat de aan haar getoonde SS-Officier, door haar herkend als Pattist haar heeft verhoord over onderduikers en bonkaarten welke zij volgens hen (Pattist en Hogendam kennelijk) aan onderduikers zouden hebben uitgegeven.”

Burgemeester Baron van Voerst van Lynden van Gramsbergen was actief in het helpen van onderduikers. Samen met zijn vrouw heeft de baron Joodse gezinnen, piloten, zigeuners, studenten en weigeraars die niet in Duitsland wilden werken helpen onderduiken. Een van de bekendste ‘gasten’ van de baron was Marten Toonder, bekend van de verhalen van Olivier B. Bommel. Het gemeentehuis van Gramsbergen was een knooppunt van illegale contacten. Men hield zich daar onder meer bezig met het vervalsen van persoonsbewijzen en het verdonkeremanen van voedseldistributiekaarten. Burgemeester Baron van Voerst van Lynden was begin 1943 al eens gearresteerd en overgebracht naar het ‘Oranjehotel’ in Scheveningen. Bij gebrek aan bewijs liet men hem weer gaan.

Verraad was aanleiding tot een tweede arrestatie. “Deze keer kom je niet vrij, daar zal ik hoogstpersoonlijk voor zorgen”, moet Dirk Hoogendam gezegd hebben, toen de burgemeester 4 januari 1945 opnieuw werd opgepakt. De eerste klappen kreeg hij al in Gramsbergen. Hij werd door Dirk Hoogendam meegenomen naar Hollandscheveld en in de school vernederd en geslagen. Medegevangenen viel het op dat hij zo ‘anders’ was dan de andere gevangenen. Iedereen liep in eenvoudige arbeiderskleding, en daar stond plotseling een nette heer, in een net groen pak, opvallend door houding en taal. Hij was het mikpunt van tal van pesterijen van de SS’ers, waarmee ze hem tot op het bot trachtten te vernederen.

De baron werd overgebracht naar het Huis van Bewaring in Assen en werd van daaruit doorgestuurd naar Duitsland. Het spoor was te volgen tot in het beruchte concentratiekamp Neuengamme. Bekend is nog dat hij daar ziek werd. Hij werd weer op transport gesteld, met onbekende bestemming. Wat er daarna gebeurd is, is onbekend. Stierf hij onderweg door ziekte? Was er een beschieting? Zijn zwager heeft in 1945 zijn uiterste best gedaan om te achterhalen wat er gebeurd was, en trachtte hem te identificeren tussen de vele doden die er gevallen waren. Het had geen resultaat. De baron bleef spoorloos. De baron was dood, werd sindsdien aangenomen. Zijn lichaam is

nooit gevonden, zijn graf is onbekend. Hij liet een vrouw en twee dochters achter. Zijn vrouw was toentertijd zwanger van een derde kind, dat haar vader nooit heeft gezien.

DE LANDWACHT IN ACTIE

Geert van de Krommewijk bij Nieuweroord werd door zijn familie op pad gestuurd om het overlijden van een nicht van de Nieuwe Krim in zijn omgeving door te geven. Post was er niet. Het was een moeilijke periode, vanwege de razzia's. Hij moest naar het Hoofddiep, de Nieuwe Slag, ten noorden van de Verlengde Hoogeveensche Vaart, waar een oom van hem woonde. Hij zat daar nog maar amper in huis, of er werd een razzia gehouden. Oom Stoffer had onder de grond een ruimte gemaakt voor onderduikers. Nadat Geert daar een uurtje gezeten had, leek de omgeving weer veilig te zijn. Hij wou weer op huis aan. Een paar honderd meter van de boerderij vandaan stuitte hij op een groep Landwachters en Duitsers. In de woning van de Kusters aan het Hoofddiep zocht en vond hij onderdak, weer onder de grond. Hij kwam te voorschijn toen de kust voor de tweede keer ogenschijnlijk veilig was. Het Hoofddiep was bevroren. Geert stapte over het ijs en wou verder over het pad. Bij een bosje bij Luuks Karst liep hij in de armen van een groep van 25-30 Landwachters en Duitsers, Grüne Polizei, die het bos uitkamd en overall onderduikers oppakten. Ze hadden een wagen vol gevangenen van Nieuw-Balinge bij zich. Weglopen kon niet meer en zou alleen maar verdacht lijken. Brutaal zijn kon hem misschien redden. Hij had een pijp op zak en enige zelf verbouwde tabak. De pijp werd gestopt. Hij liep op de mannen toe, en vroeg: "Jongens, wie heeft er vuur voor mij?" Eén van de Landwachters uit het Hollandsche Veld kende hem een beetje, gaf hem vuur en vroeg wat hij hier deed. Hij vertelde van het bezoek aan zijn oom en de droevige boodschap. De Landwachters en Duitsers stonden in een kring om hem heen. Ze vroegen verder nergens naar. "Het wordt zo zachtjes aan tijd, dat ik naar de aardappels ga", zei Geert ter afronding. Hij liep weg en kwam veilig thuis. Zo blufte hij zich erdoor. Het was één van de vele acties waarbij Landwachters uit het Hollandsche Veld betrokken waren.

Een andere was de inval bij Anne de Boer, van de firma Jan de Boer, aan de Hoofdstraat te Hoogeveen. Op 13 januari 1945 kreeg Anne de Boer bezoek van een commandant en een stuk of zes man, waaronder de groepsadministrateur van de NSB uit Hollandscheveld. Ze zochten verborgen goederen, maar vonden bijna niets. Toen hun oog viel op een koffer van een illegale werker, wist Anne zich te verwijderen. De commandant miste hem al snel. De hele woning werd overhoop gehaald. De

andere dag vonden ze een verborgen kamer met een radio. Daarop begonnen de heren te plunderen. Levensmiddelen en kleding zouden naar Zuidwolde gebracht worden. Door het verraderlijke werk van Robbertsen kreeg Anne enkele dagen later gelegenheid om de gevonden radio af te kopen met een boete van fl. 3.000,=. Als hij die zou betalen, zou de Landwacht zijn huis weer verlaten. Het bleek een val te zijn om hem te lokken en te arresteren. Anne werd overgeleverd aan de SD te Hoogeveen. Na zware mishandelingen bekende hij in Assen dat hij onderdak had verleend aan Joh. van Aalderen. Anne kreeg te horen dat hij doodgeschoten zou worden. Al zijn goederen werden verbeurd verklaard. Het eerste werd niet uitgevoerd. Het laatste wel, en dan ook nog zeer grondig. Zijn zwangere vrouw werd enkele uren voor de bevalling uit huis gejaagd. De SD haalde eruit wat hen paste en de rest was voor de Landwacht en de Nederlandse Volksdienst. Onder degenen die zijn pand leeghaalden waren de groepsadministrateur van de NSB van Hollandscheveld, een timmerman uit Elim, lid van de Nederlandse Volksdienst, en een boer van de Coevorderstraatweg. Alle plundersaars kregen na de bevrijding bezoek van mevrouw De Boer en enkele helpers, Jan Jonkman van de Alteveerstraat en H. Bruins Slot van de Willemskade. Diverse uit de zaak geroofde goederen werden opgespoord. Tevens werd er geld in beslag genomen, dat van Anne de Boer afkomstig zou zijn of als opbrengst van verkochte spullen gezien kon worden. Het ging om flinke bedragen. Bij de groepsadministrateur werd fl. 697,95 in beslag genomen, bij de Elimmer timmerman fl. 637,62 en bij de boer van de Coevorderstraatweg fl. 439,=. De gelden werden overgedragen aan de BS en door de beheerders van de "foute" veldelingen onder beheer genomen. Diverse beheerders werden aangesproken op de gelden en uit de financiën van de drie veldelingen werd later alsnog geld overgedragen aan Anne de Boer.

De inval bij Anne de Boer te Hoogeveen en de gevolgen daarvan waren schokkend voor de betrokkenen, maar er viel uiteindelijk mee te leven. In die dagen speelde elders in Drenthe een veel groter drama. Een Hoofdschaarleider van de Landwacht Nederland zetelde aan de Hoofdstraat te Emmen. Hij schreef 19 januari 1945 een rapport, waarin hij verslag deed van een reeks van arrestaties in de voorgaande twee weken. Het werd één aaneenschakeling van kille feiten, waarachter diep menselijk leed verscholen ging. We lezen het nergens in zijn rapport, maar een dergelijk sneeuwbaaleffect van arrestatie op arrestatie was alleen mogelijk, als arrestanten keer op keer onder scherpe verhoren gedwongen werden hun kameraden te verraden. Uiteindelijk leidde dit tot de dood van onder meer Otto Zomer uit Hollandscheveld en degene die zijn naam doorgegeven had.

Op zondag 7 januari 1945 werd op voorstel van de toenmalige NSB-burgemeester van Schoonebeek (Landwachter H.M. Verbeek, later

veroordeeld tot onder meer 12 jaar gevangenisstraf) een inval gedaan in de woning van landbouwer Eisen. Als gevolg van die inval werden drie personen gearresteerd, waaronder hoofdonderwijzer Veldwachter uit Schoonebeek. Deze verklaarde tijdens de verhoren plaatselijk commandant van de BS te zijn. Hij gaf onder meer de naam door van sectiecommandant Bosman van Nieuw-Amsterdam. Zo kwam een kettingreactie op gang, die we feilloos af kunnen lezen uit het verslag dat ervan werd gemaakt door de commandant van de Landwacht in Zuidoost Drenthe.

AFSCHRIFT LANDWACHTRAPPORT

Een afschrift van het rapport van Joh.H.Smit uit Emmen, compagniescommandant van de Landwacht, waarin hij verslag doet van de gezamenlijke acties van Landwacht, SD en SS in Zuid- en Zuidoost Drenthe. Het rapport staat vol afkortingen. De SD was de Sicherheits Dienst, de veiligheidsdienst van de SS. De O.D. was de Orde Dienst, een organisatie van vooral oud-militairen en politiemannen, die tot doel had om bij de bevrijding van Nederland het bestuur over te nemen. Los hiervan ontstonden diverse KP's, Knokploegen. O.D. en K.P. werden in september 1944 ineengeschoven tot NBS, de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten, kortweg BS genoemd, maar daar lezen we niets over in dit rapport. Overal waar Landwachter Smit schrijft over O.D. en K.P. gaat het dus in werkelijkheid over mensen van de BS. Bij D.C. moeten we denken aan een Districts Commandant, bij P.C. aan een Plaatselijk Commandant. In het rapport lezen we diverse keren over informatie, gegeven door een van de arrestanten. We lezen nergens over het leed men had te ondergaan, voordat de informatie werd prijsgegeven. We kunnen er van uit gaan dat alle gearresteerde personen werden verhoord volgens de methode van de S.D. en de SS, via intimidatie, molesteren en martelen. Het is dan ook absoluut niet verwijtbaar, dat informatie werd prijsgegeven. Het verzet wist dit ook. Als iemand werd gepakt was het niet de vraag of iemand ging praten, maar wannéer. Als dit even wat langer duurde, konden contacten van de gearresteerde personen misschien nog ontkomen. Het rapport van de Landwacht van 28 januari 1945:

**Landwacht Nederland
Gewest III
3e Bataljon
12e compagnie**

**Emmen, 19 januari 45
Hoofdstraat 30.**

RAPPORT

Ik, ondergetekende, Joh.H.Smit, oud 32 jaar, adres Emmen, Weerdingerstraat 85, L.W. 6103 lid van de Landwacht Nederland rapporteert U het volgende :

Op zondag de 7de januari 1945 werd op voorstel van de burgemeester van Schoonebeek een inval gedaan ten huize van de landbouwer Eisen door de Compagniescommandant, 3 kaderleden uit Emmen en een patrouille landwacht uit Coevorden. Hier werden aangetroffen de ondergedoken commies der directe belastingen Grooters, afkomstig uit Havelte, schoonzoon van Eisen sectie commandant der O.D. benevens de landbouwerszoon Eisen, welke lid bleek te zijn van de KP. In deze woning werd naderhand aangetroffen en gearresteerd de ondergedoken hoofdonderwijzer Veldwachter uit Schoonebeek, die verklaarde P.C. der O.D. te zijn. Hij vertelde in contact te staan met Bosman te Nieuw-Amsterdam en Ir. Mantel te Coevorden. Deze was Districtscommandant der O.D.

Ir. Mantel werd op Maandagavond 8-1-45 te zijnen huize gearresteerd, hij bekende D.C. der O.D. te zijn. De afwikkeling van het onderzoek voor Coevorden werd in handen gesteld van de Sectiecommandant Weimar te Coevorden, die aldaar het onderzoek doorzette. Op bevel van de Compagniescommandant werd te Nieuw-Amsterdam gearresteerd: Bosman, controleur der R.v.A. Bij Bosman werden enkele dagen tevoren enkele onderduikers uit het huis gehaald door de landwacht en wel: C. van Wieren uit Nieuw-Amsterdam en Roelink uit Assen. Bosman verklaarde Sectiecommandant der O.D. te zijn. Zijn plaatselijke chef was W. Emmens te Nw. Amsterdam, beschuitbakker die gearresteerd werd. Hij bekende P.C. te zijn, verder werd te zijnen huize gearresteerd zijn broer, de ondergedoken belastingambtenaar G. Emmens uit Anna-Paulowna.

W. Emmens verklaarde in betrekking te staan met wachtmeester der Marechaussee Oorlog te Veenoord en met wachtmeester der Marechaussee Bogaard beiden groepscommandanten der O.D. te Nieuw-Amsterdam. Beide werden gearresteerd.

Bosman verklaarde dat in Emmen als Districtscommandant fungeerde een zekere de Lange. Bij nadere ondervraging bleek deze te zijn ambtenaar der Prijsbeheersing, Rottgers te Emmen, die inmiddels reeds was ondergedoken. Verder werd in verband met zijn mededelingen gearresteerd Van Bruggen Jr. te Emmen, die als koerier fungeerde. Daarna werd gearresteerd de vrouw van Rottgers, die bekende op de hoogte te zijn met de organisatie en plannen der O.D. en die bekende te weten wie de wapens en munitie had vervoerd. Hierop werden gearresteerd: Frieling te Emmen, De Grint, die de wapens had vervoerd van Hoogeveen naar Zuidbarge, verder de gebroeders Hadders te Zuid-Barge, landbouwers, veevoerders en opslaghouders der wapens en munitie en springstoffen.

Mevr. Rottgers vertelde, dat de wapens en munitie ook een poos waren opgeborgen geweest bij de Hervormde Kapel te Emmen. De koster der Kapel De Lange, Sleutelstraat te Emmen, zou daarvoor toestemming hebben gegeven. Hij werd daarop gearresteerd. Volgens verklaringen van Mevr. Rottgers stond haar man ook in verbinding met de gemeente-ambtenaar Zwinderman te Sleen, deze werd gearresteerd en legde een volledige verklaring af. Hij was P.C. in Sleen.

Zwinderman beweerde, dat de wachtmeester der Marechaussee Koopmans te Sleen door hem volledig was ingelicht over de plannen der O.D. Deze werd daarop gearresteerd. Verder vertelde mevr. Rottgers dat haar man in Borger in verbinding stond met Geertsema, dierenarts, en Egbers (smid) beiden te Borger. Deze werden gearresteerd. Ten huize van Geertsema was ook aanwezig de assistent-dierenarts Holsmuller vermoedelijk onderduiker, deze werd ook meegenomen.

In Exlo had Rottgers contact met de gemeente architect Schoenmaker. Toen deze gearresteerd zou worden, bleek dit reeds gedaan te zijn door de Grenschutze te Borger. Redenen hiervoor zijn mij niet bekend. Ik heb de Sturmscharfführer Weber der S.D. te Assen over deze persoon ingelicht.

Tengevolge van de bekentenissen van mevr. Rottgers, Frieling en de gebrs. Hadders werden in de landerijen van de gebrs. Hadders gevonden een partij wapens, munitie en springstoffen enz. In Coevorden werden door de Sectiecommandant en zijn landwachters gearresteerd de volgende medewerkers van Ir. Mantel (D.C.) te Coevorden: Lambers, leraar R.H.B.S. te Coevorden (Ausbilder), Koning, boekhouder te Coevorden (wnd. D.C.) tevens organisator wapenvoorraad, van der Veen te Coevorden (koeriers en spionage) gebrs. Hartemink bij Coevorden (Nieuwe Krim en Vossebelt), sectiecommandanten en opslaghouders wapenvoorraad, H. Zwiers te Coevorden (berichtendienst) in beide plaatsen werden wapens, munitie enz. gevonden. Bij de boerderij van Teimsema, landbouwer te Klooster bij Coevorden werden op aanwijzing van Koning een partij wapens, munitie en springstoffen gevonden.

Volgens Vrieling te Emmen had hij de wapens ontvangen bij Otto Zomer, landbouwer te Hollandscheveld.

Ik wilde hier een inval doen, maar de Sturmscharfführer Weber der S.D. zou dit zelf afwerken. Rottgers kwam in Hoogeveen bij Bakker Eikelboom. Dan werd de terrorist Kastelein gewaarschuwd en hadden beiden bij bakker Eikelboom hun bespreking. Deze melding heb ik doorgegeven aan Sturmscharfführer Weber der S.D. te Assen, die dit geval zou afwerken.

Bij zijn onderzoek bleek de sectiecommandant Weimar te Coevorden eveneens, dat de wapens afkomstig waren uit Hollandscheveld. Tesamen met de Obersturmführer Hoogendam der Waffen SS te Hollandscheveld, met wie hij samenwerkte in de wapenvondst te Klooster, arresteerde hij daarop in Hollandscheveld Otto Zomer, tesamen met diens broer Frederik Zomer en

het dienstmeisje van de ondergedoken Rieks Zomer.

Sectiecommandant Weimar en Hoogendam waren ook op het spoor gekomen van bakker Eikelboom en Kastelein. Toen zij daar een inval wilden doen, bleek daar reeds aanwezig te zijn Sturmscharführer Weber met zijn mannen, die op grond van mijn inlichten daar gekomen waren.

Overgegeven aan de S.D. de navolgende gevangenen; leden en medewerkers der O.D.:

1^e. Veldwachter P.C. te Oud-Schoonebeek.

2^e. Grooters Sectiecommandant der O.D. Oud-Schoonebeek.

3^e. Eisen lid der K.P. te Oud-Schoonebeek.

4^e. Bosman Sectiecommandant te Nw. Amsterdam.

5^e. Ir. Mantel Districtscommandant te Coevorden.

6^e. W. Emmen P.C. te Nw. Amsterdam.

7^e. Oorlog lid der O.D. te Veenoord.

8^e. Bogaard lid der O.D. te Nw. Amsterdam.

9^e. Van Bruggen Jr. koerier O.D. te Emmen, Boslaan.

10^e. Mevr. Rottgers te Emmen niet aangesloten.

11^e. Frieling te Emmen, vervoerder van wapens en munitie.

12^e. W. Hadders te Zuid-Barge opslaghouders der wapens en munitie.

13^e. H. Hadders te Zuid-Barge opslaghouders der wapens en munitie.

14^e. De Lange koster der Kapel te Emmen.

15^e. Zwinderman P.C. te Sleen.

16^e. Koopmans te Sleen.

17^e. Geertsema lid der O.D. te Borger.

18^e. Egbers lid der O. D. te Borger. Zeer waarschijnlijk doet ook zijn broer mee, deze werkt bij de O. T.

19^e. Lambers te Coevorden lid der O.D. springstofspecialist, leraar R.H.B.S.

20^e. Van der Veen te Coevorden.

21^e. Van der Veen te Coevorden.

22^e. Van der Veen te Coevorden.

23^e. Van der Veen te Coevorden.

24^e. H. Zwiers te Coevorden lid der O.D.

25^e. Koning waarnemend D.C. en organisator wapenvoorraad.

26^e. Hartemink lid der O.D. sectiecommandant, opslaghouders, wapenvoorraad.

27^e. Hartemink lid der O.D. sectiecommandant, opslaghouders, wapenvoorraad.

28^e. Otto Zomer te Hollandscheveld opslaghouders wapenvoorraad Zuid-Drenthe.

29^e. Frederik Zomer te Hollandscheveld.

Gearresteerd zijn de volgende onderduikers:

31^e. Van Wieren te Nw.Amsterdam.
32^e. Roelink te Assen.
33^e. G.Emmens te Anna-Paulowna.
34^e. Holzmuller te Borger.
Allen overgeleverd aan de S.D. te Assen.

Snel en vlug wisten zich aan arrestatie's te onttrekken:

Boelen, commies te Nw. Amsterdam.
Huisman, leraar tuinbouwschool te Nw. Amsterdam.
Sectiecommandant Lugtenberg te Nw. Amsterdam.
Tjerk Riks lid der K.P. afkomstig uit Vlagtwedde (bekend terrorist).
Jan Hadders te Zuidbargo, opslaghouders wapens.
Rottgers, Weerd.Straat te Emmen, D.C.
Klein, winkelier te Emmen.
De Grint, plaatsvervangend D.C.
Enter, reiziger, Zuiderstraat te Emmen.
Prins, landbouwer te Exloermond, P.C. der O.D. deze was reeds eerder ondergedoken.
Hofkamp, distributieleider te Oud-Schoonebeek, vermoedelijk verblijf houdende te Groningen.
Masselink, waarnemend Gemeentesecretaris te Schoonebeek, sectiecommandant O.D.
Loman, landbouwer te Schoonoord, sectiecommandant O.D. deze was reeds eerder ondergedoken.
Gebrs. Dening te Diphooorn (gem.Sleen) landbouwers, sectiecomm.
Een dezer Dening's werkt bij de S.D. te Assen.
Pauw te Zweeloo, P.C. der O.D., landbouwer.
Teimsema te Klooster bij Coevorden, landbouwer, opslaghouders van wapens, munitie en springstoffen.
De Hoofdonderwijzer van Erm (Gem. Sleen) hier werden radiotoestellen in beslag genomen. Deze toestellen aan de S.D. overgegeven.

Aan Sturmfscharfführerhad ik bericht gegeven, dat de Opperwachtmeester der Politie Van der Sluis te Schoonoord, regelmatig contact had met de ondergedoken O.D. man Loman in Schoonoord. Op bevel der S.D. is deze door Opperschaarleider Lammerts van Assen gearresteerd.
Hiervan is door mij dit rapport naar waarheid opgemaakt.

Emmen, 28 januari 1945, De Compagniescomm.
w.g. Joh.H.Smit. L.W. Hoofdschaarleider.

Voor afschrift conform.
Emmen, 25 juli 1945.

DE OVERVAL OP DE BOERDERIJ VAN HARTEMINK

De familie Hartmink op de Hoge Haar te Dalen vangt in de Tweede Wereldoorlog iedereen op die onderdak of hulp nodig heeft. Er waren drie kinderen uit Rotterdam ondergebracht. Vader en moeder Hartemink hadden drie zoons, Bernhard, Gert en Johan en drie dochters, Dina, Sientje en Trui thuis. De oudste zoon, Albert, was getrouwd en woonde op een boerderij in Dalerpeel. Vader Hartemink was een traditionele gereformeerde bestuurder, die veel tijd die hij als landbouwer had besteedde aan kerkelijke en algemeen-christelijke verenigingen en organisaties. Het grootste deel van het boerenwerk kwam daardoor op de schouders van de beide volwassen zoons Bernhard en Gert terecht. Het gezinsleven kenmerkte zich door een zeer godsdienstige en tevens gezellige sfeer. Als het gezin van twaalf personen en soms ook nog enkele "etenhalers" 's avonds aan tafel zat, werd er eerst uit de bijbel gelezen en gebeden. Na de maaltijd werd een psalm gezongen, die door de gezinsleden beurtelings werd opgegeven en dan volgde het dankgebed. Heel vaak zong men daarna bij het orgel geestelijke liederen en er werden allerlei gezelschapsspelletjes gedaan.

Etenhalers gingen bij de Hartemink's nooit met lege handen weg. Vooral Bernhard was gul. "Hoeveel wille dan hebben?", vroeg hij steevast, als hij weer met een stel westerlingen bij de roggebak stond. "Ik doe niet anders dan tien kilo tegelijk!". Tien kilo, dat was een geweldige hoeveelheid. "Maar mijnheer, wij hebben niet zoveel geld!" was dan vaak de verbaasde reactie en dan zei Bernhard: "U krijgt tien kilo en ik wil er elf cent per kilo voor hebben. De regeringsprijs is tien cent en ik wil een cent voor 't wegen!". En vervolgens vertrokken de bezoekers dolgelukkig met tien kilo voor een spotprijsje, want er waren nogal wat boeren, die veel en veel meer vroegen. Sommige etenhalers kwamen zo regelmatig, dat ze bekenden werden en soms bleven slapen. Dat Bernhard, samen met zijn broer Albert, lid was van de verzetsgroep Coevorden, wist haast niemand. Zelfs zijn vader en moeder wisten daar niets van. Dat de wapens van de groep onder een persbult achter de boerderij verborgen waren, was aan niemand bekend. Bernhard had ze onder een vracht aardappelen naar de Hoge Haar vervoerd en een gedeelte ervan bij Albert ondergebracht. Het enige, dat Geert wel eens opviel, was het regelmatige bezoek van Piet Tijsma, die later de commandant van de groep bleek te zijn. Bernhard en Piet trokken zich tijdens zo'n bezoek altijd terug in een geheimzinnig onderonsje.

Op woensdagmorgen 11 januari 1945 om vijf uur wordt er bij de Hartemink's plotseling hard op de deur gebonsd. Het sneeuwt en het is bitter

koud. "Licht aan en open maken!", wordt er geschreeuwd. Dat duurt even, want er is nog geen elektrisch licht op de boerderij. Als er tenslotte licht is en de deur wordt opgedaan, staan er Duitsers, N.S.K.K.ers, Nederlandse SS'ers en W.A.mannen voor de deur. De laatstgenoemden maakten toen deel uit van de Landwacht. Ze stormen naar binnen. Geert ter Stege, onderduiker die altijd bij Gert op de kamer slaapt, maar nu omdat de bevriende etenhalers Opa de Haan en Nel op de boerderij overnachten naar het hooi boven de koeien verbannen is, wordt ruw uit zijn slaap opgeschrikt. Een Nederlandse W.A.man, afkomstig uit Dalen, schijnt hem met een zaklantaarn in het gezicht en roept: "D'r uit! Opstaan!". Geert, denkend dat het Gert is, antwoordt slaperig: "Heb ie 't melken dan al daon?", waarop de stem van zijn belager zegt: "Word maar es goed wakker!". Dat wordt Geert snel, want hij ziet nu een revolver op zich gericht. "Oh, is 't zo laat!", reageert hij, zich dwingend om kalm te blijven. Hij slaat de dekens opzij, trekt op zijn gemak zijn broek en zijn hemd aan en loopt naar de ladder. De W.A.man, geërgerd door Geert's getalm, gooit hem de ladder af, als hij twee sporten gedaald is. "Dat gaat vlugger!", schreeuwt hij en Geert strompelt met een verzwakte voet de woonkamer in.

De gezinsleden, de drie kinderen en de beide etenhalers staan in een grote boog bijeen, Bernhard met de handen omhoog. Gert ontbreekt. Er heerst een doodse stilte. Als Geert zich zijdelings bukt om op de klok te kijken hoe laat het is, krijgt hij een klap met een Duitse steelhandgranaat op zijn hoofd. "t Is laat genoeg voor jou!", dreigt de achter hem staande Nederlandse SS'er. Bernhard wordt meegenomen voor een verhoor in de andere kamer. Als hij terugkomt, ziet hij er verschrikkelijk uit- het bloed sijpelt over zijn gezicht. Maar hij geeft geen kik. Hij moet met de handen omhoog blijven staan en als hij ze maar iets laat zakken, krijgt hij weer een stomp of een trap. Eén voor één moeten de volwassenen naar de kamer waar wordt verhoord. Als Geert er binnen komt, ziet hij een Duitse officier met een tolk zitten. Achter hem posteert zich een SS'er. "Heb je je maatgezien? Wil je dat jou hetzelfde overkomt?", wordt hem gevraagd. "Liever niet!", antwoordt Geert. "Er overkomt je niks, als je de waarheid zegt". vervolgt de officier en hij vraagt in één adem door: "Waar zijn de wapens?". Gelukkig naar waarheid kan Geert antwoorden: "Ik weet het niet!". Een klap op zijn hoofd met een handgranaat is het gevolg. Dit slaan met steelhandgranaten is typisch iets van de werkwijze van Dirk Hoogendam. Geert wordt woedend. "Dat is geen afspraak!", schreeuwt hij. "Je spreekt de waarheid niet!", roept de SS'er. "Ik spreek de waarheid wel!", verklaart Geert, nu plotseling weer kalm. Stilte. "Waar is je Ausweis?", wil de officier weten. "Dat heb ik boven", is het snel gegeven antwoord. Vragen over Bernhard en weer over de wapens volgen. Geert weet van niets, maar hij begrijpt nu, dat het de Duitsers alleen hierom te doen is.

Er moet verraad in het spel zijn, dat is wel duidelijk. De Hartemink's wisten niet wat wij nu wel weten, namelijk dat het hele netwerk van de Binnenlandse Strijdkrachten beetje bij beetje wordt opgerold door wat de Landwacht en de SS'ers letterlijk uit andere BS'ers hebben geslagen. Geert wordt niet meer geslagen. Teruggekeerd in de kamer staan daar nog steeds de anderen, Bernhard nog altijd met de handen omhoog. Gert is er nog steeds niet en in de boerderij wordt overal naar hem gezocht. De koeien beginnen te loeien en Trui en Geert krijgen toestemming om ze te gaan melken. Ook de kinderen mogen de kamer uit. De SS'er, die in de stal op wacht staat, wordt naar binnen geroepen. Jan, een van de evacueetjes, loopt op de deel en plotseling is Gert er. Hij is vanuit zijn slaapkamer naar de roggzolder gevlucht en laat zich nu naar beneden glijden. Hij vraagt fluisterend: "Bent ze weg?" Jan fluistert: "Nee" en Gert zegt: "Haal mijn klompen uit de keuken!". Jan loopt weg en komt direct daarna klossend op de veel te grote klompen terug. Gert trekt ze aan en daar gaat hij, door de staldeur naar buiten, de sneeuwjacht in. Niemand merkt hem op en de neerdwarrelende sneeuw wist snel zijn sporen uit. Gert is ontsnapt! Even later komen enkele SS'ers met een mitrailleur de deel op. Geert moet laten zien, waar hij geslapen heeft en de SS'ers jagen enkele salvo's dwars door het dak. "Als je er niet uitkomt, schieten we de hele boel in brand!", schreeuwen ze. Het lawaai van de schoten en de brekende dakpannen is angstaanjagend, maar er gebeurt natuurlijk niets. Alleen de koeien zijn haast niet meer in de hand te houden.

Gezienus Rougoor van de Vossebelt komt "toevallig" langs en speelt ontsteltenis en angst. De Duitsers verhoren hem en laten hem al snel weer gaan. Nog gauw deelt Gezienus verstolen mee, dat Albert in Dalerpeel gewaarschuwd is. Daarvoor is hij gekomen. Mantel en Koning, twee al eerder gearresteerde leden van de verzetsgroep, worden binnengebracht. Ook zij zijn zwaar toegetakeld. Ir. Willem Mantel uit Coevorden was Districts Commandant van de BS, en daarvoor van de O.D. Hij had in de O.D.-periode persoonlijk initiatieven genomen voor de oprichting van diverse O.D.-groepen in Zuidoost Drenthe. Zijn rechterhand en waarnemend D.C. was Harm Koning, een boekhouder uit Coevorden. In het Landwachtrapport van 19 januari 1945 wordt gesuggereerd dat zowel Mantel, Koning als de gebroeders Hartemink door de sectiecommandant van de Landwacht van Coevorden werden gearresteerd, maar het beeld dat de ooggetuigen geven is genuanceerder. Mantel en Koning werden door de Landwacht gearresteerd en ten huize van Bernardus Hartemink overgedragen aan de SS van Hollandscheveld, Dirk Hoogendam en Auke Pattist. De overval op de boerderij van de Harteminks was een gezamenlijke actie van Landwacht en Nederlandse SS uit Hollandscheveld. De samenwerking tussen de Landwacht en de Nederlandse SS werd bevestigd door Auke Pattist, in zijn briefwisseling

over de acties. Hij hield zich echter op de vlakke, en vertelde enkel het hoognodige: "Hoogendam en ik zijn een keer naar een stadje, ik geloof Coevorden, gegaan, waar de Landwacht een tiental lui gevangen genomen had, om te kijken of die iets met de ondergrondse van Hollandscheveld te maken hadden. We zijn er niet veel wijzer van geworden."

De getuigen van de acties hebben het rapport van de Landwacht en andere gegevens zover aangevuld, dat we nu weten wat 'ergens niet veel wijzer van worden' in werkelijkheid heeft betekend voor degenen die onder handen werden genomen. Bijvoorbeeld de gebroeders Hartemink. Urenlang worden de drie mannen nu verhoord. Tenslotte, pas aan het eind van de middag, vertelt Bernhard, waar zijn broer Albert woont. Hij is immers toch weg nu en het kan dus geen kwaad meer. Maar Albert is niet weg! Als de overvallers, met Bernhard, Koning en Mantel in hun midden, bij de boerderij in Dalerpeel aankomen, blijkt hij nog thuis te zijn. Onbegrijpelijk! Hij was gewaarschuwd! De vier gevangenen worden overgebracht naar de school van de Nederlandse S.S.ers in Hollandscheveld.

In de nu komende nacht wordt de familie Hartemink van de boerderij op de Hoge Haar opnieuw opgeschrikt. Even na elven staan de overvallers weer voor de deur. Ze dringen opnieuw binnen en Geert, die op Gert's kamer slaapt, wordt naar beneden gestuurd. Daar staat een andere officier, die hem bij de kin pakt. 'Waar liggen de wapens?', vraagt hij indringend. 'Ik weet het niet!', zegt Geert opnieuw. 'Maar wij weten het wel!', klinkt het triomfantelijk. Geert moet onder begeleiding van enkele SS'ers de burens gaan halen. Ze moeten graven. De jongens Bosman en Geert Katerberg worden uit hun bed gehaald. Dat gaat allemaal niet zo snel in het donker en het duurt geruime tijd voor de onvrijwillige hulpkrachten bij de door de Duitsers aangegeven plaats op het erf aanwezig zijn. Ze zijn precies op de hoogte. Bernhard heeft de onmenselijke verhoren op de duur niet kunnen doorstaan.....

Omdat er met schoppen niets te beginnen is in de keihard bevroren grond, moeten er houwelen gehaald worden. Bovendien ligt het werktempo niet erg hoog en zo duurt het uren voor de persbult afgegraven is. Maar dan komen ze toch tevoorschijn, kisten met geallieerde wapens en munitie. De burens mogen naar huis en de SS'ers inspecteren de buit. Tegen de morgen gaan ze naar buiten en proberen de geweren en stenguns uit op alles, wat ze maar kunnen raken. "Ze schoten ermee, dat zo rabbelde!", herinnerde Geert ter Stege zich. Later op de dag moet hij onder begeleiding van SS'ers de wapens op een met een paard bespannen slee naar Klooster brengen. Albert's aandeel is daar inmiddels ook bij. Hij heeft eveneens het geheim van zijn bergplaats moeten prijsgeven. Geert brengt de hele voorraad naar de

boerderij van Piet Tijsma (in het rapport van de Landwacht 'Teimsema' genoemd), die gelukkig ontkomen is. Maar de landverraders houden hier nog steeds huis, want ze vermoeden ook hier een geheime opslagplaats. Later zullen er inderdaad instructiewapens gevonden worden. Als Geert terugkomt bij de Hartemink's, blijken er nog steeds SS'ers aanwezig te zijn. Ze blijven nog enkele dagen hier. Een van hen speelt tot Geert's verwondering geestelijke liederen op het huisorgel. De verhoudingen worden, voor zover dat mogelijk is, wat menselijker. Als op een gegeven ogenblik enkele landverraders op een paar stropakken zitten, waagt Geert hen te vragen, wat hen toch bezielt. Het antwoord is even verbluffend als onwerkelijk. "Je ziet toch wel", wordt hem te verstaan gegeven, "dat Duitsland wint op alle fronten!". Terwijl de geallieerden Zuid-Nederland al bevrijd hebben en tot ver in Duitsland doorgedrongen zijn!

De SD'er Weber en Dirk Hoogendam arresteerden op 13 januari 1945 Otto Zomer, zijn broer Frederik Zomer en het dienstmeisje van de al ondergedoken Rieks Zomer. Otto was bij de komst van de SS niet thuis. Hij was naar kapper de Jonge, vertelde zijn vrouw. Hij werd nog diezelfde dag opgepakt bij zijn wekelijkse scheerbeurt bij kapper De Jonge, aan Het Hoekje. Dirk Hoogendam kwam binnen, ging zitten, liet Otto's scheerbeurt afmaken, en nam hem mee naar de school, zo vertelden getuigen. Het rapport van de Hoofdschaarleider van de Landwacht bevestigt het vermoeden dat Otto Zomer activiteiten aangewreven werden waarvan de uitvoering in handen lag van zijn broer Rieks. Otto Zomer wordt omschreven als de opslaghouders van de wapenvoorraad van Zuid-Drenthe. Otto heeft inderdaad één nacht wapens in huis gehad, maar de verantwoordelijkheid voor de opvang, opslag en de verspreiding daarvan lag helemaal bij Rieks. Otto bood enkel tijdelijk onderdak. Eigenlijk heeft hij nog geluk gehad dat hij niet eerder was gearresteerd. De wapens werden opgehaald op boerenwagens, zo herinnerden zich ook omwonenden uit die dagen. Op een avond draaide een boerenwagen met enkele onbekenden het erf op van een boer aan de Riegshoogtendijk. Ze vertelden waarvoor ze kwamen en bleken bij de verkeerde boer te zijn. Gelukkig was deze boer geen sympathisant van de Duitsers, maar het tekent de omstandigheden.

Op zondagmorgen 15 januari 1945 mogen opa Haan, Albert Hartemink's vrouw en Trui nog kort op bezoek in de school in Hollandscheveld. Het zijn ontroerende ogenblikken. Bij het afscheid drukt Albert stiekem zijn trouwring in de hand van zijn vrouw. Voor het geval hij niet meer terug zal komen! De volgende morgen worden de vier gevangenen samen met andere ongelukkigen naar Assen overgebracht. Bernhard Hartemink, Albert Hartemink en Willem Mantel werden op 8 maart 1945 doodgeschoten bij de Woeste Hoeve, samen met Otto Zomer en nog honderdzestien andere

gevangenen. Voor Otto Zomer's familie bleef aanvankelijk vooral de onzekerheid over wat er met hem was gebeurd. Hij was weggehaald uit Assen, maar zat hij misschien in Duitsland? Het massagraf bij Woeste Hoeve gaf op een beklemmende manier duidelijkheid. Otto Zomer werd zaterdag 5 mei 1945 om 11.00 uur te Hollandscheveld herbegraven. Harm Koning kwam om het leven op 3 mei 1945 aan boord van een Duits schip met gevangenen, dat door Britse jachtbommenwerpers bij Lübeck tot zinken werd gebracht. De piloten waren niet op de hoogte van de menselijke lading; het schip voer onder de Duitse oorlogsvlag. Het verhaal van de overval op de boerderij van Hartemink, en de vreselijke gevolgen daarvan, werd uiteindelijk in samenwerking met Gert Hartemink op papier gezet, en werd gepubliceerd in het boek 'Dalen in oorlogstijd'.

SLAAF VAN DE SS

Na het onderduiken van de familie Boele Meijer, september '44, werd hun boerderij overgenomen door twee Oostlandboeren. Deze hadden aanvankelijk gekozen voor een nieuw bestaan in de door Duitsland op Rusland veroverde gebieden. Na de terugtrekking van de Duitse troepen kregen ze overal in Nederland boerenplaatsen ter beschikking van boeren die als "Partizanen" beschouwd werden, die door de dood of de vlucht hun panden hadden verlaten, en waarbij daardoor hun rechten als eigenaar als vervallen beschouwd werden. Boele Meijer had zelfs zijn paarden nog onder laten duiken in een hut in de bossen. Willem Veldman en Willem van Lierop ("Gekke Willem") eisten van de landarbeiders van Boele dat ze voor hen bleven werken, wat ook gebeurde. Toen een inwonende vrouw ziekelijk begon te worden werd Roelie van de buren onder bedreiging van een geweer als huishoudster aangesteld. De Oostlandboeren hadden invloed bij de officieren van de SS'ers in de openbare lagere school bij de kerk. Ooit kreeg Klaas, één van hun arbeiders, van hen een fles koolzaadolie. In die dagen was zoiets kostbaar. Onderweg naar huis werd Klaas aangehouden door Landwachters. Ze doorzochten alles en pikten hem de fles koolzaadolie af. De andere dag vertelde Klaas dat aan zijn boeren. Die klaagden bij de SS'ers, met gevolg dat de fles al snel terugkwam. De officieren waren kind aan huis bij de Oostlandboeren. Regelmatig reden ze op hun paarden over de Kerkhofdijk naar hun boerderij. Ook Eit van Noord werkte nog steeds op de plaats. Deze trachtte zijn persoonsbewijs te verkopen aan een Duitser die onder wilde duiken. Het gevolg was dat doorgegeven werd wat voor voorstel Eit gedaan had. Daarmee begon de ellende voor Albert Vlietstra van Noord.

Albert Vlietstra, toen 48 jaar, woonde op de zuidkant van het opgaande. Een dertigtal soldaten kwam die bewuste winteravond van de 13de december

1944 over de vondsters van Noord. Albert zag ze langstrekken. Hij en zijn vrouw sliepen aan de kant van het pad. Eerst gingen ze naar Eit, verderop. Die kreeg ongenadig slaag. Hij moest vertellen waarom hij dat aanbod gedaan had en wat hij nog meer wist. Ze dwongen hem te zeggen welke onderduikers hij kende. Hij noemde onder meer de namen van Marten en Berend, de zonen van Albert, die niet in Duitsland hadden willen werken. Albert had geen tijd meer om kleding aan te schieten. In zijn ondergoed opende hij de voordeur. Ze hadden hem meteen te pakken. Het hele huis werd omsingeld en doorzocht. Lute, Jans en Albert, andere zonen van Albert, sliepen boven. Op de jonge Albert na, die diep onder de dekens weggekropen was, werden ze allemaal verhoord. Albert, de vader, stond bij de kraan, op de deel. "Waar zijn Berend en Marten?" "In Duitsland en Witteveen", was het antwoord van Jans. Bij de Todt moesten ze zijn. Ze kregen verder niets uit hem. Lute werd uit bed gehaald. "Waar zijn Berend en Marten?" De kinderen wisten dat ze nergens over mochten praten. Lute ontweek de vraag: "Ie bint Berend Jan Majoor toch?" Daarmee doelde hij op een familielid uit Hilversum, die bij de Waffen-SS was. De dag van tevoren was die nog langs geweest. In een flits dacht Lute aan verraad, omdat Berend Jan zijn broers toen nog gezien had. De SS'er kon niet begrijpen wat Lute zei. Hij verstond geen Drents. Vader Albert moest vertalen wat Lute zei. Deze zei, dat zijn zoon niet goed bij zijn hoofd was, waarna ook Lute als getuige afgedaan had. Lute kon weer naar bed. Een zusje van vier jaar werd uit bed gehaald. "Zo Jopie," zei Pattist, die de hand had in de hele ondervraging. "Jij weet wel waar Berend en Marten zijn!" "Bij opa en opoe", was het eerlijke antwoord. Vader Albert werd gevraagd waar die dan wel woonden. "Och, dat zijn een paar oude mensjes, daar komt ze nog wel eens, die wonen hier een eindje verderop de wijk." Noch Pattist, noch Hoogendam, noch Veldkamp geloofden het verhaal. Ze hadden ze allebei kunnen hebben. Ze sliepen daar eigenlijk nooit, maar omdat het die winter zo hard vroom, hadden ze onderdak gezocht bij de grootouders.

Albert Vlietstra kreeg verschrikkelijk veel slaag. Hij moest met zijn hoofd enkele centimeters van de muur af gaan staan, waarop Hoogendam, een bokser, hem in het gezicht sloeg. Albert zei niets. Er werd gevraagd of ze kerkelijk waren. Dat waren ze. Met de hand op de bijbel moest Albert Vlietstra van Hoogendam zweren dat zijn beide zonen niet in huis waren. Albert deed dat. Vervolgens moest Albert Vlietstra onmiddellijk mee. Hij mocht zich niet eens aankleden. Een oude duster, een lange onderbroek en oude klompen moest genoeg zijn. Aan de andere kant van het Schoolbrugje woonde een familie die hem goed kende. Ook daar kwam iedereen onder verhoor, en weer werden ze weinig wijzer. Wel kregen ze na veel dreigen te horen dat Berend en Marten voor veertien dagen nog gezien waren, waarop Albert dacht dat hij door de grond ging. Albert werd gevraagd of hij de zoon

van zijn overbuurman nog gezien had. "Ach", zei Albert, "die is gelijk met mijn zoon afgevoerd naar Duitsland, daar moet hij zitten." Albert kreeg weer klappen. Hij en Eit werden meegevoerd naar de sluis, waar een overvalwagen stond. Ruw werden ze op de bodem neergegooid. Ze werden afgevoerd naar Hollandscheveld, naar de school bij de kerk. Onderweg werd Albert behoorlijk getreiterd en mishandeld door Veldkamp. Terwijl hij als een lam tussen twee soldaten meeliep, vond Veldkamp het nodig hem doorlopend een flinke stoot met de kolf van zijn geweer in de zij te geven.

In de school aangekomen moest Albert de verdere nacht met de handen in de nek tegen de muur blijven staan, het gezicht gericht op de wand. Een SS'er, een zekere Dubbel, die met Alberts lot begaan was, gaf aan dat Albert zijn handen wel mocht laten hangen. Zo gauw er officieren in de buurt waren zou hij Albert een seintje geven, waarop hij de handen onmiddellijk weer in zijn nek moest leggen. De SS'er vroeg tevens of Albert nog lastiggevallen of mishandeld was. "Ja", zei Albert. Hij vertelde dat hij klappen gekregen had. "Ook nog door gewone soldaten?" was de volgende vraag. Alberts reactie was wederom bevestigend. "Weet je de naam ook van die soldaat, heb je die ook horen noemen?" Albert: "Ik meende dat ik de naam Veldkamp hoorde!" "Dan is het mij duidelijk!" zei Dubbel, die gezien zijn vragen al wel wat vermoed had. Het werd weer licht. De soldaten haalden eten op in hun blikjes. Ze liepen bij de wacht langs. Officieel moesten ze groeten. Dit gebeurde veelal niet. Veldkamp liep ook zonder te groeten bij de wacht langs. Dubbel, een onderofficier, stond in de deur van de school de soldaten in ogenschouw te nemen, wachtend op Veldkamps misstap. Hij werd direct door een bulderende Dubbel ter orde geroepen, waarop hij een half uur door de modder moest kruipen. Terwijl Veldkamp zo het hele schoolplein overging, keek de onderofficier zo af en toe even in Alberts richting, om zich ervan te vergewissen dat die het zag. Veldkamp was niet geliefd, noch bij zijn medesoldaten, noch bij directe meerderen. Die morgen, 14 december, werden meester Renema van Noord en de rest van zijn docententeam opgepakt voor verhoor. Ze kwamen al snel weer vrij.

De manschappen haalden hun eten uit het lokaal achter de kerk, dat als gaarkeuken ingericht was. Daarvoor moesten ze even om de kerk lopen. De kosterwoning was eveneens in beslag genomen. Dit werd het onderkomen van de gevangenen. Ze sliepen er in boven elkaar geplaatste kribben. Overdag moesten ze aardappels schillen, de hele dag door. De keuken zorgde ook voor de voeding van de manschappen in de Hervormde school. Er werd ook geslacht: kippen, schapen en varkens. Deze werden opgehaald bij de boeren in de omgeving. Eén van de boeren wist de soldaten af te leiden en op het laatste moment de ingepikte zeug voor een beer om te wisselen, met gevolg dat het in de wijde omgeving rond de gaarkeuken verschrikkelijk

begon te stinken. De kok had dan ook heel wat te doen en het vervelendste werk werd daarbij uitbesteed aan mensen zoals Albert. Hun positie was vergelijkbaar met die van slaven. Ze moesten werken en nog eens werken. De redenen waarom ze vast zaten waren vaak niet duidelijk. Er waren geen feitelijke beschuldigingen, al werd wel vermoed (vaak terecht) dat ze meer wisten dan ze loslieten. De mensen waren volkomen rechteloos. Ze genoten geen enkele ondersteuning. Deze situatie kon wekenlang duren.

Zaterdag 13 januari 1945 werd Otto Zomer gearresteerd toen hij bij kapper De Jonge aan Het Hoekje zijn wekelijkse scheerbeurt wilde ondergaan. Ook hij kwam bij Albert in de kosterswoning. Maandagmorgen 15 januari 1945 werden gevangenen in een vrachtwagentje geladen, om naar Assen gebracht te worden. Met diezelfde wagen zou Albert ook mee... Van te voren had hij in de kosterswoning afscheid mogen nemen van zijn vrouw. Eens in de week hadden zij en de kinderen hem op mogen zoeken. Ze hadden hem amper meer herkend, na een paar weken. Hij was volledig vervuild en had zich niet meer mogen scheren. Bij het inladen van de gevangenen bleek de auto vol te zijn, toen het Alberts beurt was, om in te stappen. De wagen reed weg zonder hem. Het typeert de willekeur en de toevallige omstandigheden die het lot van de gevangenen bepaalden. Iedere vorm van recht had opgehouden te bestaan.

De kosterswoning en de school werden nauwkeurig in het oog gehouden door mensen met contacten in het verzet. Zo gauw een gevangene herkend werd, werd zijn verblijfplaats aan zijn familie doorgegeven. Zo was ook Alberts gezin de andere morgen al op de hoogte gebracht van zijn onderkomen, bij monde van Jaap Thalen, die later naar Canada trok. Hij was weggevoerd zonder dat bekend was waarheen, zoals zovelen overkwam, en al zat hij bij de beruchte SS, dit te weten gaf meer zekerheid dan de slopende twijfels en de bange angsten over een mogelijke executie. Maar nòg speelde de angst voor het laatste. "Mijn vader hoeft niet voor mij doodgeschoten te worden", zei Marten. Hij werd door zijn familie tegengehouden, anders had hij zich aangegeven om zijn vader vrij te krijgen. De familie wist hem ervan te overtuigen dat zijn dood na zijn aangeven zeker zou zijn, en dat zijn vader misschien niets zou gebeuren. Eit van Noord zat bij Albert gevangen, evenals andere mannen. Zelfs een vrouw was als gevangene ondergebracht in de kosterswoning.

Hendrik Bleeker zat er ook, zolang het duurde. Hendrik had een wagenmakerij aan de Coevorderstraatweg, dichtbij Geesbrug. Verteld werd later, dat Thea, de koerierster van Johannes Post, bij hem in huis was. Hendrik wist zo veel, dat dit hem en anderen het leven zou kosten, als ze hem aan het praten zouden krijgen. Laat op een avond werd Bleeker als gevangene bij Albert binnengebracht. Hij kon fantastisch vertellen. In een

mum van tijd had hij de gewone soldaten wijsgemaakt dat hij niet door Pattist en Hoogendam meegenomen was omdat hij bij de "Partizanen" hoorde, maar omdat hij juist bedreigd was door die mensen. Zijn zogenaamde gevangename was bedoeld als bescherming, en hij stond aan de kant van de soldaten, zo vertelde hij. Dit verhaal vernam Albert ook, net zoals hij meekreeg hoe Bleeker door zijn eigen fantasieverhaal weg wist te komen. De morgen na zijn gevangename zei Bleeker tegen Albert: "Ik moet hier weg. Het is niet best dat ik hier nog twee dagen zit. Je moet eens even kijken of de officieren er ook zijn." Hoogendam, Van Oort en Pattist waren vaak weg. Ook Bleeker wist dat ze vaak bij de bende Oostlandboeren te vinden waren. Albert liep naar de wacht en knoopte een praatje aan. "Ik zie dunkt me de oversten vandaag niet?" Nee, die waren naar de boerderij. "Nou, Bleeker, ze zijn weg!" was Alberts boodschap bij terugkomst.

Bleeker gaf Albert een hand, met de woorden: "Tot na de bevrijding!" Hij liep bij de wacht langs met het verhaal dat hij van Van Oort nog een boodschap door moest geven aan diens vrouw. Het wachthokje stond schuin tegenover de kerk, bij de pastorie. Mevrouw Van Oort woonde ook in de Hervormde pastorie. Bleeker liep naar de deur van de pastorie, belde aan en vroeg daar naar Van Oort zelf, wetende dat die er niet was. Dat kreeg hij dan ook te horen, en de deur ging weer dicht. Bij de pastorie stond nog een fiets op luchtbanden. De wacht had zijn aandacht al lang ergens anders. Bleeker greep de fiets, reed weg, nam in Hoogeveen de trein en verdween. Na terugkomst van Hoogendam en Pattist kregen de wacht en de rest van de soldaten het zwaar te verduren. "Ze waren wild!", vertelde Albert later.

Bleeker had zo het "beul-uur" weten te ontlopen, het dagelijkse verhoor in de school. 's Avonds werden de gevangenen, waarvan men nog enige informatie verwachtte, in een lokaal bij elkaar gedreven. Albert moest de in de school verblijvende soldaten aardappels brengen. "Waar zijn Berend en Marten?" werd hem door de SS'er gevraagd. Een antwoord werd niet afgewacht. Albert kreeg een trap in zijn achterste en moest onmiddellijk in het lokaal. Eén van de soldaten, die hem al wat kende, gaf hem direct de mededeling het gebit uit de mond te doen, om ongelukken te voorkomen. Albert pakte zijn gebit en schoof dit onder een kast. De Joodse gevangenen, gepakt tijdens huiszoekingen, werden in de school zelf gevangen gehouden. Verder werden er ook wel gevangenen opgesloten in het "baorhuusie", het bij de school staande schuurtje waar lijkwagens in opgesteld stonden. Ze werden eveneens tijdens het dagelijkse "verhoor" onder handen genomen. Die keer dat Albert op zijn beurt zat te wachten werden enkele Joodse vrouwen voor zijn ogen op onmenselijke wijze geslagen. Ze bleven zwijgen. Hoewel zowel Pattist als Hoogendam sloegen, was dit vooral het werk van de laatste. Hij was de "beul", die zijn kunsten botvierde op de gevangenen.

Omdat de vrouwen zwegen werden ze meegenomen op de gang. Daar stond een martelwerktuig dat middeleeuws aandeed: een soort rekbank. De vrouwen werden erop gelegd en daarna onder verschrikkelijke pijnen uitgerekt.

Het gillen van de slachtoffers was niet om aan te horen. Het ging door merg en been. De angst en de pijn waren tot ver rond de school hoorbaar. De omwonenden lagen er 's nachts soms van wakker. Huize Mol aan de Kerkenkavel bij de huidige Hendrik Raakweg is om die reden zelfs door de bewoners ontruimd geweest. Andries Mol en zijn vrouw Jantje Maatjes sliepen niet meer en raakten overstuur van de gillende mensen en de daaruit afgeleide verschrikkingen die zich in hun nabijheid afspeelden. Overigens was het gillen soms ook in scene gezet. Het was namelijk ook een manier om indruk op de gevangenen te maken, zodat ze sneller zouden praten. Auke Pattist vertelde, nadat hij het bestaan van een rekbank en het oppakken van Joodse onderduikers ontkende: *“Wel hebben we een paar van onze eigen mannen en een bevriend meisje laten gillen en schreeuwen in een zaal ernaast, om indruk op de gevangenen te maken.”* Dit is te zien als een toevoeging op wat we weten. De feiten maken duidelijk dat er meer gebeurde dan alleen dat wat Auke Pattist wilde vertellen.

Behalve de directe martelingen werden vernederende spelletjes met de Joodse gevangenen gedaan. Ze werden op een kast gezet, waar ze een volle nacht niet meer af mochten. Ze zaten er met zijn drieën op, en moesten dan iedereen vermaken door "Drie kleine kleutertjes" te zingen. Zo gauw de soldaten de kans kregen, sloegen deze met de kolf van hun geweren op hun vingers. Ze moesten zich tevens vanaf de kast plat voorover op de grond laten vallen. Als de soldaten ei op hun broek morsten, moesten de Joodse gevangenen de broek schoonlikken. Ze moesten elkaar bijten, alsof ze honden waren. De mishandelingen begonnen al tijdens de arrestaties en gingen door tot ze werden afgevoerd naar Westerbork. Eén Joodse onderduiker kwam zelfs kruipend bij de school aan, nadat hij door de SS'ers was opgepakt bij Nieuwlande. Hij moest een hond spelen en mocht niemand aankijken. Behalve als er een kind in de buurt was. Dan moest hij dat kind aankijken en zeggen: *“Ik ben een vieze vuile rotjood!”*. Dit waren herinneringen die meegedragen werden door andere gevangenen die in de school hebben gezeten. De mensonwaardige wijze waarop de Nederlandse SS'ers met de Joden omgingen, bleef hen de rest van hun leven bij, samen met het trauma dat ze overhielden van hun eigen mishandelingen.

Albert Vlietstra van Noord ontkwam aan de mishandelingen door hulp van een soldaat, die een zwak had voor de vriendelijke, zachtaardige man. De soldaat wist wat er gebeuren zou als Albert daar bleef. Hij stormde naar

binnen en zei dat Albert onmiddellijk mee moest, want de hele zaak liep in het honderd in de keuken. Albert greep zijn gebit onder de kast weg en ging mee. Hoogendam en Pattist lieten het gebeuren. Albert kreeg weer een trap onder zijn achterste en kon weg. Hij was ook getuige van het martelen van een Hagenees, een zekere Nieuwpoort, die bij hem gevangen zat. Het was een man van klein postuur. Hij was ontvlucht uit een Duits werkkamp. Hij wist over de grens te komen en overal tussendoor te glippen, maar werd door Pattist gepakt, terwijl Pattist met zijn paard over de Krakeelse Dijk reed. Hij werd vastgebonden op een stoel, waarna er op los geslagen werd. Na Alberts vrijlating kreeg Nieuwpoort toestemming 's avonds en 's nachts bij Albert in huis te zijn, mits hij overdag weer in de school was voor zijn slavenwerk. Dit was voor hem al een hele opluchting. Zijn gezin, vrouw en twee kinderen in een kinderwagen, kwam lopend uit Den Haag naar Noord, waar ze in Alberts huishouding opgevangen werden. Ze waren uitgehongerd.

Tijdens zijn gevangenschap is Albert enkele malen onder bewaking weggeweest uit het gebouwencomplex van de SS. Hij moest mee naar Dalerpeel, waar gevorderde turf opgehaald werd. Hij moest ook mee aardappels halen bij het gevorderde café Metselaar, waar hele voorraden daarvan door de Duitsers opgeslagen waren. Die dag was het gezellig in de zaak van kapper Jans de Jonge aan Het Hoekje. Het ene verhaal na het andere werd er verteld. Plotseling was iedereen stil. De gevangenen stapten binnen, onder SS-bewaking, om zich eindelijk eens op te kunnen knappen. Kapper De Jonge knipte de de haveloos uitziende en toen nog onbekende klant. Hij schoor hem de wilde baard af, die inmiddels was op zijn anders gladde kin gegroeid. Ineens werd de stilte doorbroken, toen De Jonge verbaasd zei: "Albert, bin ie dat?" Albert werd weer herkenbaar, en De Jonge realiseerde zich ineens dat hij de man onder handen had waar hij wekelijks bij in de kerk had gezeten.

De nachtelijke bombardementen op Duitse doelen waren bij tijd en wijle zelfs nog in het Hollandsche Veld waar te nemen. Albert zag vuurbollen aan de hemel. Hij vroeg een SS'er wat dat toch was. "Ach", was het broodnuchtere antwoord, "ze hadden daar feest, Weihnachten!" Kerst gold niet meer voor de aanhangers van de "Nieuwe Tijd!" Daarvoor in de plaats vierden ze het Joelfeest. Albert maakt het mee in de vijf lange weken dat hij door de SS gebruikt werd. Momenten die bijbleven, maar die voor Albert zelf niets feestelijks hadden. Kort na het bange moment waarop hij naar Assen vervoerd zou zijn, als er plaats geweest was in de vrachtwagen, werd Albert door Obersturmführer Van Oort op vrije voeten gesteld. In een periode van een paar dagen sloeg het door willekeur gestuurde beleid om van het ene uiterste in het andere. Andere gevangenen namen het aardappelschillen over. Voor zover dat nog nodig was. Albert Vlietstra mocht in de tweede helft van

januari 1945 naar huis. Eind januari vertrok de opleidingseenheid van de Landstorm even onverwachts als ze gekomen was. De school bij de kerk moest 1 februari 1945 leeg opgeleverd worden, en aldus gebeurde. De opleiding van de Landstormers zat erop. De bevolking van Hollandscheveld en omstreken had als 'oefenobject' gediend, en de soldaten konden naar het front.....

SAMENVATTING EN CONCLUSIE

Wat gebeurde er in Hollandscheveld en omstreken in de periode oktober '44 – januari '45? We zien dat Auke Pattist bekend dat hij met zijn Hollandscheveldse collega's (Hoogendam en Van Oort) 80 mensen heeft opgepakt, waarvan de helft (40) doorgestuurd is naar het Huis van Bewaring te Assen. Dat is: overgeleverd aan de Duitsers. Er zijn waarschijnlijk zo'n 175 - 200 mensen of zelfs nog meer gemolesteerd, geïntimideerd, opgepakt en/of mishandeld, zodat het doorsturen van 'de helft' ook op kan lopen tot 85-100 mensen, maar het exacte getal is hier niet het belangrijkste. Belangrijker is dat het hier in hoofdzaak ging over burgers, niet deel uitmakend van de organisaties die als 'partizanen' te beschouwen waren, en die – als ze eventueel wel deel uitmaakten van de Binnenlandse Strijdkrachten – zich niet hadden ingelaten met gewapende acties tegen de Duitsers of de Nederlandse SS'ers, maar hun activiteiten beperkten tot wapenverspreiding, met het oog op de komende bevrijding, omdat ze daarna pas actief zouden moeten worden. Ook het rapport van de Landwacht van januari 1945 past in dit beeld: er werden slechts verstopte wapens gevonden, er werd geen gewapende strijd tegen de SS'ers geleverd.

Er was hier tevens sprake van een vorm van 'snelrecht', uitgevoerd door Van Oort, Hoogendam en Pattist, waarbij men besliste wie na verhoor naar huis kon, wie doorgestuurd werd naar een strafkamp van de OT, en wie met een bezwarend rapport naar het Huis van Bewaring in Assen werd gestuurd. Laatstgenoemde groep werd beschouwd als 'Todeskandidaten', die in geval van grote acties van het verzet als gijzelaars konden worden doodgeschoten. Kwam het daar niet toe, dan werd men doorgestuurd naar een strafkamp in Duitsland. Hoogendam, Van Oort en Pattist beslisten zo in feite over dood en leven van gevangenen. Hun oordeel baseerden ze op de informatie die ze verkregen hadden uit de verhoren, die vrijwel dagelijks werden gehouden in de school bij de Hervormde kerk in Hollandscheveld. Er komt een stereotyp beeld naar voren, als we de voormalige gevangenen horen over deze 'verhoren'. Auke Pattist deed voornamelijk het woord. Dirk Hoogendam was degene die sterk op de voorgrond stond als het ging om het uitvoeren van mishandelingen. Hij sloeg de mensen met de blote vuist, met een karwats en

met een Duitse steelhandgranaat, die hij min of meer als metalen knuppel gebruikte. Van Oort hield zich – zo het lijkt – veelal op de achtergrond bij deze martelingen.

Het overgrote merendeel van deze groep gemartelde mensen (minimaal 80 dus!) bestond uit mensen die helemaal niks militair hadden gedaan: onderduikers en hun hulpgezinnen. Deze grote groep burgers werd door de officieren van een opleidingseenheid van de Landstorm, bijgestaan door Nedelandse SS'ers die deel uitmaakten van deze Landstorm, en onderling georganiseerd als een Landstorm-eenheid, op een dergelijk onmenselijke manier mishandeld, dat hier sprake is van georganiseerde terreur tegen de burgerbevolking. Als er sprake was van een militair doel, bestond dit militaire doel alleen in de verbeelding van de Nederlandse SS'ers, net als de hen belagende 'partizanen' alleen in de verbeelding van deze Nederlandse SS'ers bestonden. Auke Pattist gaf in 1994 schriftelijk toe dat er veel te zware middelen werd gebruikt, gelet op de feitelijke omstandigheden. De doorgestuurde burgers, minstens de helft van de in de school verhoorde groep, verdwenen uiteindelijk merendeels in werk- en straffkampen. Gezien de voorselectie in de school zelf, waren Pattist, Van Oort en Hoogendam daarvan op de hoogte. Ze werkten dus in dienst van de Duitse bezetters willens en wetens mee aan deportatie van de Nederlandse bevolking, waar ze zelf als jongemannen uit voort waren gekomen.

Er was ten aanzien van een deel van de gevangenen tevens sprake van uitgesproken anti-semitisme. Sommige invallen leken ook alleen het doel te hebben om Joden op te pakken, getuige de regelmatig gehoorde vraag: "Woh sind die Juden?" De Joodse gevangenen werden diep vernederd, en afgevoerd naar Westerbork. Ook hier is dus weer sprake van meewerken aan deportatie van Nederlanders. De Joodse gevangenen overleefden de oorlog omdat er in dit stadium van de oorlog geen treinen meer vertrokken van Westerbork naar de vernietigingskampen. Van de door Hoogendam, Pattist en Van Oort doorgestuurde niet-Joodse gevangenen zijn er vier uiteindelijk gefusilleerd en vier omgekomen door andere omstandigheden. Twee slachtoffers overleden na de oorlog als gevolg van de mishandelingen. De acht doden zijn:

**Geert Stukje
Bernardus Hartemink
Albert Hartemink
Otto Zomer
Willem Mantel
Harm Koning
Johannes Winkel
Baron Van Voerst van Lynden**

Zwaar mishandeld:

Geert Streutker
Jenny Blokzijl

Er zijn helaas weinig schriftelijke bronnen uit de Tweede Wereldoorlog zelf aan te voeren, die in deze als bewijsmateriaal kunnen dienen. Belangrijk zijn in ieder geval de in 1945 opgetekende verklaringen van slachtoffers en getuigen, verzameld door Offeringa en Blokzijl van de POD in Hoogeveen, en het geciteerde landwachrapport van januari 1945. Belangrijk in deze is ook de briefwisseling met Auke Pattist. Er is echter ook een overvloed aan getuigen, deels nog in leven, die hun verhaal deden aan hun nabestaanden, zelf op papier zetten, of dit door derden op papier lieten zetten. Deze studie is een samenvoeging van diverse oudere publicaties, maar is grotendeels opgebouwd uit eigen onderzoek. Met deze overvloed aan informatie wordt aangetoond dat Auke Bert Pattist, Dirk Hoogendam en Johannes Martinus van Oort zich schuldig hebben gemaakt aan niet te verjaren misdrijven tegen de menselijkheid, op basis van Artikel 6b van een handvest, behorende bij de Overeenkomsten van Londen van 8 augustus 1945, waarin sprake is van:

“Oorlogsmisdrijven: namelijk schendingen van de wetten of gebruiken van den oorlog. Zoodanige schendingen zullen omvatten, doch niet beperkt zijn tot moord, mishandeling of deportatie, met het oog op slavenarbeid of voor eenig ander doel, van de burgerbevolking van of in bezet grondgebied, moord of mishandeling van krijgsgevangenen of van personen op zee, het doden van gijzelaars, plunderen van openbaren of particulieren eigendom, willekeurige, welke niet voor militaire noodzaak gerechtvaardigd was;”

..... en dat Dirk Hoogendam, alias ‘Dieter Hohendamm’ uit Datterode, samen met zijn collegae Pattist en Van Oord te beschouwen zijn als oorlogsmisdadigers in de juridische zin van het woord, zonder kans op verjaring van hun misdaden. Zullen de laatste overlevenden van de Drie van Hollandscheveld hiervoor ooit nog gestraft worden? Gaat justitie nog wat doen met wat in historisch opzicht al lang duidelijk is? Wat er ook gaat gebeuren, aan de feiten doet dit niets af. Auke Bert Pattist, Dirk Hoogendam en Johannes Martinus van Oort zullen op basis van dit onderzoek, dat gedaan is in samenwerking met de bevolking van Hollandscheveld en omstreken, de geschiedenis in gaan als drie van de zwaarste misdadigers die de Tweede Wereldoorlog binnen de Nederlandse grenzen hebben opgeleverd. En daar verander je niets aan, of je nu Dirk Hoogendam heet of “Dieter Hohendamm”, en of je nu in Datterode, bij Ringgau in Duitsland woont, of in een Nederlandse gevangenis zit. Dirk zal er mee moeten leren leven.

ZUSAMMENFASSUNG UND FAZIT

Was geschah in Hollandscheveld und Umgebung waehrend der Zeit vom Oktober 1944 bis zum Januar 1945 ? Wir haben gesehen dass Auke Pattist gestanden hat dass er, zusammen mit seinen Kollegen aus Hollandscheveld (Hoogendam und Van Oort), achtzig Personen verhaftet hat. Die Haelfte von ihnen wurde ins Untersuchungsgefaengnis von Assen eingeliefert. Das heisst: sie wurden den Deutschen ausgeliefert. Wahrscheinlich sind aber an die 175 bis 200 Menschen oder sogar noch mehr verhaftet, drangsaliert, eingeschuechtert und misshandelt worden. Die Zahlen sind aber nicht das Wichtigste. Viel wichtiger ist die Tatsache dass es sich bei den Verhafteten hauptsaechlich handelte um unschuldige Buerger. Buerger also die nicht irgendeiner Widerstandsorganisation angehorte. Sie waren keine "Partisanen". Und wenn einige vielleicht doch Mitglied der *Binnenlandse Strijdkrachten* waren, dann noch hatten sie sich nicht am abewaffneten Kampf gegen die Deutschen oder gegen die niederlandischen SS-Maenner beteiligt. Sie hatten sich lediglich beschraenkt auf die Verteilung von Waffen. Dass taten sie im Hinblick auf die anstehende Befreiung. Erst danach sollten sie taetig werden. Der Bericht der *Landwacht* vom Januar 1945 bestaetigt diese Wahrnehmung: es wurden nur versteckte Waffen gefunden, es gab keinen bewaffneten Kampf gegen die SS.

Ausserdem wurde hier irgendeine Art von Schnelljustiz angewandt. Van Oort, Hoogendam und Pattist entschieden wer freigelassen wurde, wer in ein Straflager der OT oder wer unter erschweren Auflagen in das Untersuchungsgefaengnis von Assen gesteckt wurde. Letztere Gruppe wurde als sogenannte Todeskandidaten, Haeftlinge die als Repressaille nach grossen Aktionen des Widerstandes erschossen wurden, betrachtet. Wurden sie nicht hingerichtet, dann wurden sie in ein Straflager nach Deutschland verschleppt.

Hoogendam, Van Oort und Pattist verfuegten also ueber das Schicksal ihrer Haeftlinge. Sie urteilten ueber Leben und Tod. Sie gruendeten ihr Urteil auf Informationen die sie erpressten aus den Verhoeren, die nahezu taeglich stattfanden in der *Hervorme Kerk* von Hollandscheveld. Die Verhoere wurden nach festem Muster ausgefuehrt. Auke Pattist fuehrte das Wort, er leitete die Befragung. Dirk Hoogendam zeichnete sich durch misshandeln aus. Er schlug die Haeftlinge mit der nackten Faust, mit einer Karbatsche und mit einer deutschen Stihlhandgranate, die er als Knueppel verwendete. Van Oort, so hat es den Anschein, hielt sich meistens im Hintergrund auf.

Der Grossteil dieser Gruppe von Gefolterten, also mindestens achtzig Personen, hatte sich nicht an militaerischen Aktionen beteiligt. Sie waren sogenannte Untertaucher und deren Helfer. Diese grosse Gruppe von Buergern wurden von den Offizieren einer Ausbildungseinheit der *Landstorm*, unterstuetzt von niederlaendischen SS-Leuten, die zusammen eine *Landstorm* Einheit bildeten, auf derart unmenschliche Art misshandelt, dass von organisiertem Terror gegen die Zivilbevoelkerung gesprochen werden muss. Wenn schon ein militaerisches Ziel vorgetauescht wird, dann war dies nur eine Einbildung der niederlaendischen SSler. Genau so eingebildet war das von den SS-Leuten verbreitete Bild der ihnen angreifenden Partisanen. Auke Pattist hat im Jahre 1994 in einem Brief zugegeben dass viel zu schwere, den tatsaechlichen Gegebenheiten nicht angemessenen, Mittel eingestetzt wurden. Die meisten der deportierten Buerger , zu mindest die Haelte der in der Schule verhoerten Gruppe, verschwanden schliesslich in Arbeits und Straflager. Auf Grund der Selektion in der besagten Schule wussten Pattist, Van Oort dies ganz genau. Sie arbeiteten im Dienste der deutschen Besatzer wissentlich mit an der Deportation von niederlaendischen Buergern.

Da gab es auch noch den ausdruechlichen Antisemitismus. Manche Ueberfaelle hatten nur zum Ziel Juden zu verhaften. Regelmassig hoerte man den Schrei: "Wo sind die Juden ?" Die juedischen Haeflinge wurden tief erniedrigt und nach Westerbork deportiert. Auch in diesen Faellen haben sie sich also an der Deportation von Niederlaendern beteiligt. Die juedischen Gefangenen ueberlebten den Krieg weil in diesem Zeitabschnitt des Krieges aus Westerbork keine Zuege mehr gen Osten also in die Vernichtungslager fuhren. Vier der nichtjuedischen Haeflinge die von Hoogendam, Pattist und Van Oort auf Transport gestellt wurden sind schliesslich erschossen worden und vier sind aus anderen Gruenden gestorben. Zwei Opfer starben nach dem Krieg an den Folgen einer verletzung. Eine Spaetfolge der Misshandlung. Die acht Toten sind:

Geert Stukje
Bernardus Hartemink
Albert Hartemink
Otto Zomer
Willem Mantel
Harm Koning
Johannes Winkel
Baron Van Voerst van Lynden

Schwere Misshandlung:

**Geert Streutker
Jenny Blokzijl**

Es gibt leider nur wenige schriftliche Quellen aus dem Zweiten Weltkrieg, die in diesem Fall als Beweise benutzt werden koennen. Wichtig sind auf jeden Fall die von Offringa und Blokzijl vom *POD* Hoozevee im Jahre 1945 aufgezeichneten Erklarungen der Opfer und Zeugen. In diesem Zusammenhang ist auch die Korrespondenz von Auke Pattist von Bedeutung. Es gibt auch eine Flut von Zeugen, zum Teil noch lebendig, die ihre Geschichte ihren Verwandten erzaehlt haben, oder die ihre Erfahrungen aufgeschrieben haben oder von anderen aufzeichnen liessen.

Diese Studie ist teils eine Zusammenfuegung von verschiedenen aelteren Publikationen, gruendet sich aber grossteils auf eigenen Recherchen. Diese vielen Informationen zeigen unmissverstaendlich dass Auke Bert Pattist, Dirk Hoogendam und Johannes Maria van Oort sich an nicht der Verjaehrung unterliegenden Verbrechen gegen gegen die Menschlichkeit schuldig gemacht haben, auf grund des Artikels 6b eines Handfestes der Londoner Vertraege vom 8 August 1945, da heisst es:

Kriegsverbrechen: Verletzungen von Kriegsgesetzen oder Kriegsbraeuchen. Derartige Verletzungen umfassen, doch beschraenken sich nicht auf , Mord, Misshandlung oder Deportation mit dem Ziel der Sklavenarbeit oder irgendein anderes Ziel, der Zivilbevoelkerung vom oder im besetzten Gebiet; Mord oder Misshandlung von Kriegsgefangenen oder von Personen auf hoher See. Das Toeten von Geiseln, pluendern von oeffentlichem oder privatem Eigentum, willkuerliche, nicht aus militaerischen Gruenden gerechtfertigt...“

....und dass Dirk Hoogendam, alias Dieter Hohendamm aus Datterode, zusammen mit seinen Kollegen Pattist und Van Oort im juristischen Sinne als Kriegsverbrecher zu betrachten sind. Das Verjaehrungsrecht gilt nicht fuer ihre Verbrechen. Werden die drei von Hollandscheveld jemals fuer ihre Verbrechen bestraft werden ? Wird die Justiz auf der Grundlage der vorliegenden historischen Fakten und Erkenntnissen noch taetig werden ? Was auch geschehen mag, an den Tatsachen aendert sich nichts.

Auke Bert Pattist, Dirk Hoogendam und Johannes Martinus van Oort werden auf Grund dieser Studie, die zustande kam in Zusammenarbeit mit der Bevoelkerung von Hollandscheveld und Umgebung, in die Geschichte eingehen als drei der schwersten Kriegsverbrecher aus den Niederlanden. Und daran aendert sich nichts. Ob man nun Dirk Hoogendam heisst oder Dieter Hohendamm und ob man nun in Datterode, in der Naehe von

Ringgau, in Deutschland lebt, oder in einem niederlandischen Gefaengnis sitzt. Dirk wird damit leben muessen.

NASCHRIFTEN:

1. DE ZAAK HOOGENDAM: 22 JANUARI 2002, EEN IMPRESSIE

Assen, woensdag 22 januari 2002. Dit keer hoeven we niet, net als een vorige keer, een uur te wachten op een advocaat Speijdel die in een file vastzit. Hij is op tijd, en advocaat Goetjes uit Kassel zoals altijd ook. Goetjes en ik hebben toch nog iets gemeen: bij het fouilleren blijken we beiden een zakmes vergeten te zijn. Dat is niet netjes van ons, zeggen de parketwachters, maar we krijgen ze later terug. We mogen om 15.00 uur in de rechtzaal. Een flinke groep geïnteresseerden, nabestaanden en betrokkenen zit achter dik glas de ruggen van de journalisten te bekijken, die wel in de eigenlijke rechtzaal zitten. Blijkbaar worden ze door justitie ongevaarlijk geacht. Wat ik vervolgens meemaak, is één van de meest onbegrijpelijke bijeenkomsten die ik in mijn hele leven heb bijgewoond. En zo hoop ik ze ook niet meer bij te wonen, want dit slaat alles. Als eerste begint er een juridisch steekspel over de vraag of Dirk Hoogendam wel is opgeroepen voor deze zitting. Er zit namelijk geen kopie van de oproep in het dossier, officier van justitie mevrouw De Roos schijnt hem niet verstuurd te hebben, maar Speijdel was op de hoogte en als gevolgmachtigde van Dirk Hoogendam moet men constateren dat Dirk zelf ook op de hoogte is geweest. Er is wel een eerste korte schorsing nodig, om dit te constateren, maar het heeft iets van een valse start.

In het tweede gedeelte lopen de diverse emoties alle kanten op. Mevrouw de Roos, officier van justitie, doet haar uiterste best om duidelijk te maken dat ze alle recht heeft om de aanklacht tegen Dirk nu te verzwaren. Als betrokkenen bij de zaak horen we (enkele meelevende nabestaanden en ikkezelf) diverse zaken terug die we zelf de afgelopen weken bij mevrouw De Roos hebben ingebracht. Het gevoel begint te groeien dat ze ons verhaal vertelt, maar dat tevens in juridische termen verpakt, en als we niet in een rechtzaal hadden gezeten, zou ik even hebben willen applaudisseren. Het is een lang verhaal, met diverse verwijzingen naar alle mogelijke wetsartikeltjes. Tussendoor zie ik een parketwachter gapen en onder zijn nagels peuteren, en uiteindelijk is er niemand die het verhaal goed kan volgen. Tenminste, als ik later de reacties van goed ingevoerde journalisten hoor, zijn ze allemaal zo verschillend, dat er niet twee verhalen hetzelfde, en niet één verhaal na te vertellen is. Achter de rechters hangt een kunstwerk op de muur. Een groot, wandvullend kunstwerk, van door elkaar lopende

draden. Je weet niet waar de draad begint, ophoudt, langsloopt, je verdwaalt erin. Ik begin me tussendoor te realiseren wat dit voor moet stellen. Dit kunstwerk moet vast de onverwarbare kluwen van begrippen, regels, procedures enz. enz. van justitie voorstellen, want iets anders is momenteel niet voor handen wat er ook maar iets op zou kunnen lijken.

Dat gevoel van verveling en verdwalen in woorden, dat is de andere kant van de medaille. Het enige wat ik me achteraf nog goed herinner van het verhaal van mevrouw De Roos, is dat volgens diverse regeltjes het recht van vervolging in de zaak Hoogendam zou vervallen op 26 juni 1971, uitgerekend mijn 12de verjaardag, maar dat dit niet doorging omdat enige weken daarvoor een nieuwe wet was aangenomen, waar ook Dirk's zaak onder viel. Let wel, het gaat hier niet over het verjaren van de veroordeling. De veroordeling zou nooit verjaren, als maar bewezen zou zijn dat Dirk er van wist en als Dirk maar geen verzet aangetekend had binnen een termijn van 14 dagen. Nu dat verzet tegen het bij verstek uitgesproken vonnis er wel is, is de veroordelingsverjaring niet meer van belang, maar lijkt het te gaan over het al dan niet verjaren van het recht op vervolging. En als de rechter mee zou gaan in het betoog van de officier van justitie, waarin de aanklacht verwaard wordt, is er helemaal geen sprake meer van verjaring.

Advocaat Speijdel heeft zijn eigen verhaal, waarin hij duidelijk maakt dat justitie zomaar niet kan verzwaren. Later kom ik erachter dat ik er helemaal niets van heb gesnapt. En ik niet alleen. Later op de avond hoor ik via radio en TV en de mij opbellende krantenjournalisten de meest wilde verhalen vertellen. Ik heb me na afloop, in de studio van radio Drenthe, door Speijdel nog eens laten vertellen waar het nu precies op vastzat. Het dossier van Dirk Hoogendam geeft heel veel informatie over zijn gedrag. Het vonnis ook. De verzwarende zou op basis daarvan misschien kans hebben gemaakt. Maar het hele proces ging over de vraag of een verzwarende aanklacht mogelijk was op basis van de dagvaarding, een verhaal van een half A4'tje, een uittreksel van een uittreksel (het vonnis). De rechter besliste dat ze de zitting weer moest schorsen, wilde ze tot een uitspraak komen. Lang, lang daarna, en wachten duurt natuurlijk altijd lang, wordt de zitting voortgezet. De rechter maakte ons duidelijk dat verzwarende van de aanklacht niet toegestaan was, omdat deze niet paste binnen de gegevens van de dagvaarding uit 1950. Let wel, de dagvaarding, niet het vonnis, en niet het dossier. Ze kwam nog niet tot een definitieve uitspraak over het proces rondom het verzet van Dirk Hoogendam zelf. Ze stelde die uitspraak, uit voor iedereen (advocaten, journalisten, wie dan ook) absoluut onbegrijpelijke redenen uit tot over 14 dagen, weer een woensdag om 15.00 uur.

Het was onbegrijpelijk, omdat iedereen het gevoel had: de zaak is helemaal

stuk, Dirk gaat vrijuit, maar waarom zegt ze dat niet gewoon? Misschien was een zinnig antwoord te vinden in een reactie van een persofficier, die later door Jan en Alleman geïnterviewd werd: de officier van justitie kan nu kiezen uit drie wegen: in beroep gaan tegen het besluit van de rechter dat verzwaren niet mogelijk is, een geheel nieuw proces beginnen rondom de vraag of Dirk wel of niet verantwoordelijk is voor een zwaar delict als wegvoeren van mensen, waardoor mensen om het leven zijn gekomen, of helemaal niets doen. De 14 dagen uitstel geven justitie de kans om de wonden te likken, en alvast te bezinnen op wat te doen. Maar dat is maar een inschatting van een leek, die het kunstwerk op de achtergrond beter leek te begrijpen dat de rechtzaak zelf, en het vooral moest hebben van de enkeling die nog een samenvatting op hoofdpunten kon geven. Dit zijn van die dagen dat je je weer gewoon dom voelt. Of juist niet, omdat je als betrokkene heel goed begrijpt dat je op zo'n manier niet met mensen, slachtoffers en nabestaanden om moet gaan?

Wat in ieder geval als een paal boven water is komen te staan: de hele rechtsgang rondom Dirk Hoogendam is tot nu toe niet gegaan over zijn misdragingen. Dat Dirk minstens 150 mensen heeft opgepakt, waarvan er uiteindelijk vier (volgens justitie) of zelfs 7 of 8 (volgens mij) personen om het leven zijn gekomen, is niet van belang geweest. Het ging ook niet over de rechten van de slachtoffers, de nabestaanden, ons Nederlandse rechtsgevoel, en niet over de vraag of je nog vertrouwen moet hebben in het justitiële apparaat van een overheid, waarvan je verwacht dat die zijn burgers beschermt. De hele zaak ging over de vraag welke rechten Dirk Hoogendam had, de beul die niemand rechten toekende, over wat er precies op het halve A-4'tje stond van de dagvaarding, en over de vraag hoe ruim of eng dit geïnterpreteerd zou kunnen worden. Het is om sprakeloos van te worden.....

Na afloop van de rechtszitting werden door diverse nabestaanden en betrokkenen de resultaten geëvalueerd. Of er wel of geen nieuw proces komt, is aan het oordeel van justitie. Zeker is dat dit niets afdoet aan de feiten. Er zijn mensen opgepakt, zwaar mishandeld, afgevoerd, en er zijn 7 of 8 mensen niet terug gekomen. Dit gedrag is een misdaad tegen de menselijkheid. Het staat als een paal boven water. Maar het laatste woord in deze is blijkbaar niet aan justitie, die dit nog niet hard heeft. Dit terwijl de getuigen hun verhalen al lang hebben gedaan aan de historici, die hun verhaal wel hard hebben. De 'Geschiedenis' zal dan ook het laatste woord hebben. Dirk staat tot in lengte van dagen bijgeschreven als een van de ergste nazi's die we in Drenthe en ver daarbuiten kenden.

Dirk Hoogendam zal tevens tot zijn dood toe in het nieuws zijn, want diverse

journalisten hebben al aangekondigd te zullen blijven spitten. Hij zal daarom ook in Duitsland gebrandmerkt blijven als de SS-beul. Daar is 'zijn' dorp Datterode niet blij mee. Sinds het wegvallen van het ijzeren gordijn heeft het voormalige grensdorpje bijna geen toeristen meer. Die wilden ze graag weer terughalen, en dan moet je niet negatief in het nieuws blijven. Dirk heeft geen rustige oude dag meer. Wat er ook gebeurt, wel of geen nieuw proces. En wie weet waar er toch nog een justitieel duveltje uit een doosje te halen valt. Want wie had nu verwacht, dat er vorige week vrijdag nog zulk opvallend nieuws zou komen, als het verzwaren van de aanklacht binnen de huidige procedure? Kan er dan nog zo'n 'wondertje' gebeuren?

Albert Metselaar, 22 januari 2002

2. DE ZAAK HOOGENDAM: 5 FEBRUARI 2002, EEN IMPRESSIE

Hoe anders was het dit keer als de vorige keren. De eerste keer dat ik hier in de ontvangsthal zat te wachten, zaten er 20-25 personen aan journalisten en cameraploegen, aangevuld met belangstellenden vanuit juridische opleidingen, twee advocaten van Dirk Hoogendam en begeleiders van de Stichting 40-45. Dat alles rondom slechts één direct betrokkene bij de zaak: ikke dus. De tweede zitting heb ik gemist. Ik wilde die oude SS'er mijn najaarsvakantie met vrouw en kinderen niet laten bederven. De derde keer waren er nog volop journalisten, en waren er ook nabestaanden. Nu is er blijkbaar amper nieuws meer. In de ontvangsthal worden we als direct betrokkenen - 3 nabestaanden van slachtoffers van Dirk en ik – niet meer aangesproken door journalisten. De anders zo goed georganiseerde controle bij de ingang is verdwenen. Vorige keer ging mijn zakmes en een grote metalen kurkentrekker tijdelijk achter gewapend glas en een balie. Dit keer had ik wel binnen kunnen komen met een lading springstof om mijn lichaam, want niemand werd meer gecontroleerd. Er leek dan ook weinig meer van belang te zijn. Voor de pers. Voor de direct betrokkenen bleef er tot het eind toe hoop. Niet op een vervolging, die hoop was weg. Maar er bleef hoop op aankondiging van daden van justitie.

Als we even over drie 's middags in de rechtzaal worden toegelaten, zitten er buiten de vier direct betrokkenen nog slechts drie belangstellenden op de publieke tribune. Vanachter onze glasruit kijken we toch nog uit op de ruggen van een rijtje journalisten, die blijkbaar niet meer in ons, maar wel in de zaak geïnteresseerd zijn. Dat geeft echter ook de rust om met jezelf te zijn, met je eigen gevoelens, temidden van wat een gevoelloos drama lijkt te worden. De rij journalisten is echter gehalveerd, vergeleken met de vorige keer. Enkel de cameraploeg van TV-Drenthe is erbij. Als aangegeven wordt

dat de voorzittende rechter (mevrouw mr. E. van der Herberg) met haar gevolg binnenkomt, gaan we even staan. Dat hoort zo, begrijp ik. Ik ben bewust zo gaan zitten, dat ik haar strak aan kan kijken. Ik hoop op deze wijze toch nog contact te maken. Wie weet wat het oplevert. De rechter kijkt niet het publiek in, nog wel even naar de journalisten, en gaat dan over tot het constateren dat er geen advocaat van Dirk Hoogendam is verschenen. De heren Speijdel en Goetjes vonden het blijkbaar niet nodig om te komen. Wie serieus genomen wil worden, hoeft blijkbaar de ander niet serieus te nemen.

Dan vervolgt mevrouw mr. Van der Herberg met het lezen van het uiteindelijke vonnis in de zaak Hoogendam. Er volgt een hele uiteenzetting, en ik krijg weer aandacht voor de onverwarbare kluwen die het kunstwerk op de achterwand van de rechtzaal vormt. Een uiteenzetting waaruit duidelijk wordt dat de ten aanzien van Dirk Hoogendam ingezette vervolging in 1975 verjaard is. Tussendoor heeft ze het nog enkele malen over het geweld, dat door Dirk is toegepast. Tweemaal. En tweemaal kijkt ze dan even op van haar tekst, richting het publiek. Ik krijg het gevoel dat ik even snel oogcontact met haar heb. Een derde maal dat ze opkijkt is het voor oogcontact met de journalistiek.

Na haar laatste woorden, waaruit blijkt dat vervolging niet meer mogelijk is en de zaak geseponneerd wordt, staat ze op, en vertrekt ze met haar gevolg. Alle direct betrokkenen blijven zitten. Een daad van protest? Eigenlijk niet. Eigenlijk ging het allemaal zo snel, zo zakelijk, zo weinig hoopgevend, dat ik even niet kan bevatten dat het nu allemaal al achter de rug is. Ik heb op zak mijn enveloppe met ondertekende bekentenissen van Auke Pattist, Dirk's collega en mede-dader. 80 man gearresteerd, zegt hij, waarvan de helft doorgestuurd naar het Huis van Bewaring in Assen. Gedeporteerd, daar komt het uiteindelijk op neer. 80 gearresteerden, uit een groep van 175-200 gemolesteerden. Ik heb op zak een rapport van de Landwacht uit 1945, waarin Dirk door zijn collega's wordt aangewezen als verantwoordelijk voor het oppakken, en uiteindelijk medeverantwoordelijk voor de dood, van Otto Zomer en de gebroeders Hartemink. Voor mij is er nog niets achter de rug. Niet zolang justitie al deze feiten niet serieus neemt.

Ik kan er niet bij dat er niet meer gebeurt, tijdens de korte zitting. Had ze deze uitspraak niet voor 14 dagen al kunnen doen? We wisten toch allemaal wat er gezegd zou gaan worden? Zijn er geen woorden voor de direct betrokkenen? Ze is geen maatschappelijk werkster, en daar zit ik ook niet op te wachten, maar kan er niet ietsje meelevens getoond worden? Misschien zit dit voor haar doen en voor haar denken ook wel verwerkt in de tweevoudige aandacht voor het geweld en de tweevoudige blik in het publiek, maar was het dat dan? Toen ik mij realiseerde dat ik misschien het 'hof' beledigde door

te blijven zitten, net als andere betrokkenen, was iedereen ook al weg. En het maakte mij ook niet uit. Justitie heeft ons al 50 jaar laten zitten, mogen we dan nu ook blijven zitten?

Officier van justitie mevrouw De Roos heeft de hele zitting met gebogen hoofd meegemaakt. Haar blik is steeds gericht geweest op het grote bureau, waarachter de hele rechterlijke macht schuilging. Als ze opstaat, om achter het gevolg van de rechter aan de zaal te verlaten, sta ik voor de grote glazen muur, met in mijn hand mijn enveloppe met bewijsmateriaal. Mens, kijk dan toch eens, denk ik geïrriteerd, waarbij ik op de enveloppe wijs. Omdat ik voor het glas blijf staan, val ik blijkbaar op bij de parketwachters. Mevrouw de Roos verlaat enigszins aarzelend de zaal, zonder ook maar één keer in mijn richting te kijken. Ik besluit dan ook maar te vertrekken. Bij de deur wordt ik al door de parketwacht opgewacht. Ik had een brief voor mevrouw De Roos? De boodschap is dus toch begrepen. Ik overhandig het bewijsmateriaal, en druk de parketwachter op het hart er goed mee om te gaan. Het is hartstikke belangrijk bewijsmateriaal. Het kan een nieuwe zaak maken en breken, is mijn veronderstelling.

De persofficier van justitie geeft buiten het oog van de direct betrokkenen een interview waarin ze aangeweefd dat wordt overwogen om in cassatie te gaan tegen het oordeel van de rechter. Tevens wordt overwogen een nieuw proces te beginnen, op basis van de beschuldiging dat hier misdaden tegen de menselijkheid in het geding zijn. Zo iets verjaart niet, is tijdens het nu afgeronde proces duidelijk geworden. Ik krijg het nieuwtje van een journaliste van Radio Drenthe. Eigenlijk had ik dit nieuws ook wel verwacht, want er werd al meer over gespeculeerd. Vervolgens doe ik mijn verhaal, voor Radio Drenthe, voor de Drentse Courant, en voor de camera van TV-Drenthe. Blijkbaar is dat de wijze van communiceren, via de pers. Zo kreeg ik tot op heden meer duidelijkheid dan in de telefonische contacten.

Onderweg naar huis hoor ik de persofficier voor Radio Drenthe. Gezien alle emotionele uitlatingen in de pers, en gezien de betrokkenheid van justitie bij de slachtoffers en de nabestaanden, wil justitie tot het uiterste toe gaan om te zien wat er te doen is met deze zaak. Daarom is zowel cassatie als een compleet nieuw proces in overweging. Dat is kortgezegd de boodschap van de persofficier. Dat had ik, en alle aanwezige nabestaanden met mij, graag van haarzelf gehoord. Net zo goed dat ik graag van justitie zelf de vraag had gehoord of ik misschien aanvullende informatie voor hen had. De bekentenissen zijn al vanaf 1995 bij justitie bekend, telefonisch meegedeeld in een gesprek met mr. Paul Brilman, maar men was niet geïnteresseerd, maar als ik ze graag op wilde sturen mocht dat wel, daar kwam het op neer. Omdat ik vroeg of de kosten voor de kopieën misschien door justitie vergoed

konden worden, hoefde het niet meer van mr. Paul Brilman, de toenmalige officier van justitie, belast met het opsporen van oorlogsmisdadigers. Dit keer heb ik zelf de kosten maar betaald. Het gaat me niet eens om die kosten. Hoeveel mensen moet je gedeporteerd hebben, voor justitie echt geïnteresseerd is in de bekentenissen? En zijn ze dat nu wel? De tijd zal het leren. De originelen heb ik zelf gehouden. En men zal er op zijn minst om moeten vragen, want als ik die afsta heb ik ook geen bewijzen meer om wie dan ook mee om de oren te slaan. Want de zaak Hoogendam is pas afgelopen als hij dood is, of als hij in de gevangenis zit. Tussendoor is er nog heel wat mogelijk, wat ik nu nog niet aan de pers kwijt kan, maar waar al wel achter de schermen aan gewerkt wordt.....

Albert Metselaar, 5 februari 2002

3. UIT DE OPEN BRIEF VAN ROLINKA SMIT

Nu heb ik het alleen nog maar over alles wat mijn vader is aangedaan door Hoogendam, en waarbij ik niets anders voel dan afkeer, walging, woede, minachting en.....veel verdriet. Maar wat te denken van andere getuigenverklaringen? Getuigen die vertelden dat Hoogendam was als een vleesgeworden duivel, die mensen de keel dichtkneep totdat ze buiten bewustzijn raakten. Die mensen gebruikte als slaaf. Die mensen mishandelde door ergerlijke handtastelijkheden. Die hand, vuist, en kaakslagen toediende wanneer het hem maar uitkwam. Die als een bokser de mensen in het gezicht sloeg, niet alleen met de hand of de vuist. Ook met andere machtsmiddelen zoals een karwats, een handvat waar allemaal leren riempjes aan waren bevestigd, een kolf van een geweer, een gummistok, een steelhandgranaat. Die mensen martelde door ze vast te binden op een houten bank waarop het slachtoffer werd gegooid waarbij de armen achterover gebogen werden en Hoogendam zo hard mogelijk in het gezicht sloeg met een karwats en dan ook nog opmerkingen maakte als; 'daar krijg je een mooi dik hoofd van'. Die mensen over een melkbus legde en met een steelhandgranaat sloeg voor het zitvlak en het onderste gedeelte van de rug etc.etc. allemaal gruweldaden waardoor mensen onnoemlijk veel pijn hebben geleden.

En dan lees ik in de kranten:

- *Misdaden zijn te zwaar aangezet.*
- *De zaak is te veel opgeblazen.*
- *Hoogendam zou zich schuldig hebben gemaakt aan meerdere eenvoudige mishandelingen.*
- *Mogelijkheid bestaat dat misdaden inmiddels zijn verjaard, en Hoogendam kan binnenkort gaan en staan waar hij wil.*

- *Uitspraak van de rechter wordt als een overwinning gezien door zijn advocaat. Als justitie in een later stadium niet ontvankelijk wordt verklaard, dan gaat het dossier Hoogendam de prullenmand in.*
- *Zaak tegen Hoogendam is kapot!! Binnenkort is Hoogendam een vrij man, zo klaar als een klontje!!*
- *Komt er een nieuwe rechtszaak zijn er dan wel getuigen die zich nog exact kunnen herinneren wat er zoveel jaren geleden is gebeurd, kunnen zij een betrouwbaar beeld schetsen*

Als ik deze berichten zo lees, dan denk ik:

- 1. wat is nu rechtvaardig.?*
- 2. waarom verjaren oorlogsmisdaden?*
- 3. op welke gronden is Hoogendam ter dood veroordeeld?*
- 4. heeft Hoogendam zelf niet erkend, dat hij onmenselijk is opgetreden tegen de burgerbevolking?*

Justitie heeft veel fouten gemaakt. Ten eerste hebben ze weinig pogingen gedaan om Hoogendam op te sporen. Nadat hij is getraceerd zijn er veel vormfouten gemaakt, te laat met het vonnis indienen, niet in het Nederlands etc.etc. Vele juridische zaken waar ik moeilijk een uitspraak over kan doen, maar de officier van justitie heeft ook een morele verplichting t.a.v. de Nederlandse burger. Hoe kan er nu gevraagd worden: 'Zijn er nog wel getuigen?' Deze zijn er..... en dat behoort hij te weten. Deze uitspraak doet bij mij al ernstige twijfel rijzen over de mate van betrokkenheid. En dan de vraag; 'kunnen zij zich nog wel exact herinneren wat er zoveel jaren geleden is gebeurd???'". Hoe kan de officier van Justitie twijfelen aan het feit of mensen in staat zijn een betrouwbaar beeld te schetsen?? Alsof het hierbij zou gaan om alledaagse gebeurtenissen. Al deze gruwelijke gebeurtenissen staan in de zielen van de slachtoffers gegrift, mishandelingen op hun netvliezen gebrand, en worden meegenomen van dag tot dag, en zelfs 's nachts. Mensen die tot op de dag van vandaag nog steeds lijden en de pijn, de woede en het verdriet een leven lang met zich mee dragen.

Hoogendam zou nu dagelijks herinnerd worden aan een tijd die hij liever zou vergeten.....en wat te denken van alle slachtoffers???

Hoogendam zou geen kans hebben gehad zich te verdedigen. Geen wonder ook, dat had hij aan zich zelf te danken, waarom gebruikte hij een andere naam en waarom dook hij onder??? Met een schoon geweten was dit niet nodig geweest.

Ik vind het een schande, een grote schande voor ten eerste mijn vader, mijn opa, mijn familie en alle andere slachtoffers die hun leven lang geleden hebben, en die tot op de dag van vandaag nog lijden. Waardoor?? Door de daders, die hun

al dat leed hebben aangedaan. Hoogendam is zo 'n dader, en kan het dan zo zijn dat deze man straks weer kan gaan en staan waar hij wil, dat het dossier Hoogendam de prullenmand in gaat?? Zeggen we gewoon tegen de slachtoffers dat de hele zaak opgeblazen is, dat het enkel en alleen maar gaat over eenvoudige mishandelingen, niet zo belangrijk is en laten we ze voor de tweede keer in de steek??

Dat zoiets ongestraft kan passeren, druist regelrecht tegen mijn rechtvaardigheidsgevoel in. Hoogendam mag zich beroepen op het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens, en mag op grond hiervan zich verdedigen. Staat hier misschien ook iets in over de rechten van de slachtoffers??? Is het dan zo dat het recht van de een ten koste gaat van een hele groep slachtoffers? Het staat me tegen dat er voor mijn gevoel in deze zaak allerlei hulp is voor de dader en dat er voor hem omstandigheden worden gecreëerd die zo gunstig mogelijk en in zijn voordeel uitpakken, maar de slachtoffers??? Ja, die moeten er maar mee leren leven, die hebben toch al levenslang!

Als Hoogendam in deze zaak vrijuit zou gaan, vind ik het een grove tekortkoming van het hele rechtssysteem. Hoe kan ik als Nederlands burger vertrouwen hebben in een rechtssysteem dat daders beloond?? Een rechtssysteem waarin schijnbaar alles maar getolereerd en de grens alsmaar weer verlegd wordt. Is dit rechtvaardig??

Ik geloof

Ik geloof in een God van Liefde, een God van helen, een God van goedmaken, een God van vergeven.

Ik geloof.....

Niet in zoek het zelf maar uit. Niet in 'oog om oog, tand om tand'. Dat is wat ik al mijn hele leven om me heen zie en waarbij de mens dus nog geen steek verder is gekomen.

Ik geloof.....in de Liefde, en dat de Liefde alles zal overwinnen,

Alles.....ook het kwade.

Maar dat betekent niet dat iemand als Hoogendam zonder meer vrijuit kan gaan. Hoogendam moet op z'n minst worden aangesproken op zijn gedrag en dat niet alleen. Hij zou doordrongen moeten worden van alle lichamelijke en geestelijke pijn, die slachtoffers is toegedaan door zijn beestachtige manier van handelen.

Ik heb respect voor slachtoffers van Hoogendam die zeggen; 'laat die man maar

met rust, hij is nu een gerespecteerd burger”. Ik leef echter ook mee met de mensen die zeggen; ‘die man zou ik dood willen schieten”. Ik denk alleen dat het een ontlading is met vele negatieve gevolgen voor jezelf. Er is misschien opluchting, maar ik denk voor korte duur. Daarna wordt je zelf gekweld, een leven lang, omdat je een moord op je geweten hebt.

Dan kom ik bij mezelf, ik ben een kind van na de oorlog, ook een kind van een vader die tot op het bot vernederd en zwaar mishandeld is en die dit grote verdriet zijn hele leven lang heeft meegetorst, zonder dat hij hier over kon spreken, tot twee jaar voor zijn dood.

Diep in mijn vaders hart was daar altijd die plek die bijna niemand kon bereiken, omdat daar stil verdriet werd opgeslagen..... vastgehouden. Niet alleen bij hem, ook bij mijn opa, mijn familie. Stil verdriet, ondertussen doorwoekerend en duidelijk zijn sporen achterlatend in hun leven.

Het verhaal van mijn vader en opa mag worden verteld. Ik treed er mee naar buiten om zo uitdrukking te kunnen geven aan het grote onrecht, en een einde te maken aan een periode van jarenlang zwijgen.

Heeft Hoogendam enige notie, enig besef van al het leed dat hij heeft veroorzaakt en de gevolgen van zijn beestachtige wreedheden in deze periode?? Heeft hij enig begrip voor de slachtoffers en hun nabestaanden?? Heeft hij enig idee in hoeverre zijn onmenselijke bejegening een grote rol heeft gespeeld in en op mensenlevens??

Het kan toch niet zo zijn dat Hoogendam er zo gemakkelijk afkomt. Het kan toch niet zo zijn dat iemand met zoveel gruwelijke daden op zijn geweten, de mazen van de wet en allerlei juridische spitsvondigheden weet door te glippen?? Is dit rechtvaardig????”

????????????